ВІД АВТОРА

Юність... Вона була тривожна, як порив вітру, що вдарив у розкрилені вітрила.

Ця книжка й присвячується юності — нелегкій юності покоління, до якого я маю честь належати.

То був суворий час жертв, і ми були готові жертвувати. Багато хто з нас тоді ж ступив на палуби бойових кораблів.

У цій повісті зображені справжні події. Але імена героїв, як і назви деяких кораблів, я свідомо змінив. А можливе співпадання — чиста випадковість.

Технічні та спеціальні терміни я навмисне спростив, щоб не втомлювати мого читача.

РОЗМОВА ПЕРША

Ще жодного разу в житті я не бачив юнги...

Я простудіював чотири томи "Педагогічної енциклопедії", безуспішно шукаючи в ній хоча б якийсь натяк на юнг. Енциклопедія добросовісно перелічувала всі школи нашої країни — передового досвіду та фабрично-заводські, не були забуті навіть унікальні школи для глухих і для тих, хто недобачав од народження.

Але ніде не згадувалася "Школа Юнг ВМФ" — Військо-во-Морського Флоту... Міркуючи над цим казусом, я поспішав на побачення з Савою Яковичем Огурцовим.

Двері квартири відчинив не, моряк, а чоловік у кітелі службовця Аерофлоту.

— Вибачте, будь ласка, здається, я не туди потрапив. Мені потрібен юнга Огурцов... Точніше,— одразу виправив себе я,— колишній юнга Огурцов.

— Прошу,— коротко відповів Огурцов і провів мене до свого кабінету, де ніщо не нагадувало про минуле господаря.

Велика бібліотека свідчила про любов Огурцова до російської історії. В мене очі розбіглися, коли побачив книжки, про існування яких я й гадки не мав. На столі я помітив дике поєднання різноманітних речей, що аж ніяк не свідчили про нахил господаря до моря.

Лежав стосик книжок з тропічної медицини. В банці з-під сметани зберігалася суха трава, зірвана на полі Кули-ковому (це я з'ясував уже пізніше). Тут же валявся молоток та цвяхи. А під лампою грівся випещений котище — чорний, а очі з жовтизною.

— Я до ваших послуг,— нелюб'язно буркнув Огурцов. Вислухавши мене, він задумливо погладив кота.

— Ви хочете написати книжку про юнг? Але це майже неможливо. Школа Юнг нині в руїнах, а літератури про неї нема. Зі славного літопису флоту випала важлива сторінка, і цього ніхто навіть не помітив. А шкода.

— Сподіваюся,— відповів я Огурцову,— ви допоможете мені. Згадаєте. Підкажете. А дещо, повірте, я вже й салі знаю...

Сава Якович недовірливо гмукнув:

— Що ж ви можете знати про юнг? Тепер усе це вже історія.

— Знаю! Наприклад, мені відомий навіть такий факт, що ви потрапили на есмінець майже не володіючи однією рукою...

Господар суворо нахмурився:

— Так. Було зі мною таке. А тепер... Дивіться!

Узяв молоток і до самої головки ввігнав у стіл довжелезний цвях. Тільки зараз я ввернув свою увагу на те, що стіл в Огурцова незвичайний.

Грубо збитий з товстих дощок, він скоріше був схожий на верстат.

— Дуже зручно,— сказав Огурцов, відкидаючи молоток.— Такий стіл можна очистити двома помахами рубанка. Терпіти не можу тих, які показилися на лакованих меблях. Як правило, за такими столами сидять нероби, нездатні думати про роботу. Вони занепокоєні лише однією боягузливою думкою: як би його не капнути на поліранс, не подряпати запонкою. А стіл,— захоплено зробив висновок Огурцов,— це не прикраса житла, а чудовий плацдарм для розподілу праці й думок...

Удари молотка не сподобалися коту, і він, незадоволено пирхнувши, зіскочив зі столу. Я розгорнув свій блокнот.

— Може, розкажете, Саво Яковичу, як же все починалось у вашому житті? Що привело вас до моря? І як ви опинилися на флоті?

— Найпростіші запитання — завжди найскладніші. Мені важко відповісти вам у двох словах. Взагалі,— трохи задумався Огурцов,— море й кораблі я любив з дитинства. А хто їх не любить? У Палаці піонерів навчався в гуртку "Юний моряк". Пам'ятаю, навіть значок носив... такий голубенький. Тоді видавали їх. Не знаю, як тепер. Звичайно, мріяв про далекі мандрівки. А хто про них не мріє? Проте не забувайте, що ненависть до ворога вихована в душі моїй не з

допомогою, газет. Тож окрім морської романтики було ще й велике бажання воювати. А почалося все з колеса...

— З якого колеса?

— Із звичайнісінького. З колеса товарного вагона на станції Вологда-сортувальна. Так, саме з цього триклятого колеса й почалося моє зріле життя. Відтоді минуло вже

тридцять років, а це колесо інколи й 'досі накочується на мене ночами...

— Що ж, ось і назва першої частини. {(Колесо"/ Огурцов одразу остудив моє гаряче захоплення:

— Наперед домовимося, що кожну частину вашої книжки я завершуватиму своїм нарисом. На зразок епілогу. Моряки пишуть кепсько, але досить щиро,— це відзначав ще Крузенштерн.

На прощання я сказав:

— Виникло двоє болісних запитань...

— Здогадуюся, про що ви запитаєте. Ви побачили на столі книжки з тропічної медицини. Ллє людина повинна багато знати, а я... самоук. А ще ви хотіли запитати, чому я в цьому кітелі. Ні, я не льотчик. Моя спеціальність — компаси. Я служу на аеродромі компасним майстром.

— А які компаси на літаках?

— Принцип давній, перевірений — гіроскопічний. Ну, а що таке гіроскоп, ви ще дізнаєтесь од мене. Вам це необхідно знати, інакше з книжкою у вас нічого не вийде... На все добре. До побачення!

ЧАСТИНА ПЕРША

КОЛЕСО

О ви, кого давпо чекає Вітчизна із глибип своїх...

Ломоносов

З наближенням ночі ешелон з евакуйованими ленінградцями втисся в безладдя колій на сортувальній станції Вологда. Місто вже спало, і лише вокзал ще вирував насиченим турботами життям — життям воєнного часу. Тверді графіки раптом зривали з місця охололі ешелони, розводили стрілки перед мовчазними составами, що прямували в сувору весну року тисяча дев'ятсот сорок другого — року героїчного!

Хтось сказав, що ленінградців у Вологді годують за разовим талончиком. Безплатно й без карток. А їдальня для евакуйованих з Ленінграда працює в місті навіть уиочі.

У мерехтливому світлі шляхових ліхтарів по-весняному важчав брудний, утоптаний сніг. Вогко було й холодно. Закутаний бабусиного хусткою, Савка на собі виніс матір з теплушки иа зашлаковапий насип.

Йти було важко, мати часто сідала на землю. Савка піднімав її і ніс далі, запитуючи поодиноких перехожих:

— ['ей, де тут блокадників годують за разовим?

Була вже друга година ночі, коли вони, виснажені й стомлені пошуками, пірнули в теплу щедроту барака, над дверима якого висів напис: "Харчувальний пункт № 3".

— Синку,— ожила мати,— а ешелон наш знайдемо?

За вікнами барака було так темно, хоч в око стрель. Савка розумів: мати боїться за нужденне майно, що залишилося в теплушці. Там у неї навіть швацька "головка", відкручена від машинки "Зінгер". А от Савці нічого не шкода, окрім двох великих зошитів, списаних ним з любовним стараниям. По праву вважав він себе автором двотомної праці з військово-морської справи; картинками та кресленнями прикрасив свої рукописи. ,

їм подали гороховий суп. Савка їв поволі, як і всі блокадники, маленькими ковтками, з дивовижною бережливістю до хліба. Спочатку виїдав ріденьку юшку, щоб потім порозкошувати гарячою гущею. Старенька подавальниця по-доброму зауважила Савці:

— Любий, не залишай гущу на друге. Буде й каша.

— А яка, бабусю?

— Пшоняна. З свинячим смальцем... Не скривдимо вас! Дехто за столами барака помер, не доївши своєї пайки

на разовий талон, і тепер смирненько, нікому не заважаючи, сидів за ентним столом — поряд з живими. Але до раптової смерті в дорозі вже звикли.

Зворотний шлях до станції був значно важчий, і мати дедалі частіше сідала на землю. Нести її було Савці не під силу, бо н він ослаб. А на сортувальній стільки колій і стільки ешелонів, що, здавалося, в нічній темряві вони вже 'ніколи не знайдуть свого вагона. Перелазити через високі тамбури вони вже не мали сил, а тому Савка волоком тягнув матір через рейки, під вагонами.

— Наш чи не наш? — запитувала мати з землі.

Всі теплушки здавались однаковими, як горох з одного поля.

— Знайдемо,— відповідав Савка.— Без нас не поїдуть.

Він знову пірнув під важку платформу, на якій виблискував інеєм промерзлий танк, погрожуючи темряві хоботом гармати. Схопивши матір за комір пальта, Савка потяг її через рейку. Але сортувальна жила своїм часом, своєю напругою. Т ледве вдалося йому перетягти матір через рейку, як спрацював невблаганний розклад. Здалеку вже накочувався передзвін буфариих тарілок — усе ближче й ближче... Ударі Ешелон рушив.

— Ма-мо! — несамовито закричав Савка.

Велике колесо платформи чорною тінню підкрадалося до матері, яка долілиць лежала поперек рейки. Сидячи навпочіпки під платформою, Савка намагався стягти матір на шпали. Але останні сили покинули його, і хлопчик з жахом дивився, як наїжджає повільно й невідворотно жирне колесо, розливаючи в темряві неживі запахи мастила й кіптяви...

— Мамо, вставай! Бо ж розчавить!

Мати кволо підвела голову. Колесо вже придавило полу маминого пальта... Але тут знову почувся дзвінкий перебій буферів. Савка не одразу зрозумів, що ешелон ще пе рушив — вів лише набирав розбіг для далекої дороги. Колесо почало відкочуватися назад, звільняючи притиснуту до рейки полу пальта. Вони припали до шпал, а над ними, стрімко нарощуючи швидкість, перекочувалися вагони, теплушки, цистерни й платформи.

Савка бачив між колесами, що бігли по рейках, вузький тунель, наповнений брязкотом та завиванням грімкотливого заліза. Ось уже заяснів просвіт у кінці тунелю, під останпім вагоном. Савка не встиг відхилитися — величезний гак зчеплення, що метлявся у хвості ешелону, сильно вдарив його в плече, проволочив по шпалах.

Яскраво виблискували зорі. Було тихо, коли Савка опритомнів, а вдалині ще миготів червоний вогник ешелону. Одразу заболіло плече, але він підвівся. Підійшов до матері. Вона лежала на шпалах.

— Ходімо І — сказав Савка.

...Цієї ночі він виразно відчув, що дитинство закінчилося. Настала інша пора життя. Він ще не знав, як її назвати, але в ній треба було знайти своє місце...

А на грандіозному перегоні Вологда — Архангельськ життя одразу стало веселіше. І хоча до сніжку за вікнами поїзда ще не торкнулося березневе сонце, вороння щосили раділо, здіймаючи галас над лісовими галявинами. Та й вагон був уже не теплушка, а справжній купейний далекого прямування — з —полицями для спання, навіть із дзеркалами. Військові пригостили Савку грудочкою цукру, і він охоче повідомив їх:

— Ось везу.... маму! Вже недалеко залишилося.

— До Архангельська?

— Так.

— До рідних, напевне? 1

Савка показав конверт останнього листа, що надійшов від батька.

— І адреса є — номер польової пошти. Він у мене не будь-хто там, а комісар!

— Це постать,— оцінили його батька військові.— Але, любий, номер польової пошти — це ще не номер будинку,

— Я знайду. Тільки б в Архангельськ швидше... А там буде по всьому!

Ось і кінець дороги. Вокзал — на лівому березі Двіни, а місто — на правому. Мосту через річку нема, й пасажири дружно тупотять по підталій кризі. Навіть не віриться, що там, па отих вулицях, у хитросплетінні корабельних щогл, десь тепер перебуває Савчин батько, який ще не знає, що вони вже тут, лише на протилежному березі... Савка склав докупи всі речі на пероні вокзалу, зверху посадовив матір, бона тицьнула кулаком у синій клунок, перевіряючи:

— Чи машинка ще тут? Начебто є...

Перед тим як піти, Савка якнайсуворіше наказав їй:

— Ти сиди, доки я тата знайду. Головне — стережи чемодан — у ньому мої твори.

По слизькій, проторованій санчатами стежці він з'їхав з берега на лід річки. Де ж шукати батька? Даремно він розпитував перехожих, показуючи їм конверт:

— Де тут знайти — ось, за таким номером?

— За номером? Не знаю,— відповідав кожен з перехожих. > "

А один навіть покрутив конверт у руках, потім сказав:

— Ну й комік же ти, приятелю!

Зайшов Савка й на пошту, де вистояв довжелезну чергу, щоб запитати знову про те ж саме. Але й тут на нього чекало глибоке розчарування.

— Щодо номерів польової пошта довідок пе даємо...

Його вже хитало. Від холоду. Від голоду. Від недосипання. Дуже боліло плече, й Савка помітив, що пальці лівої руки ледве розтуляються.

У безлюдній ощадкасі, куди. Савка' зайшов погрітися, за скляними віконцями сиділи дві кралі. Залізна грубка люто вистрілювала, багряні іскри.

— Що тобі тут треба? — запитали кралі.

— Хіба не можда? — відповів запитанням Савка.

— Можаа. Тільки ж не поцуп чого-небудь.

— Чого б це я цупив! Мені б так... погрітися. З Ленінграда я, з блокади. Приїхав ось... а не знаю...

Ставлення до нього вмить змінилося, і Савка знову тряс конвертом, розповідав про батька, який служить на кораблях, і не ким-небудь, а комісаром.

— То тобі в Соломбалу треба.

— А що це таке? — запитав Савка, запам'ятовуючи це слово.

— Острів. Ну, як у Ленінграді — Васильевський. У Со-ломбалі, на другій лісобіржі — флотський екіпаж. Старий цегляний будинок на п'ять поверхів. Ось там свій конверт і покажи.

Довелося знову переходити через річку, і — правда! — показався величезний будинок казенного вигляду, без фіранок на вікнах. Біля

пропускного пункту походжав рум'янощоким матрос — новобранець з карабіном. Він явно нудився і пострахав Савку багнетом:

— Ось я тебе на шомпол настромлю, а потім засмажу! Савка багнета де злякався.

— Знайшов чим лякати... Та ще кого — ленінградця! Мені б оце комісара Огурцова. Може, чув?

— А ти хто такий? Для чого тобі комісар?

— Та ж я його син... Савка Огурцов!

— Хвилиночку,— і матрос почав кудись дзвонити. Незабаром з'явився засапаний розсильний у бушлаті.

•— Цього ось хлопчика — у політвідділ.

— Єсть! — розвернувся розсильний.

Він провів Савку на третій поверх, у просторий кабінет, де за столами (під плакатами, що закликали до перемоги) сиділи и щось писали чотири морські офіцери. Савка зрозумів, який змарнілий вигляд мав він, бо, побачивши його, один з офіцерів ухопився за голову, другий свиснув, третій охнув, а четвертий, напевне, людина справи, запитав:

— Що нам робити з ним перш за все? Купати чи годувати?

Відбулася коротка дискусія, в якій Савка участі не брав. Колегіально вирішили: спочатку годувати, але не донесхочу — щоб не вмер.

— Іди на камбуз, але дотримуйся норми. Потім їж, скільки влізе, а попервах* стримайся. Батько твій на тральщиках, ми йому зараз подзвонимо, і він скоро прибуде...

їдальня в Екіпажі — величезний зал, схожий на театрала ний. Столи, столи, столи... Вони накриті на обід — миски, ложки, ополоники, а виделок морякам не заведено давати. Збіглись офіціантки. Співчутливо зойкаючи, посадовили Сапку за окремий стіл і самі всілися напроти нього. Журно підперши підборіддя руками, жінки дивилися, як він дочиста ум'яв і перше, й друге, й третє. Одна з них, старша, сказала йому:

— Нам не шкода. Ми ще дали б, але з політвідділу дзвонили. Не можна тобі одразу багато їсти.

Знову з'явився розсильний і оголосив Савці весело:

— Йди за мною вниз по трапу. Тут недалеко... тільки до баржі!

Привів він Савку на баржу, вмерзлу в лід під берегом, а на баржі була баня. Літній матрос-банщик суворо запитав:

— А воші є у вашої величності?

— Вдосталь,— боязко зізнався Савка.

— Тоді знімай усе з себе, кукарачо!

Найперше банщик забажав постригти Савку під машинку.

— Нагнись. Я тебе під нуль обчикрижу.

Савчине шмаття він зав'язав у вузол і підняв його двома пальцями.

— Вошд,— сказав матрос переконливо,— тварина загадкова. Коли людина в теплі, у щасті і в ситості, її нема! А як тільки війна, смерть, голод і горе людське,— тут вона, стерво, і виповзає, і ти шкребешся, як сам не свій... Ось що,— закінчив він,— од колишнього райського життя залишу я тобі пальтечко, штани та валянки. Все інше в трубку кину.

Кидайте,—згодився Савка.—За чим тут шкодувати:* Миючись казенним милом, він помітив, що його ліве плече зовсім все' посипіло від удару вагонним гаком. У трюмі баржі — жарка парна, лежать на полицях обтріпані віники. Коли Савка викупався, банщик кинув йому все чисте — морське. Кальсони й тільняшка пахли особливим, сказати б, казенним запашком.

_ Флот жертвує,— сказав баищик, задоволений собою.

Батько прибув у Екіпаж, уривчасто запитав сина:

— А мама де?

іг І — На вокзалі, з речами. Я тебе шукати пішов.

Швидко подали базову вантажівку. Батько сів у кабіну з шофером.

— Чекай! — гукнув.— Зараз привезу...

Незабаром повернувся. Виліз з кабіни і тільки тепер поцілував сина. "Де ж мама?" — подумав Савка, і, ніби відповідаючи на його думки, батько показав рукою на кузов машини:

— Вона... т а м.

Савка глянув через борт. Мати лежала, рівно витягнувшись на спині, серед клунків, уже розпорених ножами вокзальних уркаганів. Широко

розплющеними очима вона дивилася на яскраве весняне сонце. Дивилася, вже не кліпаючи від його блиску.

— Ходімо,— сказав Савці батько.

А кладовище в Соломбалі було старовинне, могили там перевиті ланцюгами, і в грунт останнього людського пристановища дп'ялися ржаві якорі.

Батько поселив сина в кімнатці, найнятій на певпий час у дерев'яному соломбальському будинку, иа березі річечки Кур'ї. Далекі голоси сурм, які щоранку виспівували на дворах Екіпажу, невпинно закликали до подвигів. Прокинешся — і одразу бачиш у вікпі, за пуп'янками пишних гераней, плетиво снастей, безладдя корабельних рангоутів. Усе нагадувало про море. Здається, Соломбала здавна вже так влаштована, щоб заманювати підлітків у привабливі далі морських блукань. Звідси, від її причалів, де зараз гарчать дизелі "морських мисливців", починали свої шляхи Лазарев і Чичагов, Літке й Русанов, Сєдов і Вороній! Від могилн матроса, який загинув біля мису Желанія, пряма дорога приведе тебе в криві завулки Соломбали, і ти постукаєш У дім, де живуть його нащадки. Саме тут народжувались і виростали мандрівники-непосиди, яким добре лише в морі. Навіть діти Соломбали, допізна граючись біля води, співають свої особливі пісні:

Човна у батька попрохав, А батько ремінцем лякав: — Ось дам човпа із веслами, Малий гулять з матросами!

У місто Савка навіть і не заглядав. Днями пропадав па вулицях і річках Соломбали, никав біля пристаней, вдихаючи їдкий гар судноремонтних майстерень, і не раз блукав у лабіринтах лісобіржі, серед штабелів лісу, складених у "проспекти". Соломбала — давня верф Росії, і жителі її не знають грунту під своїми ногами: будинки стоять на багатовікових відкладах трісок і тирси — відходів од будівництва кораблів, що давно зникли у походах.

Від того, напевне, оселі соломбальських майстрів і осідали в хистку землю, ніби тонучі кораблі в морську безодню. Ідеш по рипливих містках, а врівень в ними дивляться на світ кватирки перших поверхів — господарі вже перейшли па другий. Над річками Соломбали, ніби у Венеції, перекинуті горбаті місточки, а їхні береги щільне заставлені човнами, весловими Й моторними.

Навесні Соломбалу залила широка повінь, але життя йшло своїм звичаєм. На моторках пливли до школи діти, човнами пливли з магазинів бабусі з кошиками, а біля дверей перукарні погойдувалися на хвилях, ставши в кільватер, катери соломбальських чоловіків, які прибули, щоб поголитися й освіжитися.

Настало літо. Інколи, наскоком, батько відвідував сина.

— Тобі треба поправлятися,— казав він.

Після блокади Савка відчував постійний голод і ладен був їсти з ранку до ночі. Батько віддавав йому свій "сухий" бортпаиок офіцера-: печінку тріски, бруски жовтого вершкового масла, тушонку. Приносив у пляшках хвойний екстракт.

— Пий ось. Та пе кривися. Це рятує від цинги. Якось батько приніс велику рожеву сьомгу,

— По вари її і не смаж,— сказав він Савці,— їж, як їдять помори,— сирою. Відріж шматочок, посоли і з'їж.

— Тату, ти сам упіймав?

— Ні, Коли "мисливці" кидають на ворога глибинні бомби, то після вибухів спливає багато оглушеної риби. Очманіла, догори животами, б'є хвостами... Видовище не вельми приємне.

Літо випало спекотне. Архангельськ як тилове місто що не знав світломаскування, і вечорами його бульвари та набережні освітлювали затишні вогні. Посеред Двіни, майорячи прапорами Штатів, Англії й Канади, стояли товстобокі транспорти типу "ліберті" і "вікторія". Вздовж берега сиділи навпочіпки охайні, як єноти, малайці і прали свою білизну, ще мокру після вчорашнього прання. Біля них примостилися матроси-негри — самі брудні, як чортн, вони сумлінно крохмалили білосніжні комірці в манжети. А поруч купалися білі північні ведмеді з.цирку-шапіто, і це розмаїття настроювало Савку на пригодницький лад...

З'явився батько, скуйовдив Савці волосся.

— Поздоровляю. Тобі сьогодні виповнилося чотирнадцять.

— Невже? А я й забув...

Батько розповів, що німці наближаються до Волга, утворений новий фронт — Сталінградський.

— Сьогодні у нас мітинг. Будемо набирати добровольців у морську піхоту...

У липні буйно відцвітала північна черемха. Вона зовсім ховала будинки соломбальських майстрів. Одного такого дня Савка знічев'я подався на перевіз і ще здалеку помітив, що від річки в напрямку Екіпажу суне нескінченна колона підлітків, майже його однолітків — ледь-ледь старших від нього. В руках у хлопчиків погойдувалися фанерні чемодани, метлялися на спинах домашні торбини. Вся оця ватага, галаслива й розхристана, рухалася нерівними лавами у супроводі спітнілих від старання флотських старшин.

— Гей, хто ви такі? — гукнув Савка.

— Юнги,— почулось у відповідь.

— Які юнги? — обімлів Савка.— Ви ззідки взялися?

З рядів йому нарізно відповідали, що води з Москви, з Караганди, з Іркутська, з Волги.

Старшина відштовхнув Савку геть:

— Не заважай! Розмовляти зі строєм не можна.

'А далі все було як уві сні. Щодуху Савка домчав додому, з чемодана вихопив два томи своїх творів і побіг уздовж річки Кур'ї, не відчуваючи під собою землі, в бік Екіпажу. Юнги вже пройшли через ворота в тісні двори флотської цитаделі, і Савка нахабно збрехав вартовому:

— Я ж з ними! Далебі відстав на перевозі.

Багнет вартового відсунувся, відкриваючи дорогу в новий чарівний світ, що називається, в один мент. Хай будуть благословенні ці короткі хвилини!

Стояв липень — спекотний липень сорок другого року.

ХРОНІКА ТАРС, ЛИПЕНЬ 1942 РОКУ

1 — на Севастопольській дільниці фронту німецькі війська ціною величезних утрат просунулись уперед; зав'язалися рукопашні сутички,

2 — на Курському напрямку жорстокі танкові атаки противника. Радянські війська залишили Севастополь.

8 — радянські війська залишили Старий Оскол. У Баренцовому морі радянським підводним човном торпедований німецький лінкор "Тірпітц".

14 — жорстокі бої радянських військ з угрупованням ворога, який прорвався в район Воронежа, і тяжкі бої з наступаючими силами ворога південніше Богучара.

15 — радянські війська після кровопролитних боїв залишили Богучар.

19 — радянські війська залишили Ворошияовград. 21 — наліт радянської авіації на Кенігсберг.

23 — югославські партизани за останні 12 днів зайняли сім міст.

24 — жорстокі бої в районах Воронежа, Цимлянської, Новочеркаська та Ростова.

Наростає партизанський рух у Польщі; вбивство німецьких поліцаїв стало повсякденним явищем.

27 — британські війська на Єгипетському фронті відійшли па вихідні позиції.

ЗО — окупація японськими військами островів Ару, Кей і Тенімберських поблизу Північної Австралії.

Мітинг у Трафальгар-сквері в Лондоні за участю 70 тис. чол. звернувся до уряду з закликом приштшдшити відкриття другого фронту...

Це був гарячий, виснажливий липень, коли на радянському флоті з'явилося нове військове звання — юнга!

У лункпх коридорах Екіпажу не проштовхнутися, скрізь галас молодих голосів. Молодняк, що прибув, мимохіть губився в новому

оточенні, і, щоб відчувати себе впевненіше, земляки трималися один одного. Гуртувалися москвичі, волжани, сибіряки, ярославці.

Савці зовсім не було куди приткнутися.

— А ленінградських немає? — запитував він.

Ні, пітерських не було, давалася взнаки блокада. Савка відчув себе відрізаною скибкою. В коридорі він зустрів якогось мічмана з аршинною відомістю в руці; на ходу приклавши папір до стіни, він наспіх щось виправляв у пьому.

— Де тут в юнги записуються? — запитав його Савка.

ти що, з неба впав? — буркнув мічман, закреслюючи У відомості: "Конч. осел., 300 г" і заново вписуючи: "М'ясо, 75 г". .

_ Екіпаж приймає лише годящих для служби на флоті

й бракує негодящих, а відбір у юнга проходив по місцю проживання. ^

_ Виходить, іншим і не можна:* — образився Савка.

— А інші — геть звідси!

— А якщо я морс люблю? Якщо жити без нього пе

можу? .

_ Як хочеш,— відповів, відходячи, мічман.— Можеш помирати. Тільки не тут, котись на вулицю.

Потрясаючи коридор Екіпажу, повз Савку промчав великий натовп кандидатів у юнги, і кожен захоплено вимахував білим аркушем, ще чистим, без поміток і виправлень. Савку підхопило й понесло за ними.

— Ви куди, хлопці? — запитував він, біжучи.

— На комісію. Для першого опитування.

— А що це воно за опитування таке? •>

— Коли б знати! Кажуть, з усіх наук перевіряють.

— Я також з вами,— не відставав од них Савка.

— А де твій листок?

— Який?

— А ось такий. Для комісії.

[— Нема! — відповів Савка і мчав далі.

Перевели дух біля дверей кабінету, де засідала комісія. Крізь натовп хлоп'ят продирався похмурий капітан третього рангу, і раптом він міцно схопив одного юнгу за лікоть.

— Покажи руки! Це що в тебе?

Руки були обцяцьковані татуюванням. Капітан третього рангу грубо розгорнув куртку й оголив груди кандидата в юнги, розмальовані русалками та якорями.

— Давай листок! — наказав офіцер і тут жо розірвав його на шматки. — Можеш іти. Ти флоту не потрібен.

— Пробачте! — благав той.— Це можна вивести... сирим м'ясом прикладати... Дурень я був...

— Виведеш — поговоримо! — Капітан третього рангу відчинив двері в кабінет.— Заходьте по одному. Хто перший?

Першого виставили з тріском через три хвилини.

— Одразу засипали,— говорив він, очманілий. — Мовляв, політично не підкований...

— Хто далі! — вимагали від дверей.

Хтось іззаду боляче тріснув Савку по потилиці, він влетів до кабінету й побачив перед собою грізне судилище.

— До твій листок? — запитали від столу,

Савка вихопив з-за пазухи бухгалтерські зошити, запев--пені "своїми творами".

— Ось скільки листків! — сказав розгублено. За столом настало пожвавлення:

— Що це тут у нього? Цікаво, цікаво...

На обкладинках було акуратно виведено: "Військо-во-мсрська справа". Всередині зошитів, під рубриками дебету й кредиту містився текст, прикрашений малюнками па морські теми. Тому й ровмока відбулася вузькоспеціальна.

— Які вогні на судні, що стоять на рейді?

— Штаговий і гакобортний.

— Ще таке штаг і що таке гакоборт?

Савка відрубав слово в слово, як було записано в його зошиті.

__. — Яких систем якорі знаєш?

— Знаю за алфавітом; Болда, Гаукінса, Денна, Інгле-вільда, Марелля...

— Стій! Передихни! Який якір прийнятий на нашому флоті?

— Холл. Найнадійніший. З поворотними лапами. Капітан третього рангу начепив окуляри, присунув до

себе Савчйні зошити.

— Хочу знати ім'я автора,— сказав він 1 раптом запитав: — Ти випадково не родич нашому комісару?

— Це мій батько.

— А обхідний листок є?

— Нема.

Каштан третього рангу витяг зі столу чисту анкету, вписав у неї прізвище, ім'я та по батькові Савки, потім запитав:

— В якому народився?

— У двадцять восьмому.

— Не вийде. Хороший ти хлопець, але... малим. Набір у юнги провадиться серед тих, кому вже п'ятнадцять.

— Клянусь! — відповів Савка.— Мепі пішов п'ятнадцятий.

— Гаразд,— дещо пом'якшав капітан третього рангу.— Про що мова, коли під носом телефон стоїть. Подзвонимо батькові. А ти, товаришу Огурцов, поки що вийди й поскучай за дверима.

Незабаром його знову покликали до кабінету.

— Батько не заперечує. Ми також. Забирай листок.

Першу оцінку "придатний" ти вяге одернсяв. Не накапости собі на медичній комісії. Там ми тобі допомогти не зможемо: лікарі у нао суворі...

Відбір у юнги йшов безупинно, жорстоко розподіляючи хлопчаків на придатних і непридатних, на щасливих і нещасливих.

Лікарі зайняли гімнастичний зал, відсунули до стіп спортивні прилади. Підлітків ганяли від столу до столу. Голі, вопи сором'язливо прикривалися обхідними листками, па яких з'являлося дедалі більше незрозумілих записів. Квапливість ровесників охопила й Савку: він також почав їгати між столами, по діагоналі перетинаючи зал, від одно-Лікаря до іншого.

Сивий дядько у високих чинах обстукав його.

— Нахились! Випростайся. Руки вперед. Очі заплющ. Розчепір пальці — Горілку пив?

— Ні. Що ви!

— Куриш?

— І не думаю.

— Коли збираєшся починати?

— Що?

— Курити.

— Поки що не хочеться.

—. Ну й гаразд. Худющий ти, щоправда. Але на флотських харчах відгодуєшся. їди з богом на вертушку... Хто алі?

Сідати в крісло-вертушку було страшне. Якраз перед тим, як Савці заходити, одного кандидата в гонги так повело вбік, що, цілком втративши рівновагу, він врізався лобом у стіпу.

Гарна лікарка у флотському кітелі наказала Савці:

— Сідай. Затискаю руки. Ноги в ремені. Почали!

В одну смужку одразу витяглися всі обличчя, мчала перед очима — вже без кутків! — стіна залу, злилися в одне вікна. Згодом додалося вертикальне обертання. Тепер крісло перекидалося. Суцільна матова дуга стала пістрявою, і Савка вже не знав, де підлога, а де стеля.

Несподівана тиша. Раптовий спокій.

— Вилазь,— сказали йому, звільняючи ремені. Ледве ртупив на підлогу, як його кинуло вбік. Савка зробив крок — і його одразу вклеїло грудьми в підвіконня. "Все пропало!" — промайнуло в голові. Але в лікарів з цього приводу, очевидне, була якась своя думка, і по рухові руки гарної лікарки Савка здогадався, що вона пише йому "придатний".

— Тепер на силомір,— сказали йому.

Із рук лікарки він вдячно прийняв лист.

— А що зі мною було? — запитав невпевнено.

— Нічого страшного,— відповідала вона з усмішкою.— Тебе, хлопче, напевпе, в морі закачуватиме. Але хай це тебе не лякає... Адмірали Ушаков і Нельсон також закачувалися.

Савка зайняв чергу на силомір. Поцікавився:

— А як тут? Не дуже доскіпуються?

— Дурниці! — відповідали йому.— Треба рвонути від підлоги важіль, щоб стрілка приладу показала не менше сімдесяти.

— Чого "сімдесяти"?

— Кілограмів, звичайно.

Савка глянув на свій листок. Такого щасливого результату він і сам не чекав. Всюди "придатний", "придатний", "придатний". Залишилося наповнити останню графу на сило-" мірі, й тоді флот, такий привабливий і знадливий, одразу наблизиться до нього. Здригаючись котельними установками, димлячи з широких труб есмінців, флот приголубить його теплим диханням повітродувок...

Сімдесят кілограмів!

І як на зло гостра ломота поповзла від плеча вниз, пальці ніби налилися ртуттю. А черга посувалася з фатальною невмолимістю. Юнги рвали від підлоги рукоятку приладу що точно визначав мускульну напругу. На силомірі значно частіше, ніж біля інших столів, злинало бадьоро-спонукальне:

— Відходь! Далі... Так, відходь! Хто далі...

Доля насувалася па Савку, мов те вагонне колесо вночі, безжалісне й байдуже до його хлопчачої долі. Ближче, ближче й ближче... Скільки він вижме? Ну, сорок. Не більше. Що робити? Як бути? Тільки б не розплакатися! Савка зробив крок убік з черги...

Сто двадцять п'ять грамів хліба на добу, холод неопа-лених жител, вибухи снарядів у сусідніх будинках, нічні заграви пожеж — усе це, разом узяте, ще. тримало його в кільці жорстокої фашистської блокади.

"Ні, мені не вижати!" І він вискочив у коридор.

У коридорі юрмилися щасливчики, які пройшли вже всі стадії перевірки. Хтось іззаду поклав руку Савпі на плече. Перед ним стояв з гострими вилицями хлопчина, усміхався , по-доброму.

— Ти звідки? — запитав він, явно радіючи життю.

Г Був ленінградський, а тепер... Оп мій дім видно. _ А мене звати Мазгут Назипов. __. узбек ти чи... Звідки будеш?

— Татарин касимівський. Касимів знаєш?

— Ні.

І _ Ну, я тобі потім розповім. Давай дружити?

р _ Охоче! А ти море бачив?

Ь _ Звідки мені його бачити? З Касимова?

[— А чого ж"тоді на флот потьопав?

— Дивак-чоловік! Хто ж від флоту відмовиться? Ти от скажи, скільки разів "Ми з Кронштадта" дивився?

— Двічі.

і ,_ д я — чотири рази. їсти хочеш?

І * — Завжди хочу,— відповів Савка.

— Я також,— спохмурнів Мазгут.— Знаєш, у нас у • Касимові' голодно. Я від'їжджав, то вдома й крихти хліба не

було... Але незабаром нас поведуть обідати. Це правда, що на флоті компот дають?

Савка швидко обернувся до нового товариша.

— Мазгуте, ти мені сам запропонував дружити, так? Ось і виручи мене. Бери мій листок, біжи в зал і Смикони за ручку на сімдесят кілограмів. Га?

— Що, сам не можеш? . — У тому-то річ. Після цинги. І рука болить.

Назипов злегка відсунувся від Савки: Щ— Краще я тобі свій компот за обідом віддам.

— Для чого віп мені? Ти краще за мене смикони.

; — А якщо застукають? Тоді ні флоту, ні компоту. ? Савка навіть образився:

— Ти ж моря не бачив! Навіщо воно тобі?

Бонн розійшлися, і Савка, шукаючи підтримки, наблизився до гурту дорослiших юнг, які ховали цигарко в кулаках, також задоволені життям/ Серед них виділявся здоровань, що говорив недбало, кривлячи товстогубий ротище:

— Ми тут з хлопцями з нашого двору магазинчик один накололи. Взяли патефон з пластинками, навіть Лемешева потрапили до рук, цукерки "Киць-киць" і чотири пляшки горілки. Ну, засипалися всі гуртом. Мені — повістка: з'явитися тоді-то в міліцію, до слідчого. А тут шухер пішов по місту, що хлопців, хто старший, в юнги записують. Я замість міліції до военкома. Ну, хлопець я здоровий, мене — сюди. А то б посадили.

Задоволений собою, він розім'яв цигарку об радіатор парового опалення і закинув недопалок у куток коридора.

— А що нам! — додав безжурно.— Мені вже майже сімнадцять. Ще б з рік побайдикував удома, потім призов — і в окопи. То краще вже в юнги. Тачка від нас ніде не діпеться!

Савка вибрав зручний момент і смикнув силача за рукав.

— Як прізвище? — запитав він його. Той навіть посірів од люті:

— А ти хто? З карного розшуку, щоб прізвище запитувати?

— Та ні, я так. Мені б когось дужчого.

— Чи у вухо захотів, щоб дужче заїхали? Межу по блату вклеїти.

— Зачекай! Мене, наприклад, звати Савка Огурцов.., —— Ну й що з того? — наступав на нього здоровань.

— Будь другом,— благав Савка.— Бачу, що в тебе сили — хоч відбавляй. То врятуй — вижми за мене.

— Що тобі вижати треба?

— Та кілограми. Хоча б сімдесят. Тут дивися народу скільки, всі голі бігають, лікарі геть заморочені. Для них усі ми на одне лице. Будь другом...

Хлопець замислився. Взяв у Савки анкету.

— Гаразд! — сказав бадьоро.— А прізвище моє ти запам'ятаєш на все життя — Синяков... Вітька Синяков. Зрозумів?

Роздягнувся, прикрив себе Савчиним листом і сміливо ступив у двері гімнастичного валу. Незабаром повернувся назад.

— Я без черги проліз. Сто двадцять п'ять, чи не замало?

— Ой. куди мені стільки... Вистачило б і сімдесят. От спасибі, от спасибі... Так виручив, так виручив, так виручив!

Вітька Синяков спритно проліз ногами в штани.

— Я від твого "спасибі" не поздоровішаю,— відповів він.— 1 запам'ятай, хирляк, твердо: Вітька Синяков з а д а р-м а нікому й ніколи нічого но робив і робити не збирається...

За стінами Екіпажу, ридма ридаючи, проспівали тривожні сурми. Збулося!

Ось вона, найжаданіша мить — одержання моряцької форми. Вперше для них, тих, які ще вчора бігали в школу, саме для їхнього слуху розспівалися солов'ями старшинські ДУДКи:

— Йди до баталера. Бігомлю трапах!

І хоч у будинку Екіпажу звичайні сходи з перилами — відтепер нони стають трапом, їдальня — камбузом, туалет — гальюном, підлоги — палубами, стелі — відволоками, поро-

-я — комінгсами, а стіни — переборками. Помилятися нїяк можна, інакше засміють.

Довжелезні черги вишикувалися біля дверей баталерок, нетерпляче очікуючи, коли можна буде похизуватися матроською формою. Баталери запускали на склади чоловік до двадцять. Юнги витягнулися шеренгами вздовж довжелезного, як на базарі, прилавка. На ньому завчасно були покладені купками речі, починаючи від ременя з бляхою і закінчуючи шинеллю. Хто навпроти якої купки став, той її й одержав, без будь-яких примірок.

Звідусіль чувся розпачливий зойк:

_ Товаришу старшина, безкозирка — наче таз!

__Відрости кумпол ширший,— відповідали баталери.

_ Мені взуття сорок четвертого розміру попалося.

_ Твоє щастя. А тут не універмаг, щоб перебирати.

— А де ж стрічка до безкозирки? — запитували юнги. Почувши таке запитання, спітнілі баталери сатаніли:

— Ти що? Перший день на світі живеш? Хіба тато з мамою не казали тобі, що стрічка видається тільки тому матросу, який уже прийняв присягу?

— А-а-а...

— Ось тобі й "а-а-а"! Забирай манатки і йди з очей.

Савка з трепетом схопив свої речі і помчав до сходів Екіпажу, де юнги квапливо переодягалися. Всі коридори були закидані піджаками, джемперами, сорочками, футболками; скріаь валялися черевики, спортсменки та чоботи (зустрічалися навіть постоли). Савці пощастило: випадково йому дісталася форма па малорослого моряка, і він, не довго думаючи, роздобув крейди й почав завзято надраювати бляху на ремені. Багато що було юнгам ще невідомим, ніхто не розумів значення "краватки", яку валежало носити лише з шинеллю або з бушлатом. Нарешті всі переодяглися, розпрощались з клунками та чемоданами, цорозпихали по кишенях форми все дороге й заповітне. Юнг повели до актового залу Екіпажу, наказали зняти безкозирки, але сісти не дозволили.

— Кіно покажуть,— лазали одні.

— Не кіно, а концерт тарахнуть.

— Зараз промову вріжуть,— мали підозру інші. На сцену раптом вийшов комісар Екіпажу:

— Двері зачинити! Струн-ко! Слухай наказ...

Це був знаменитий наказ Ставки Верховного Головнокомандування за номером 227, який зачитували лише перед військовими. Крутими й різкими словами було сказано начистоту, що справи наші погані, що відступати вже більше пб можна; що вирішується доля всього радянського ладу і всієї великої російської нації, що час покінчити з панікерами; що головним девізом армії і флоту відтепер повинні бути слова: "Ні кроку назад!"

Слухали, затамувавши подих. Комісар не допустив ніяких коментарів до наказу, нічоге не додав від себе. І без того все було ясно.

— Старшини! Виводьте людей!

— Головні убори на-а-діти! Виходь шикуватись... Безладною колоною вони витягнулися на вулиці Солом-

бали; якась бабуся перебігла юнгам дорогу, злякано хрестячись:

— Господи-сусе, всього-на-всього годочок повоювали, а вже діток малих на війну женуть. Свят-свят, з нами хрестпа сила! •

Погасли останні вогні глухих околиць Архангельська, ч— Іти щоб з піснями! — почулася команда. У голові колони виник, прорізуючи напівтемряву, чистий, сріблодзвонций голос:

Всі вимпели в'ються й цепи гримкотять —

Наверх якорі вибирають...

Тисяча юних голосів повела пісню печальною дорогою, ще не відаючи, куди ця дорога веде.

Не скажуть ні камінь, ні хрест, де лягли За славу ми руського стяга. Прославлять високі у морі вали Геройську загибель "Варяга"...

Від "Варяга" давно вже й сліду на воді не лишилось. Але його знамена вічно будуть тріпотіти над російськими моряками.

Здається, прийшли. Показався табір бараків, обнесених колючим дротом. З високої будки, де стояв вартовий, плаци табору підсвітили променем прожектора. Вітька Сиплков сповістив усіх:

— Це, братво, пересилка. Зараз дадуть нам по строку без адвоката, і — прощавай, мамо моя рідна, занапастив я молодість у розквіті літ...

Ніхто не засміявся. З багнистого ліска хмарами налітали комарі. Старшини розвели юнг по бараках, відповідали одно й тс ж:

— Спати, хлопці, спати. Відвикай запитувати!

Савка з самого початку вирішив, що стане дисципліно-

ГҐПМ юнгою, і коли йому наказали спати, він одразу ж безтурботно даснув на голих нарах. А поки він давав хропака,

ятя хто меткіший, гав не ловили: з тихої шамотні можна %дити, що всю ніч відбувався вільний обмін форми. Савка

панні' прокинувся, а шинель на ньому вже волочиться по землі. Фланелівка сама по собі гиросла до колін. Кльош хлюпає по калюжах, пояс штанів піднявся вшце грудей. Безкозирку також підмінили: тепер вона, висячи над вухами, вільно оберталася на обстриженій маківці. На довершення всього на ногах, здавалося, були не черевики, а відра. В такому вигляді Савка мало нагадував бідових матросів з фільму "Ми з Кронштадта". Ніяк він не скидався на мандрівця альбатроса й гордого приборкувача океанів!

Ображений, він поплакав у куточку, щоб ніхто не бачив, і пішов скаржитися старшині барака. Той, замотаний вкрай, лише відмахнувся:

— А де ж ти був, коли тебе переодягали?

— Я спав,— відповів Савка.

— На флоті ніхто не спить. На флоті лише відпочивають. А втім, старшина заспокоїв його, пообіцявши, що, як

прибудуть вони на місце служби, всім юнгам припасують форму за зростом. Особливо було багато мороки зі штаньми. Савка й паском тугіше підперезався, і знизу холоші аж до колін закачав, а все зайве, що метлялося вище ременя, премудро, з напуском, звісив назовні. Заради високих ідеалів варто було й постраждати!

Зранку юнг шикували між рядами бараків. Екіпажні старшини, в усьому чорному, як великі гладкі коти, ступали вздовж шеренг м'яко й нечутно, ніби придивляючись до здобичі, з якої належало найближчими днями випустити відчайдушний дух.

— Увага! Ніхто не має права залишати територію табору. Самовольці поплатяться. Писати листи рідним можете скільки завгодно, але всі листи будуть відіслані лише з місця постійної служби. А зараз... вивернути кишені!

Розрахунок був правильний: скільки було курців серед юнг, усі висипали тЮтЮн на землю.

— Юнгам курити не годиться,— заявив старшина. Вітька Синяков гучним басом запитав:

— А якщо я з одинадцяти років курю... здихати мені? ■— І здохнеш, яище з одинадцяти почав. Крок уперед!

— Мені? Виконувати команду.

Синяков ступив уперед. Як і слід було сподіватися, старшини виявили в нього тютюн, захований на майбутнє.

— За невиконання наказу — позачерговий наряді ■— За що-о? — обурився Синяков.

— Два наряди — за розмови. Повтори! Без "ну"!

— Єсть без "ну": два наряди... А за що-о?

Після обіду Синяков по-дружньому підсів до Савкиї

— Як тобі сподобалося на флотській малині?

— Мені поки що подобається. А тобі як?

— Шити можна,— відповів Синяков.— Якщо ти за мене . ще й гальюн видраїш, то й зовсім добре буде.

— А наряди ж одержував не я! — заперечив Савка.

— Але ж і силу богатирську не ти демонстрував у Екіпажі. А я ж тебе попереджав, що Вітька Синяков задарма нічого не робить. Не підеш гальюни драїти, я кому треба капну, що ти о'бдурив комісію. Тебе з флоту так турхонуть, що полетиш, не оглядаючись.

— Гаразд. Піду. Видраю.

— А ще з тебе десять пайок хліба,— додав Синяков, Доведеться віддати. Щоб не здіймав галасу.

Безперечно, народ зібрався різний... В основному — городяни, діти пролетарів та інтелігентів. Як це не дивио, дуже мало юнг вийшло з сімей моряків. Більшість з'явилася з провінції, де й моря ніколи не бачили. Але з російської історії відомо: знамениті флотоводці, як правило, народжувалися на привіллі полів і лісів, дитинство провели на берегах тихих, задумливих річок, де водилися скромні пічкурі, й ніколи не мріяли про океани.-

Були серед юнг і такі шибайголови, які перейшли лінію фронту, щоб не жити в окупації. Були з дитбудинків, серйозні лагідні хлопчаки, які втратили рідних або ніколи їх і не знали. Були й безпритульні, яких міліція підібрала на вокзалах, де вони гинули від бруду й холоду, просячи милостиню або щось крадучи. Нарешті, був один хлопчина з партизанського загону, який спізнав, почім ківш лиха,, нерш ніж збулася його мрія про море.

Ситих серед юнг не зустрічалось, а молоді організми вимагали багато їжі. Війна ж внесла свої жорстокі норми, і хліб по картках набув особливого смаку і зріс на ціні. Тому юнги, потрапивши на флотський пайок, вдихнувши ароматів камбуза, відчували вовчий апетит, чого не могли дозволити собі раніше. З'явилися й "шакали", які з ранку до вечора стовбичили біля камбуза, обіцяючи кокам вимити баки з-під супу, сподіваючись, що за це їм щось перепаде. Підлітки :< гордим характером канючити не могли, зате вигадували сво1 способи наїстися досхочу.

Доазгут Назипов перший подав Савці руку.

Здрастуй. Ти на мене не сердишся? __Ні. Я знайшов іншого.

— От і добре,— зрадів Мазгут.— Давай домовимося так: сьогодні* вечеряючи, ти з'їси мій і свій окраєць, а завтра я в'їм за тебе й за себе... Згоден?

_ А чого ж: два окрайці завжди краще.

До них підійшов гінкий гарний підліток, який випадково почув їхню розмову. Він сказав, що йому все це подобається.

— Візьміть і мене в свою компанію. З'їсти три порції одразу ще краще, ніж дві. До речі, будьмо знайомі — Джек Баранов, москвич, майбутній підводник.

— А чому ти, Джек? — запитали його.

— Насправді я чистокровний ЗКенька. Але я не розумію, .чому гірше називатися Джеком? Ви Джека Лондона читали?'

— Чудово пише!

— Збираюся сам писати не гірше від нього.

— Ого! Джек, а поки що не Лондон, а Лондоненя.

— Хай буде й так. Хіба я ображусь? Отже, кинемо жереб.

Але жеребкування довелося відмінити, бо не було пі монет, ні сірників. Домовилися на словах, що об'їдатися почне Савка: сьогодні він має вмолоти одразу аж три порції.

За вечерею юнгам оголосили: завтра будуть лікарі. У Савки тьохнуло в серці: знову почнуть крутити й мацати кожного. А якщо звернуть увагу, що ліва рука його не в порядку? Але старшини враз заспокоїли його: — — Завтра всім робитимуть уколи. Спробуйте уникнути...

Великі чайники передавали вздовж довгих столів, а перед Савкою лежали аж три окрайці хліба. Тільки-но він доторкнувся до шматка, як раптом ззаду підкрався Вітька Синяков:

— А-а, ось де ти сховався від суду історії... Побачив три окрайці і миттю згріб їх.

—— Oro, добряче ти, нациганив. З тебе ще сім таких.. Зрозумій моє трагічне становище: курити хочеться, а хліб принагідно можна виміняти на тютюн.— І поплескав Савку по плечу, щоб той не журився.— Не плач, дитино, не плач даремно. Запитай будь-кого, хто грамотніший, і тобі скажуть, Що наїдатися на ніч шкідливо.

Перед відбоєм Савку притисли в куток Джек і Мазгут:

~— Слухай, ти чого віддав наш хліб цьому пройдисвіту?

Ьавка зізнався: якби не цей Синяков з його розвинутими Щепсами, ие бачити б.йому флоту, як своїх вух.

"— Як на мене,— сказав на це Джек Баранов,— Вітьці хліба не давати, а краще гуртом набити йому пику.

— Набий! — заперечив Мазгут.— Ти йому синців наставиш, а він доповість, що Савка лікарів обдурив.

Зрештою друзі вирішили кілька вечорів поголодувати, щоб Савка міг розрахуватися зі своїм здирником.

— І більше не зв'язуйся з ним,— втокмачували вони йому.— Лікарям поки що не потрапляй на очі. Приживись на флоті, щоб тебе оцінили. Потрапиш на корабель, там лікарі ие такі живоїди, як у тилу. Там тебе підлікують і — будь здоров... Хлопці, ходімо вже спати.

Але від Синякова не так легко було відкараскатись.

— Уже кололи тебе? — запитав він Савку вранці, т— Ось який шприц... А тебе?

Ї-^ Моя ніжна натура цього не витримує. Будь другом, підстав лікарям свою попку й за мене. Назвись моїм прізвищем, як я колись назвався твоїм... Чи забув послугу?

Приставши до чергової партії юнг, Огурцов покірно опустив штани і прийняв другий укол. З болем відчуваючи, як входить у тіло голка, усвідомив для себе житейську істину: одна брехня чіпляється за іншу і з маленької брехні виростає брехпя велика...

За два дні Савка розрахувався з Синяковим хлібом:

— Ми квити. І більше до мене не чіпляйся.

— Наскільки я розуміюся на політиці,^— відповів Вітька, спантеличений чесністю Савки,— ти моїм вірним васалом бути не хочеш.

— Не хочу. Маю інших друзів.

Синяков одразу відкусив половину пайки. Жуючи хліб, промимрив:

— Що ж, побачимо, що з цього вийде. До речі, що в тебе з лапою? В яких дверях тебе прищикнули? Може, ти інвалід якийсь?

Савка стрімголов кинувся бігти. Ну й в'язкий, як реп'ях, клятий!

До кінця липня юнги поневірялись у бараках, відтяті від спілкування з містом. Листи писати заборонялося. Старшипи читали їм стройовий і дисциплінарний статути. Але ці книжки навівали на юнг глибоку нудьгу.

Не веселішими здавалиг ся їм і стройові заняття, відшліфовування кроку й поворотів між стінами похмурих бараків. Нудьгу чекання інколи розсіювали лекції комісарів про славу та героїзм російського флоту. Вивчали юнги й гвинтівку з гранатою — це вже охоче! Жодної кінокартини юнгам не показали.

На всі запитання старшини відповідали:

— Умій чекати. Флот любить тершіячихі Серед юнг поповзли найбезглуздіші чутки.

— Щоб я вмер,— заприсягався один,— коли збрешу. Це вже напевно: усіх нас скоро запроторять на Землю Франца-Йосифа.

— Брехня! — відповідали йому.— Зараз кожного з нас нишком перевіряють, а потім готуватимуть у десант. Севастополь відвойовувати. Хто накладе головою — тому вічна пам'ять. А хто живим з десанту повернеться, того допустять до складання іспитів.

— Яких це іспитів? Чи мало ми їх у школі складали?

— Кажуть, по математиці ганятимуть. Ікс дорівнює ігреку, тангенс-котйнгенс, ну і всяка інша мура...

Якось почувся голос днювального:

— Юнго Огурцов — на вихід!

— З речами? — запитав Савка.

А серце, здавалося,' зламає й ребра у грудях. Чому на вихід? Невже дізналися, що з рукою негаразд?

— Без речей! Тебе батько на ка-не-пе жде.

Курці хапали Савку біля дверей, мучили проханнями:

— Татусь твій з цигарками? Поцуп для нас хоч по одпій.

— Не чіпляйтеся,— похмуро ухилявся Савка від прохачів.— Він же мене відлупцює, яищо я в нього закурити попрошу.

Батько, ще здалеку вгледівши сина, почав реготати. І справді, картина була прекумедна: маленький чоловічок у фланелівці до колін, рукави засукані, штани підгорнуті, а виріз фланелівки, в якому видно тільняшку, досягає аж до пупа. .

— Гарно ж тебе причепурили, брате! — сказав батько, сміючись,— Але не біда. Відійдімо вбік. Як тобі ведеться?

— Добре.

— Правду кажеш?

— Звичайно. Юнги, буває, й адміралами стають.

— Далеко тобі ще... до адмірала! Одного я боюся, синку. Навчання твоє у майбутньому може зірватися, ось що. Виростеш, а з кожним роком дедалі важче сідати за підручники. Це я по собі знаю!

Батько розпочав службу на "новинах" Балтики, мастильником у котельних відсіках. Природжений співак-артист, співаком він не став. Природжений математик, ученим він не став також. Флот заполонив його всього, і хоча пізніше перед ним були відкриті будь-які двері, він так і залишився на

кораблях. Пройшов нелегкий шлях від мастильника на есмінцях до комісара.

— Твій вчинок не засуджую,— сказав батько.— Хоч ТІЇ й не порадився зі мною. А я сьогодні прийшов попрощатися.

— їдеш? Знову в море?

— Так. Іду. Тільки не в море — під Сталінград.

— Невже,— запитав Савка,— у нас солдатів не вистачає? Батько відповів йому:

— Якщо добровольцями йдуть мої матроси, то мені, їхньому комісарові, відставати не до лиця. Становище па фронті зараз тяжке, як ніколи..Війна, синку, закінчиться не скоро... Запам'ятай мої слова: тобі доведеться воювати! А війна на морі — дуже жорстока річ. Як батько я бажаю тобі тільки всього найкращого. І не дай бог коли-небудь тонутн з кораблем. Привабливості в цьому мало. Все зовсім не так, як показують у кінокартинах.

— А... як? — запитав Савка.

— Цього тобі знати поки що не треба.— Відігнувши рукав кітеля, батько глянув на годинник, поляскав себе по кишенях, ніби щось шукаючи.— Навіть нема чого залишити —тобі... на згадку.

— А хіба, тату, ми вже не побачимося?

— Найближчим часом — навряд... Писатимемо один одному, але поки що я ще не знаю номера своєї пошти. А ти?

— Нам теж поки що номера не повідомляли.

— Тоді домовляємося,— вирішив батько.— Ти пиши бабусі в Ленінград на стару квартиру, і я теж писатиму туди.

■~— А якщо бабуся... Якщо її нема? — запитав Савка. Батько натягнув йому на очі безкозирку.

— Не моли дурниць! Старі люди живучі.— Ще раз глянув на годинник і запитав: — Хочеш, я залишу його тобі?

— Не треба, тату. Тобі на фронті він буде потрібніш.

— Ну, прощавай. Про всяк випадок я тобі заповідаю: не будь вискочкою, але й за чужі спини не ховайся. До двадцяти років обіцяй мені не курити... Не забувай бабусю! Вона зовсім самотня.

Ватькс поцілував сина й пішов до воріт. Савка довго дивився йому вслід, але батько крокував швидко, не оглядаючись.

А в бараках здійнялася метушня, юнги кидалися. до вішалок — розбирали шинелі.

~~ Гей, швидше,— сказали Савці.— Шикуватися з речами.

2 В. Пікулі,

33

На подвір'ї колону розбили на окремі шеренги. —Юнгам наказали викласти поперед себе всі речі з мішків, самим роздягтися до пояса й вивернути тільняшкп. Старшини гасали вздовж строю, причіпливо оглядаючи рубці на білизні.

— Щоб з'ясувати, чи не завелися у вас звірі. Одного такого знайшли. Даремно він запевняв:

— Це ж не гниди. Це цукровий пісок я розсипав. Його разом з пожитками загнали у вошобойку. Повернувся він заново обстрижений, і пахло від нього аптекою.

— Запам'ятайте! — повчали старшини.— На кораблях радянського флоту існує закон: одна воша — і в штаб флоту вже даються про неї відомості, як про злісного ворожого диверсанта...

Перед юнгами — нарешті! — розчинилися ворота сумного табору, обмотані колючим дротом, і колона рушила в невідомість. У вечірньому тумані, що клубочився над болотами, відчувалася близькість великої води. Придорожній лісок незабаром норідшав, і всі побачили маленький трухлявий причал. Біля нього стояв великий військовий транспорт —■ неласкаво-сірий, наче його обсипали попелом. Це було госпітальне судно "Волхов", яке ходило під прапором ДОПОМІЖ-ної служби флоту. Почалася посадка юнг по високих тралах. Спершу — на палубу, а потім — у трюми корабля. Світлі й просторі куби трюмів заливали тепло й електросвітло, в них бадьоро виспівували голоси вентиляції. Десь опівночі транспорт відчалив од багнистого берега і неквапно розвернувся на фарватер. А коли дельта Двіни закінчилась і на обрії просвітліло перлистим маревом, звідкись з-за піщаного мису раптом, наче з глибин морських, виринули два "морських-миеливцЬ) і, розчохливши гармати, взяли під конвой госпітальне судно.

Команда "Волхова" наполовину складалася з жінок-ліка-* рів і санітарок, одягнених в офіцерську й матроську форму. Решта — чоловіки-пемори, яких призвали на флот з запасу,

— Куди їдемо? — запитували юнги.

— їздять кіпьми, а ми — йдемо. А куди — не твоє діло. Було наказано спати, і Савка довго залазив по скобах

на своє ліжко, яке розмістилося на верхотурі трюму. Жовте світло згасло — відсік залила мертво-сиия мла (це ввімкнули пічпе освітлення).

"Ну, ось і море!" — думав тепер кожен, хвилюючись...

Савка прокинувся від хитавиці — гостро відчуваючи насолоду від неї. До чого ж приємна ця стихійна колиска. Та ледве відірвав голову від подушки, як щось в'язке й нудотне

"лубком прокотилося по стравоходу, судорогою перехопило горло Відчуваючи сором, він примусив себе підвестися. По залізній етажерці нар зліз на палубу трюму. Тут у повному безладді совалися від борту до борту оббльовані черевики, розкриті пенали мильниць, качалися кухлі й ложки. Звідусіль чулося: ляп... ляп... ляп...—це падали з висоти нар використані рушники. З темного кутка трюму Савка почув чиєсь жалібне й в'яле бурмотіння:

_ Ой, матусю рідна, чого я не послухав тебе? Ой, таточку, і навіщо тільки ти мене відпустив?

' Крижнем лежав і Вітька Синяков; не підводячись, віл потяг Савку за колошу, стогнав і часто повторював:

— Який я дурень... який же я дурень... от дурень! "Волхов" поклало в затяжному крені. Савка, ковзаючи,

полетів до іншого борту. Він упав на якогось юнгу, і той, лаючись, відкинув Огурцова назад.

— За що, Вітько, лаєш себе? — запитав Савка. Синяков відповів йому щиро, від душі:

— Краще б мене у тюрягу посадили, ніж отак мучитись... Він попросив води з лагуна, але, ковтнувши з кухля,

одразу вихлюпнув воду на палубу...— Гидко... тепла. І пахне залізем і мастилом. Ти куштував?

Савка налив води й собі. Випив півкухля.

— Вода корабельних опріснювачів. Нормальна... І його одразу опорожнило від цієї води.

— А-а, баламуте! — зрадів Вітька.— І тебе понеслої Балансуючи иа палубі, що вислизала з-під ніг, Савка відповів:

— Пищати рано. Гойдатися ще нам на хвилях і гойдатися...

Він дістався на верхню палубу. Переходи трапів, виблискуючи міддю, вабили його вгору. Трап... ще трап... ще. Дверь Савці здавалося, ще коли він у формі, то може ходити де завгодно. Він відчинив двері, і в обличчя вдарило розпеченим гуркотом безлічі агрегатів, що нагнітали в утробу корабля свіжий вітер вентиляції. Вахтовий матрос грудьми став перед Савкою.

— Чого тобі? — грубо запитав він.

— Я так... подивитись.

— Котися звідси. Вештаються тут... Не можна,

Савка знову опинився на палубі. Тут, майже засліплений бризками, що косо злітали з-за борту, він зустрів Назипо-ва, мокрого й щасливого. Мазгут прокричав йому захопленої

— Ну й краса ж яка! Ти помилуйся тільки на ці хвилі!

Савка глянув на хвилі, ніби з даху триповерхового будинку. Але корабель дуже швидко провалився вниз, наче його опустили швидкісним ліфтом, і хвилі опинилися зовсім поряд, біля самісіньких поручнів. Від цього видовища, в якому не було сталості, а все безперервно змінювалося, Савку знову занудило.

— Ех, ти,— сказав йому Мазгут.— А ще пітерський... Дивися на мене: хоч я й касимівський, а хоч би що...

Світанок заливав небокрай. Видніли вдалині "мисливці". Море безжально било їх, здіймаючи на гребені хвиль так високо, що часом оголювались їхні чорні днища. Інколи палубами катерів пробігали матроси в штормовому одязі.

— Оце так служба! — говорили юнги.— Як їх там жбурляє...

Не всі виявилися молодцями у морі. Дехто вже прокляв той день, коли ризикнув пов'язати своє життя з флотом. Тепер багато що згадувалося. Кому — тихий дідусів садок на околиці міста, де незабаром дозріє соковитий аґрус. Кому — заняття в школі, де залишилися звичні класи, в яких ніколи не хитаються парти. А дехто згадав і застереження батьків: "Спочатку подумай як слід. Флот — це тобі не жарти!"

"Волхов" лягав на борт, над його палубою пролітали водяні смерчі, й піна, схожа на розірване листя капусти, ще довго лежала на трапах, гнівно пузирячись і киплячи. Юнги здивувалися б, коли б довідалися, що служба погоди флоту в ці Дні штормів не відзначала. "Свіжий вітер",— ось про що говорила шкала Бофорта.

Обід дали розкішний: рисова каша з ізюмом, компот з чорносливом. Та даремно старалися корабельні коки —— все полетіло за борт на харчі рибі. Зате справжнє життя настало для тих, до кого море виявилося

добрим. Посміхаючись, їли за десятьох. Намазували хліб маслом завтовшки в палець, видудлювали по каструлі компоту й гуляли по трюмах, кидаючи недбало:

— Розвели тут свинюшню. Стриматися не можуть. • Синяков покликав до себе Савку.

— Не знаєш, коли ця мука закінчиться? Савка відчував мстиве торжество переможця:

— А ти знаєш, скільки пливли каравели Колумба? Понад два місяці. А що тобі відомо про моряків-мандрівників, які біля берегів Патагонії, огинаючи мис Горн, дрейфували інколи по року?

— Я б... здох! — відповів Вітька, уважніше придивляючись до Огурцова.— Щуплий ти. Добре й тебе погойдало Але скажи мені щиро, чого це ти з себе бадьорого корчиш? ф

— Я не корчу. Мені й погано, а все одно добре. іооі цього не зрозуміти. Я на флоті з любові, а ти з. хитрості...

Через добу замерехтіла ледь жевріюча іскорка. Потім окреслився й конус високої гори.

Хитавиця помітно зменшилася. Юнги ожили — висипали на верхню палубу. Як і в давнину на каравелах Колумба, хтось захоплено загорланив:

— Земля... бачу землю!

Почали обтрушуватись, опоряджалися. Драїли трюми.

Уже вимальовувалася вдалині смужка берега, ніби вирізана з зеленого малахіту.. "Мисливці" раптом повернули у відкрите море — назад.

"Волхов" ревінням сирени оповіщав про своє прибуття. Поволі заходив він до казкової гавані, прямо в блакить якої занурювались порослі мохом мури фортеці, зліплені з диких валунів. Старовинні гармати дивилися на прибульців з вузеньких бійниць, ніби виглядаючи з іншого століття.

Не перестаючи метушитись, юнги запитували в команди "Волхова":

— Що ж це таке? Куди нас доставили?

Готуючи подати на берег швартови, один матрос відповів:

— Соловки.

і Почувши це слово,' Вітька Синяков сплюнув за борт:

— Ось ми й влипли! Це ж знаменита тюряга! Вітьчині дружки одразу затягай нудну пісню:

Ой домру я, помру, похоронять мене. Де могилка моя, чи хоч хто спом'яне...

Мури фортеці напливали все ближче. Чорний конус крутився на вежі метеостанції. З поста служби спостереження вимагали від корабля назвати позивні. По дорозі з лісу боса бабуся гнала лозиною здоровенну свиню. Незабаром на причалі з'явилася постать військового моряка.

Лежав там грубо обтесаний камінь. Якби здерли з нього мох, можна було б прочитати старослов'янські письмена: Від цього острова до

Москви-матінки — 1235 верст, в Туреччину до Царграда — 4818 верст, до Венеції — 3900 верст.

в Гіпшанію до Мадріда — 5589 верст, до Парижа у Франції — 4096 верст...

А всередині острова — ніким не займані нетрі. Крізь густий ялинник ледве проникають промені сонця, гіркі осики лякливо тремтять вітами. В задушливих заростях ялівцю й вересу, у розсипах брусниці й журавлини ховаються стежки звірів, ще пе скривджених людиною. Серед буяння дикої малини, зриваючи її м'якими теплими губами, бродять олені. Сліпі лисиці живуть на тому острові — сліпі, бо ж чайки замолоду викльовують їм очі, іцоб лисиці не крали яєць з їхніх гнізд. А в глибині острова велично розлилися десятки озер — краси дивовижної! Віками висить над лісом тиша, освячена давниною. Лише б'ється об берег море, гудуть верховіттями сосни з рудими стовбурами та чайка, пролітаючи над озером, закигиче — і відіб'ється луною крик птаха над островом тужливо й самотньо...

Півтисячі років тому на островах Соловецького архіпелагу висадилися перші руські люди. Це були новгородці. Вони й заклали монастир, що став пізніше такий славетний. На островах знайшли притулок .люди, яких переслідувала влада. "Царі, охороняючи свій спокій, викидали їх сюди, в певне, здавалося б, небуття. А вони й тут продовжували думати й будувати. Упродовж багатьох віків атмосфера Со ловецьких островів проймалася не лише аскетичного тугою та невдоволеністю пустельництва, вона ще й сповнювалася величезною творчою енергією, яка п створила зрештою ДИБО, ім'я якому — Соловки!" Так пишуть тепер наші історики... В часи монгольського іга, в смутні часи Русь ховала від порогів у Соловецькому монастирі стародавні акти держави, пам'ятки народної писемності; Русь зберігала за цими мурами скарби духовні. Монастир був не лише форпостом російської культури в Помор'ї — він перетворився на могутній бастіон, який захищав Росію з півночі від будь-якого нападу. Соло-вецький чернець носив під рясою кольчугу вояцьку, поряд з молитовником він

тримав бойовий меч. А царі московські звикли обдаровувати Солоніш не іконами та дзвонами, а пищалями а пороховим зіллям.

Сувора природа не давала лінуватися. СоловецькІ ченці були трудівниками, які змагалися з природою. Вони з'єднали острови архіпелагу дамбами, а між озерами прокопали судноплавні канали; системи шлюзів, водяних млинів і .підземних тунелів були гідні подиву! На Соловках звівся перший у Росії "хмарочос" — храм Спаса, вищий від московського Успенського собору; його видно з моря за багато десятків миль. Іпжепери-самородки в рясах створили таку систему докування кораблів, що навіть англійські інженери приїздили на Соловки копіювати ці доки для свого Лондона.

За 150 верст від Полярного кола ченці вирощували в оранжереях дивні квіти, а в парниках постигали кавуни, дині, огірки і навіть персики.

Тут кожен камінь — сама історія. На збереження для нащадків віддав на Соловки спою шаблю князь Пожарський. Письменник і воїн Аврамій Паліцин трудився тут, роздумуючи над долею вітчизни. Тут ховалися від рабства втікачі, знаходили собі притулок учені начотчики, пережидали час гоніння буйні ватаги Степана Разіна, і тут же помер останній отаман Запорізької Січі — Степан Кальнишевський. Страшним бунтом відповів Соловецький монастир на утиски царів московських, і вісім років без перепочинку чепці билися мечами на мурах монастиря з військами уряду. А потім, уже в Кримську кампанію, під мури монастиря нідплив англійський флот. Бомби немилосердно понівечили мури й подвір'я монастирські, але Соловіти не здалися — вистояли під потужним вогнем ворога.

У зеніті багатства й могутності Соловецький монастир бажав знайти на островах лише золоту жилу та джерело пального — всього іншого було вдосталь. П'ять заводів працювало в монастирі, де ченці будували пароплави та виплавляли сталь. Вони були капітанами й механіками власного флоту. Вони були художниками, полотна яких потрапили до

Третьяковеької галереї. У них працювали свої друкарні й літографії. Вони були сукнороби, фотографи, ковалі, гончарі, ювеліри, городники, сировари, шевці, архітектори, скотарі, рибалки, звіробої, косторізи... Неможливо перерахувати ремесла, які процвітали на Соловках! Сюди прямувала, багатолика Русь не тільки вклонитися святиням, а й для того, щоб зачудуватися творінням рук людських, щоб на власні очі побачити дива, на які здатен росіянин-трудівник у найсуворі-ших умовах, поблизу Полярного кола.

Соловки — справжня оаза російської Півночі, що розкинула свої принадні кущі посеред холодного Білого моря.

І ось тисяча дев'ятсот сорок другого року радянське командування вирішило, що кращого місця для навчання юнг не знайти. Тут здоровий клімат, від сосен і моря дух наповнюється бадьорістю, а цілюща вода озер загартовує тіло.

"Волхов" уже ввійшов у гавань Благополуччя; вже розрізнялися окремі камені на березі; чаїні виводки, не боячись

людей, спокійно походжали, шукаючи корм у баговинні прибережжя.

Транспорт з юнгами зустрічав літній капітан третього рангу. У далекому минулому він і сам починав флотську службу хлопчиком. Старий дуже хвилювався. З "Волхова" подали на причал сходні, і натовп юнг посунув на берег, а він жартівливо покрикував:

— Бадьорості не бачу, хай йому чорт! Ти ж — юнга, тож по трапах дияволом пурхай...

Ну, ось і прибули. Що ж буде далі?

ЕПІЛОГ ПЕРШИЙ

(Написаний Савою Яковичем Огурцовим)

Була в Заполяр'ї прохолодна весна — весна 4945 року. Мені ось-ось мало виповнитися сімнадцять років, і штурман з есмінця сказав усміхаючись:

— — Огурцов, чи не час уже тобі поголитися?

Я торкнув колюче підборіддя й одразу зніяковів:

— Не вмію! Ще ніколи не голився. Можна мені так походити?

— Так не можна. Голитися все одно колись треба починати...

Вночі дивізіон есмінців Північного флоту одержав наказ підвищити бойову готовність. Хлопці досвідчені, ми вже знали, чого слід чекати. Незабаром щільний, як тісто, вітер повіяв нам назустріч. Брандвахта повідомила: на Кільдин-ському плесі запеленговані чотири німецьких підводних човни; напевне, вони дружно випливали на поверхню, щоб подихати свіжим повітрям, провітрити смердючі відсіки.

Скільки було таких квапливих виходів, і скільки разів перед нами простягався океан. Дивізіон ішов добре, і за кормами есмінців, що часто присідали на розворотах, виростали буруни. Вода яскраво фосфорилася від роботи гвинтів.

На трапі мені стрівся штурман. Вія зауважив:

— Так і не поголився? Після походу — обов'язково. * Удосвіта команди одержали гарячий чай із журавлиним

екстрактом, білий хліб з консервованою ковбасою. Дзвони гучного бою, як я помітив, завжди б'ють у найневідповідні-ші момепти. Ось і

зараз усі покидали кухлі, чай вихлюпнувся на палубу. Я зайняв місце на своєму посту, що гув моторами й апаратурою. Як це робив сотні разів, я сказав штурману в телефон:

"~ Бе-пе-два бе-че-один до бою готовий! '

У сусідньому відсіці завили ліфти елеваторів, подаючи иа гармати боєзапас. Я чув, як у погребах старшина подачі гукнув:

— П'ять пірнаючих і два фугаси... подавай!

Очевидно, иа локаторах засікли рубку ворожого підводного човна, що сплив на поверхню. Замкнений на своєму посту, я за звуками визначав, що діється на есмінці. Так і є: виходимо на бомбометання. Бомби кидали па ворога серіями, штук по п'ять одразу, і при кожному вибуху стрілки датчиків нервово здригалися під склом. Із гвардійського "Гримучого" повідомляли, що бомби вони скинули добре, І зараз пощастило зачерпнути в моря повне відро німецької солярки, що спливла з підводного човна. Вранці оперативники флоту наказали дивізіону повертатися на базу, і ми, вишикувавшись у кільватер, розсікали форштевнями сльоту світанку, ще не знаючи, що цей вихід есмінців у море — наша остання бойова операція.

Восьмого травня на рейді Ваєнги2 почалося незвичайне пожвавлення. Зчинилася дика стрілянина иа кораблях союзників. Рейд вкрили шлюпки з різнокольоровими, як рекламні плакати, вітрилами. З конвойного корвета флоту вільної Норвегії бородаті люди вигукували в иебо божественні псалми. А з ілюмінаторів американського авіаносця раз у раз вилітали в море порожні пляшки. Шлюпки підрулювали до бортів наших есмінців, союзники запитували, чому ми ие радіємо. Вони кричали, що війна з Гітлером закінчена. Ми відповідали, що Москва ще мовчить...

Була п'ята година ночі, коли трансляція ввірвалася в сонні кубрики. Радисти ввімкнули її на повну потужність, від чого динаміки репродукторів, прикручені до перегородок, здригалися і з них шарами відлітала фарба, ніби з гармат під час швидкої стрільби.

Це були вісті про перемогу! Ми, напівроздягнеш. схоплювалися з ліжок і рундуків, цілувалися, обнімались. А потім но трансляції виступив командир есмінця:

— Я гадаю, що хоч побудка сьогодні сталася раніше строку, але це найщасливіша побудка в нашому житті. Спати ми, звичайно, вже не ляжемо. А тому, товариші, застеляйте ліжка, розпочнемо авральне прибирання... Готуйтеся до нараду Перемоги!

2 Ваєнга — з 1951 року місто Сєвероморськ.

Після авралу я знову потрапив иа очі своєму штурманові.

_ Ну, що мені з тобою робити, Огурцов? Начебто

дисциплінований юпга, а... Коли ти нарешті поголишся?

Ми перейшли в Полярие, вітер відчутно посвіжішав. Це був відтискний вітер — він відштовхував наш есмінець від берега на середину гавані, й швартови напнулися, мов струни. В носі нашого корабля стояв тральщик, а за кормою — американський корвет, екіпаж якого не просихав від випивки.

Командир наказав подати на причали ще декілька швартових. Пам'ятаю, иіби це було вчора, за берег нас уже тримали одинадцять сталевих тросів завтовшки в дитячу руку. Есмінець готувався йти на парадне шикування кораблів у Польській затоці. Пролунав сигнал короткого перепочинку, і матроси, виморені святковою метушнею, повдягалися на рундуках. Користуючись затишшям, я взяв у старшини

бритву, намилив щоки — і розсміявся. Згадалося, яким шмаркачем прийшов я в Екіпаж Соломбали, прямо з дитячих штанців перебрався в гігантські кльоші, і від цього вробилося ще смішніше...

Біля дзеркала я роздраїв ілюмінатор, в його кружалі було видно ослизлі сваї причалу. Навіть не второпав я спочатку, що сталося, коли ці сваї раптом попливли повз ілюмінатори. Потім згори, через воронку люка, долинув неприємний тріск. Кинувши бритву, я метнувся по трапу на півбак, і наді мною вискнув обірваний швартов. Глянув на місток — там жодного офіцера, лише бігав самотній сигнальник, розпачливо оголошуючи:

— Хід дали... оберти на середньому... аварія!

Я не одразу усвідомив усю дикість ситуації! На палубі — жодної душі. Корабель, припнутий до берега тросами, розвинув високу швидкість. Форштевнем він таранив перед собою тральщик, один наш швартов випадково зачепив американця під корму, трос напинався і вже почав витягувати союзника з води. Від юта біг босий, пр'ямо з "ліжка, боцман і кричав здалеку:

— Віддавай кінці! Віддавай, віддавай!

Я почав розкручувати "вісімки" з кнехтів. Звичайно — бев рукавиць, напнуті до крайньої межі троси ранили руки. Турбіни есмінця продовжували працювати. Швартови луска* ли з такою силою, що, вдаривши по борту обірваними кінцями, залишали шрами на міцному металі. Знову різкий посвист, ніби повз мене нісся снаряд, і трос пролетів над головою. Навіть зачіску зачепило! Добре, що я за якусь мить до цього пригнувся, інакше знесло б за борт половину черепа.

Удвох з боцманом ми віддали носові... А союзний корвет" підняло тросом за корму так, що стало видцо його гвинти, і там у паніці бігали два п'яні американці, один з акордеоном, другий з мандоліною. На

місток уже вилетів наш командир, не встигши навіть накинути кітель. З люків і дверей стрімголов мчала нагору команда за сигналом тривоги...

Потім з'ясувалося, що телеграф на містку залишився зачохлений, рукоятки його стояли на "стопі". А в машинах диск телеграфу чомусь показав "середній уперед". Котельний машиніст послухався руху стрілки й подав пару на турбіни. Есмінець зі сплячою командою, не вибравши швартових, рушив уперед. Добре, що аварія сталася пе в морі на бойовій позиції, а в рідній гавані. Обійшлося без катастрофи.

Я знову спустився в кубрик і закінчив своє перше в житті гоління.

По трансляції з містка оповістили:

— Юпзі Ес Огурцову за виявлену ініціативу й активні дії в аварійних обставинах оголошується подяка...

Де була остання подяка, яку я одержав на флоті.

Парад кораблів на честь нашої перемоги на все життя закарбувався в нам'яті. Ніколи не забуду, як виригнули вогненні смерчі башти лінкора "Архангельськ", як карбовано погойдувались уздовж палуб одягнені в чорне прославлені екіпажі підводних човнів. Наш есмінець також стріляв у небо з п'ятидюймівок. Гірлянди вогнів зависали під хмарами, а потім нечутно опадали на воду. А від Мурманська гриміла музика — там також тріумфували переможці.

Штурман стріляв з ТТ, а мені дістався пістолет системи Веррі, схожий на піратський. Я заштовхував у нього чепурні патрони фальшвейрів і вистрілював їх над собою. Мої ракети викидало вгору, і вони згоряли в чарівній красі свята, а я стріляв і стріляв. Я, як дитина, стріляв і плакав. Патрон за патроном! Бах та бах! Ракета за ракетою! Мені було дуже приємно.

— Ура! Ми перемогли...

Так я, юнга Ее Огурцов, закінчив війну...

РОЗМОВА ДРУГА

Цього разу замість книг з тропічної медицини я побачив на столі Огурцова купку книг про давньоруський живопис.

— З'явився новий інтерес? — запитав я.

— У мене завжди так... Я звик обкладатися книжками на тему, що мені маловідома або незрозуміла. Я поставив собі за правило: в день не менше сорока сторінок нового тексту. Якщо свіжих книг нема, я перечитую що-небудь знайоме, але вже не сорок, а сто сторінок... Так я завжди тримаю себе в нормі.

— Але ж на це ви витрачаєте весь свій вільний час?

— Як розуміти "вільний час"?—запитав Огурцов.— Що означає "вільний"? Хіба час мусить бути незаповнений? Чи поза роботою людина повинна бити байдики? Неправильно-' Нарл Маркс називав вільний час простором для розвитку особистості...

Потім ми завели мову про відношення ремесла до освіти. Огурірв, здасться, пишався своєю приналежністю до "великого цеху майстрових і ремісників".

— Отже, ви не маєте ніякого диплома?

— Школа юнг була єдиним навчальним закладом, який я закінчив. Відтоді я навчався сам, і мені це подобається.

Напевне, я зачепив болючу струну в душі Огурцова.

— Адже диплом ще не робить людину щасливою,— віє далі він.— Хіба погано бути хорошим ювеліром, кушніром чи склодувом? Дива дивні можна творити! Ось я, компасний майстер, знаю російську історію не гірше від аспіранта в університеті. Але ж я не вимагаю для— себе диплома історика. По п'ять років сидять на шиї в батьків і держави, протирають собі штани, а потім з'ясовується — професія їм не подобається. Вони, бачте, помилились! Ось звідки народжується невдоволеність життям.

Поступово наша розмова перекинулася на юнг.

— Зараз я валі щось покажу,— Огурцов вийшов і повернувся з безкозиркою, не більшою від десертної тарілки.— Ось це — моя... Дивно, еге ж? Дивлячись на неї, розумію, який я був тоді маленький. А щасливий я був тоді безмірно! Але перший піт по-справжньому з нас зійшов саме на Соловках. Довелося робити те, до чого деякі з нас ніяк не готувалися. Нам здавалося, що головне — одягти форму. Однак ще ніхто не ставав моряком від того, що носив тіль-няшку й безкозирку. Самого бажання битися з ворогом ще замало.

— Ну, а романтика...— нагадав я необережно. Сава Якович невизначено хмикнув.

— Романтика — — фея ніжна й дуже примхлива. З нею треба поводитися обережно. Для тих, хто справді любив флот, труднощі ще більше зміцнювали їхнє романтичне прагнення. А з тих, хто випадково захопився морем, романтику вибило одразу, як порох з мішка. Такі люди вбачають у морській службі лише тяжку повинність, яку доводиться відбувати, розплачуючись за хвилинне захоплення юності.

— Ви наштовхнули мене на думку,— сказав я.— Наступну частину я з ваших же слів назву так: "Без романтики".

— Ви все переплутали,— сердито відповідав Огурцов.--Таких слів я ніколи не говорив. Як я, романтик у душі, можу відмовитися від романтики? Ні, романтика таки була. Тільки шлях до неї лежав черев подолання труднощів. Тут критися нема чого: було нелегко.

— То як же ми назвемо наступну частину?

— А як захочете,— відмахнувся від мене Огурцов. Наприкінці розмови, збираючись залишити господаря, я

запитав:

— Саво Яковичу, ви сьогодні чимось засмучені?

— Так. У газетах пишуть, що якийсь негідник застрелив на Соловках останнього оленя. Це був самець. А рік тому браконьєр убив самку. Вбив її, зжер нишком, а обгризені кістки закинув у кропиву... Архіпелаг залишився без великого сімейства. Багато віків тому ченці привезли оленів з тундри на острів і привчили їх до життя в цьому дивному лісі. У краси віднято частину її! Соловки,— зробив висновок Огурцов,— дорогоцінна перлина в короні нашої держави, а будь-яка перлина, як вам відомо, потребує догляду. Інакше вона померкне, і їй уже не повернути колишнього блиску!

ЧАСТИНА ДРУГА

ГАВАНЬ БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Не секрет, що на початку війни на найнебезпечніші ділянки фронту командування кидало "чорну смерть" — матросів. Тоді й з'явилась оця відчайдушна пісня:

Як бої вже закипають І тобі сам чорт не брат, В пеклі бою виникають Безкозирка і бушлат. Це у бій ідуть ма-тро-си! Це у бій ідуть мо-ря!

Ніколи не здаючись у полон — краще смерть від останнього патрона, — багато моряків не повернулися з атак на свої кораблі. Вже на другому році війни флот відчував гостру нестачу добре навчених спеціалістів. Адже ті, хто загинув па сухопутті, були мінерами, радистами, стерновими, гальванерами, оптиками й електриками...

Полеглих повинні були заступити юнги. Хоча за званням вони й нижче червонофлотця, та Школа Юнг мала дати їм повний курс навчання старшин флоту.

Царський флот мав своїх юнг. У флоті радянському юнги ніколи не значилися. Були лише вихованці кораблів, але сумний досвід їхнього "виховання" призвів до того, що під час війни їх на кораблях не тримали. Ці вихованці були по суті живою іграшкою в команді дорослих людей. Вони добре вміли тільки їсти, спати, каверзувати й одержувати в школі двійки, посилаючись на свою винятковість.

Зовсім інша річ — юнги! Це тобі не вихованець, якому не накажеш. Юнга — відповідальна людина, справжній моряк. Прийнявши присягу, він ладен добровільно й чесно брати участь у битві ва вітчизну, і смерть його не лякає, як не лякає й будь-яка чорна робота.

Слово "юнга" — за походженням голландське, як і більшість морських термінів, що прийшли в Росію у пору зародження російського флоту. Заснувавши 1703 року леген-

парний Кронштадт, Петро І відкрив у ньому й перше в юаїні училище юпг. Сам імператор, бувши шаутбейпахтом тлоту російського, розпочинав службу на флоті в чині "каютного юнги". А це означало: якщо адмірал Корнелій Крюйс гарикне з похмілля в каюті: "Рррому... або знищу

всіх!"_то імператор мусив уклінно відповїдатиі "Не зволь-

' то гніватися. Зараз принесу..."

Ало часи перемінилися круто, і нашим юнгам носити випивку в каюти офіцерів уже ніколи не доведеться.

"Волхов" висадив юнг на Соловках уранці другого серпня, і перші п'ять днів вопи провели в соловецькому Кремлі, де їх усе захоплювало. Відчуття було таке, що оці велетенські каменюки складені не мурашками-людьми, а казковими циклопами. Обідали юнги в Трапезній палаті Кремля, яка висотою склепінь та сміливістю архітектурної думки могла б змагатися з Граповитою палатою московського кремля. Дивно було прокидатися в кубриках, де колись знемагали декабристи...

Поступово юнги усвідомили, що вони стали військовослужбовцями — з усіма належними в таких випадках наслідками. Один з таких наслідків зобов'язував їх трудитися. Але почалися пагубяі розмови: "Ішачити не наймалися",— і від роботи дехто ухилявся.

— Сачок! — казали про таких.— Знову сачкує. Крім морської термінології, що давно увійшла в статут-

[й і літературний ужиток, існував на флоті ще й жаргон. Наприклад, "гауптвахта" — слово запозичене в німців, хоча й усім зрозуміле; але як "воно перетворилося в "губу" — цього жоден академік не з'ясує.

Коли юнга говорив у бані своєму товаришеві: "Ану, подрай мені спину мочалкою,— то це говорилося по-морському точно, і гріха в такій фразі не було. Але коли за обідом чулося над мисками: "Рубай кашу швидше!" — то це вже була не мова моряків, а найбезглуздіше піжонство.

Савка Огурцов чомусь одразу незлюбив безглуздий жар-гон і тоді ж вирішив, що він не буде нівечити своєї мови. Сачків він називав

ледарями, а на камбузі не рубав, а просто їв (або, як говорили любителі статутів, приймав їжу). Кремль тоді належав учбовому загону.

— Бачив-мантачив? — говорив Синяков.— Он як гайку У них закручують... Якщо ж і нас на такий манір закрутять — утечу.

1 станеш дезертиром,— відповідав йому Савка.

•— Який же я дезертир, коли присяги ще не приймав. Я не дурніший за тебе і сам знаю, що тільки після присяги... небезпечненько...

Незабаром юнгам видали першу їхню зброю — протигази. Звичайно, вони по-хлоп'ячому вмнть розгвинтили і загвинтили все, що в протигазах відгвинчувалося. Це закінчилося для цікавих погано, бо юнг одразу ж погнали в герметичні камери, де їх обдимлювали хлороцетафеноном. У кого протигази виявилися несправними, ті потім до вечора не могли розплющити очей, з яких бігли рясні сльози.

Юнги вивчали правила військового статуту. їм наказали твердо пам'ятати нумерацію форм одягу.

— Ось зараз ви одягнені за формою номер три. При температурі повітря до мінус шести, коли належить носити шинелі, форма буде номер шість. Але як замініте безкозирку на зимову шапку, це вже форма сьома...

З'ясувалося, що деяким юнгам номери зовсім не пасували: у них не було бушлатів, не було й білосніжних форменок — лише фланелівки. Починався бунт;

— А коли бушлати дадуть?

*— У мене черевики каші просять...

— А чому нам білих форменок не дали? Ми що — гірші за інших?

— Спокійно! — уговкували юнг офіцери.— Форменок ви й не побачите, тому що на Північному флоті їх не передбачено формою одягу. Бушлати випишуть пізніше. А хто й тижня не прослужив, але вже умудрився черевики порвати, ну, це, знаєте... На вас не настачиш! Згідно атестата взуття видається матросу на рік служби. Нема чого гратися у футбол каменюками замість м'ячів!

Заняття були корисні, й невдовзі жартівники винайшли нову форму для перебування в тропічних морях. Вони стрибали по ліжках у білизні з протигазними масками на голові*

— Шикуйся за формою раз — кальсони та протигаз!

За монастирем лежало глибоке Святе озеро, і юнги, тіль-* ки-но відвернеться начальство, нещадно, до посиніння, до тремтіння губів купалися в ньому. Савка в цей час вилежу-* вався на березі.

— Огурцов,— гукали його з води,— давай до нас.

— Не хочеться,— відповідав він, заздрячи товаришам^ чорною заздрістю знедоленого.— Та и не дуже припікав сьогодні.

Огурцов... брехав! Він брехав від сорому, який спопеляв його.

Огурцов не вмів плавати! Так сталося, що, мріючи про

пике море, він не навчився плавати в тій мілкій річці, біля якої жив на дачі. І ось тепер Савку мучив сором перед оварипіами, коли вони хором обговорювали переваги кроля, бюасу та батерфляю. Щоб не бути самотнім, Савка підкидав і свої брехливенькі слова:

_ д я — так більше люблю саженками.

Мирне життя в тихому пристановищі раптом закінчилось. Юнгам не раз вгатили по два таких уколи, що й сісти не можна було. Усім наказали виходити з Кремля з речами. Святі ворота, схожі на в'їзд до боярського терема, випустили їх на берег гавані Благополуччя.

Колона проминула селище, юнги заглибились у густий ліс. Знову ніхто нічого не знав — куди, для чого, чому?

Савка озирнувся й здивувався:

— Мені й на думку не спадало, що нас так багато. Поряд крокував рудий юнга з фальшивою залізною коронкою у роті.

— Назбирали нас чимало,— погодився він.— Якщо всі почнуть одного лупцювати, то одразу пиши — амба! Живим не пустять.

Ліс, ліс, ліс, густіший, темніший, вологіший. Куди ведуть?

— Ішачити, напевне,— пророкували песимісти.

Зате оптимісти раділи... Вона була пречудова, ця дорога, і юнги, вчорашні городяни, навіть принишкли, побачивши її красу.

Скільки озер! Складна система старовинних дамб, зведених працею богомольців, була створена цілком художньо — гармонія з природою дотримана. Ідеш такою дамбою, праворуч, біля самісіньких ніг, плюскає рибою озеро, ліворуч, унизу, ніби в проваллі, також затуманилося чарівне озеречко.

Як люди примудрялися лише лопатою творити такі дива — незбагненно!

Юнги були в дорозі цілий день і нарешті стомились.

Над лісом виростала конічна гора, на її вершині стояла церква, в куполі якої містився маяк. Це був той маяк, теплі спалахи якого освітили юнгам ніч їхнього першого плавання. —А підніжжям гори опускався до дороги занедбаний фруктовий сад.

— Товаришу старшина, а чи далеко ще нам тюпати? Тепер уже недалечко! Вважай, через усі Соловки

пройшли ми сьогодні з півдня прямо на північ. Простуємо до затоки Соснової.

— А що там? Чи знову секрет?

— Там колгосп рибальський. Місце старовинне.

— Невже й ми в колгоспі житимемо?

■— До Соснової ми не дійдемо. Незабаром побачимо наше озеро.

У просвіті між величних сосон і справді з'явилося озеро — довге, похмуре, відьомське. Хотілося вірити, що вночі, коли принишкне природа, в цьому озері починають свої ігри водяники, високо хлюпне водою чарівна русалка... Нежданo-негадано, порушуючи солодке зачарування, величезний чорний щур з довгим хвостом скочив з купини у воду. За ним — другий, третій, ще один, ще щур.

— Бий їхі — закричали юнги, ламаючи стрій. Хто — за камінь, хто — за палицю. І — пішло...

— Стій! — владно затримав їх офіцер, який супроводжував колону.— Це ж мускусні щури з Канади — ондатри. Людям не шкодять, а хутро чудове і на міжнародних аукціонах у високій ціні.

Покидали каміння й палиці. Повернулись у стрій.

— І треба ж! А я зрадів... ну й дурень.

Ще один поворот, і за лісом виросла змурована з каміння конюшня, в воротях якої стомлено форкав самотній кінь. Там, де є кінь, мають бути й люди. Так і е: ось лазня топиться, древня, теж кам'яна. Виріс будинок, як диво у цій глушиш — двоповерховий, з різьбленими карнизами, а на даху — вежка, схожа на альтанку, для огляду околиць. Перед будинком сквер з клумбами й берізками. А за садком виникла похмура будівля з чорними отворами вікон, і на кожному вікні — грати. Поряд, майже впритул до будівлі, красувалася церква святої Одигітрії. Ледь тримаючись на останньому цвяхові, висіла над похмурим будинком дошка з незрозумілим написом:

С. Т. О. П.

— Стій! — скомандував старшина.— Право-руч! Вільно. День уже згасав. Останні чайки відлітали яа північ, де

вишумовувало недалеке море;

Перед строєм з'явився офіцер політичної служби флоту з трьома нашивками, такого ж звання, яке мав Савчин батько. Окинувши оком стрій, він сказав: г

— Вітаю вас, товариші юпгп, з прибуттям на місце вашої майбутньої служби. Саме тут, за наказом Верховного командування, буде створена перша в нашій країні Школа Юнг Військово-Морського Флоту, і звідси, товариші, ви підете на бойові кораблі.

Над лісом завмерла луна. Від озерної осоки розповзався ииан. Тишу порушив різкий ляск по шиї.

— Гей, ти чого там?

— Та комар... Он, бачиш, скільки їх?

— Товариші,— вів далі офіцер,— давайте познайомимось. Л у званні батальйонного комісара, прізвище моє Щедров-ський, буду заступником начальника Школи. А місце, де ми з вами перебуваємо, називається Савватьєвом — названа на честь новгородця Савватія, одного з найпершпх руських людей, який півтисячі років тому висадився на Соловках з моря. Гора з маяком, повз яку ви щойно проходили, має назву Секїрна. Секїрна — бо в сиву давнину когось дуже висікли, але кого — — невідомо... Якщо в когось є запитання — прошу задавати.

Один юнга, напевне, приготував своє запитання загодя:

— А у відпустку можна буде поїхати?

— Ти вже встиг натрудитися? — запитав його комісар.

— А чи можна тоді, щоб моя мама сюди приїхала?

— Ніяких ні мам, ні тат,— відрубав Щедровський.—Тут вам не дитячий садок.

Попросив слова рудий юнга на прізвище Фінікін:

— А годуватимуть? Чи сьогоднішню вечерю зажмуть?

— Що за вислів! — обурився комісар.— Вечері ніхто не "зажме", вона просто не відбудеться." На березі озера тільки почали складати печі,

щоб приготувати вам обід. Поки що їстимемо просто неба. Завтра вранці одержите гарячий чай. І хліб, звичайно. Ще й по шматочку масла. З часом, коли все стане на своє місце, ваш флотський обід складатиметься в трьох страв. Чи будуть ще запитання?

Огурцов, як і належить за статутом, запитав:

— Будьте ласкаві, що означає цей напис: "С.Т.О.П."? Щедровський повернувся до фасаду похмурої будівлі:

— Ах, цей,— засміявся він.— Він розшифровується дуже просто: "Соловецький табір особливого призначення". Тут, товариші, коли вас ще й на світі не було, була відома в'язниця. В ній сиділи бандити-убивці, зломщики-рецидивіети і майстри грабувати банки. їх давно вже тут нема, в'язниця У Савватьєві ліквідована ще у двадцять восьмому році...

Саме в цьому двадцять восьмому році Савка й народився.

Щедровський наказав старшинам, щоб вони розвели юнг на перепочинок.

Всередині колишньої в'язниці — довгі коридори, великі Камери. Лампочки ледь світяться від пилюки.

Старшини кричать:

— Щільніше, щільніше, молодняк! Залазь ночувати.

— Так тут і яблуку иема куди впасти,— зойкали менші.

— Нічого. Втрамбуєтеся. Чи, може, в лісі ночувати краще було б?

Стіни півметрової товщини. Вічка, зроблені для нагляду за бандитами, в коридорах були розміром з монету, зате в камерах вони розширювалися до величезних кратерів з півметровим радіусом, щоб око наглядача охоплювало весь простір камери. Хтось з когорти веселунів уже бігав коридором, вставляв губи в ці дірки, кричав радо:

—і Тю-тю, тю-тю! Ось ми й дома... Запрошуйте в гості маму!

Було холодно.

Синяков розштовхав слабіших юнг, широко розлігся на підлозі, поклавши мішок під голову. В мішку майже нічого не було, використати його як подушку Вітька не міг, тому поклав голову на живіт одного хлопчика, який не чинив опору.

— Ну, влипли! — звертався Вітько до всіх.— Наобіцяли царство небесне, а що сталося. Всіх ва арештантські грати запроторили... У-у, хай йому біс, до чого ж курити хочеться...

Почувся тоненький зойк. У кутку лаялися юнги.

— Ей, чого там галасуєте? Спати треба... ша!

Хтось тернув сірником і в сутінках камери освітив па стіні вишкрябані цвяхом слова: "Тут страждав за мокре діло відомий від Риги до Сахаліну московський грабіжник Ванька Вирви-Око. Боже, допоможи втекти!" Сірник погас.

"Добрий день, дорога бабусю!

Мрія мого життя здійснилася — я став моряком, а мама померла на вокзалі, так і не побачивши тата, а сам тато пішов на фронт. Зараз я тобі пишу Бередшикуванням і тому поспішаю. Ось мій номер польової пошти... А перебуваю я в такому чарівному місці, яке відоме всім

російським людям, тільки ж назвати його не маю права. Ти зрозумієш, де я перебуваю, якщо сказку, що тут або молились, або сиділи за всякі справи. Тут дуже красиво. Годують нас добре, але мені все одно не вистачає на повітрі. Один лікар сказав, що при суворому військовому розпорядку я поправлюся після блокади швидше, нізк на картку утриманця. Бабусю, я тебе дуже люблю..."

Писання листа перервав сигнал ставати в шеренги. Щедровський забрав срібну дудку у вахтового юнги.

— Це тобі не свищик! — заявив сердито.— А ти не двірник, який висунувся з підвороття й кличе міліцію... Стар-* шипи,— наказав він,— надалі юнг ставити на чергування, попередньо навчивши їх морських сигналів на дудці.

Вранці пройшов короткочасний, але великий дощ. У мокрому листі мерзлякувато здригався на дереві репродуктор, і Москва передала на Соловки останнє зведення подій. Юнги мовчки слухали про жорстокі бої у степу поблизу Котельни-кова, в районі Армавіра на Кавказі; військово-морські сили союзників разом з авіацією почали наступ в районі Соломонових островів; в Індії великі заворушення, аиглійці заарештували Ганді й Неру; Сталінград у зведенні ще ие згадувався...

Щедровський почав розмову несподівано: ■— Товариші, хто з вас любить возити тачку? Юнги подумали, що комісар жартує, а Вітька Синяков присів, щоб його не помітили, і хвацько проспівав:

Тачкою робити, Рученьки бруднити? Ха-ха-ха!

Перекуримо, подалі від гріха!

— Перекуру не буде,— сказав комісар.— А цю пісеньку я на перший раз вам пробачаю. Отже, ділове запитання: хто згоден працювати на тачках? Хто хоче копати землю? Чи бути лісорубом?

На що, на що, а на таке не сподівалися юнги: флот і раптом ці професії. Колона но поворухнулася. Щедровський був явно засмучений.

— Товариші,— говорив він,— щось я не зовсім розумію ваш настрій. Школа Юнг сама по собі не збудується. Адже вас ніхто за комір сюди не тяг. Ви прийшли самі, з доброї волі, і це покладає на всіх юнг особливі обов'язки.

Перед строєм з'явився дядько'з рівною бородою, тримаючи за поясом гостру сокиру. Це був місцевий виконроб-робо-тяга, і небазкання юнг радо схопитися за тачку він розцінив як злісне хуліганство. Виконроб втрутився в промову комісара.

— Та що ви цій шнані байки розповідаєте, товаришу начальник? Вони Ж сюди бешкетувати приїхали. Самі злодійчуки — по очах бачу. Лупцювати б їх щопонеділка, щоб у вівторок ще всипать...

Юнги дружно зареготали, а Щедровський посуворішав. Якщо вам здається, що флот годуватиме й одягатиме Дармоїдів, то ви глибоко помилилися. Не такий тепер час, з вами тут нянькалися... Старшини, починайте!

Старшини були новенькі: напевне, вопи вже давненько нудьгували в Савватьєві, чекаючи на прибуття юнг, і зараз раді були показати службову старанність. Ні, вони не були делікатні.

— Ви в землекопи,— відходь убік. Друга група — підете рубати ліс. Третя — кру-гом! Рвати мох і сортувати клоччя. Четверта — відставити! Що за вигляд у вас?

З'ясувалося: Школи Юнг як такої взагалі не існує. Є лише оця колишня в'язниця, що дала притулок юнгам за своїми гратами. В лісі будиночок санчастини. В колишньому готелі для богомольців розташувалося начальство. І все. Школи ж і житла — нема... Флот

повертався іншим боком — не парадним ходом кораблів у кільватері, не шелестом вимпелів над головою. Флот пропонував лопату й тачку як перепустку в морський світ!

Савка потрапив до групи юнг, яка набивала матраци водоростями. Підлягали вони старшині Росомасі — франту й скептику років тридцяти. Він завів юнг далі в ліс і там прочитав нудну лекцію, про те, що за вісім років служби він і не таким роги звертав. А потім показав на Огурцова:

— Ти не кров в молоком, от і будь за старшого...

У просвіті могутніх сосон відкрилося море. Це була Соснова губа, в гирлі якої виднілися будиночки рибальського колгоспу. Вздовж берега, обіймаючи старовинне каміння, обвішуючи стовбури дерев, квасились завали морської капусти. Юнги пхали в матраци сухіші водорості.

— От спати лафа буде! М'якіше, ніж на сіні.

— І пахне... А чим пахне?

— Йодом. З такої капусти йод випалюють.

— А японці їдять її. Може, й мені покуштувати? Дехто скуштував. Пон;увавши, випльовували.

— Задарма давай — не треба! Сосиски смачніші... Савка так і не зрозумів, у чому полягають його обов'язки

старшого. Разом з усіма сумлінно ніс на загривку важкий матрац, на якому спатиме хтось інший. Одного разу, коли він скинув ношу, щоб перепочити, біля нього вмостився зі своїм матрацем ще якийсь юнга. Здається, той, що вчора запитував у комісара, чи не час йому у відпустку.

— Давай тікати звідси,— цілком серйозно запропонував він Савці.— Все цікаве нам уже показали, а далі нічого хорошого не передбачається. Бачиш, ішачимо...

Савка" навідріз відмовився тікати.

— Хіба тобі не хочеться додому? — здивувався юнга.

— У мене нема дому. Ти —як хочеш, а для мене тепер

флот — дім рідний, він мені тато, він мені й мама. І кршцо не підбивай мене, бо комісарові скажу.

— Якщо накапаєш, я хлопців намовлю, влаштують тобі темну.

Савка взяв на плечі величезний матрац, удвічі більший від нього самого. Попер його далі на горбу, чіпляючись за гілки ялин. Коли пізно ввечері юнги ввалили останні матраци в Савватьєві, Росомаха перерахував свою групу. Одного не вистачало.

— Де поділася людина? — накинувся він на Савку.

У групі був відсутній той юнга, який підмовляв Савку втекти. Огурцов про це промовчав.

— Як його прізвище? — продовжував з'ясовувати Росомаха.

— Не знаю. Не запитував.

~г Який же ти до біса старший? — обурився Росомаха.— На флоті ти ким хочеш бути? Матрацом чи матросом?

Цим каламбуром неприємності для Савки поки що й закінчились...

Видали робу. Робочий одяг бонового флоту — штани і голландку із парусини. Темно-синю форму юнги тепер повинні були одягати лише в табельні дні — на свята країни або заступаючи в караул. Віднині ходити їм у робі й тільки в робі! Юнги зрозуміли, що в деяких книжках моряків малюють неправильно — чепурними, як на параді. Цупка й міцна роба — не для того, щоб франтити, а щоб трудитися. Новенька, вона обдирає тіло, ніби наждачний папір, але після того, як її кілька разів виперуть, вона м'якшає І до неї швидко ввикаєш. Черевики в юнг також відібрали, І замість них вони одержали зі складу величезні кирзові бутси. Ідеш у них лісом — звірі ховаються...

Щкола Юнг будувалася на голому місці й голими руками.

командування правильно вирішило: юнга повинен уміти робити все, і тому слова "я не вмію" не бралися до уваги. Якщо вже ти прийшов на флот, то будь ласкавий робити те, що тобі наказують. Не вистачало лопат і кирок, молотків і цвяхів, а сокири цінувалися на вагу золота. Юнги пальцями зішкрібали в лісі подушку моху, і під ним оголювалася земля — соковита, перевита корінням дерев, порізана прожилками черв'яків. Спеціальна команда юнг призвичаїлася корчувати пні — без трактора й навіть без рукавиць. Завдяки самому хлоп'ячому завзяттю витягалося з землі коріння, що пам'ятало перших новгородців. Через те, що ця робота була найважча, корчувальники одержували на камбузі н°

лиски каші. В землю, вивільнену від коріння й каменів, вдалися

гтЦІ МИ^ГІ*1 —-------— — ~— —---7 —--^--Г,---Г—------1

--"цзалися долати іпших юнг: ксшали глибокий котлован майбутнього кубрика. Кубрики будувалися з розрахун-

ковіО в них житиме по п'ятдесят чоловік. На жаль, кубрики будувалися як фронтові землянки.

Поступово в роботі виявилися нахили юнг. Один був май-стер-кенопатник, другий за тридцять ударів сокири звалював будь-яку сосну, третій умів запрягати коня, четвертий успадкував від дідуся ремесло пічника, а п'ятому, схильному до скульптури, подобалося місити глину і радів він безмежно, коли топтав її босими ногами в глибокій ямі. Робота набула смислу: не бувати тобі мокрим у морі, доки не спітнієш на березі!

Вже утворилася комсомольська організація, і до комсомольців вимоги ставилися суворі. Багато хлопців ще не були готові вступити до комсомолу за віком. До таких малих понав і Савка Огурцов.

Росомаха призначив його у бригаду "руйнівників". Це була така робота, від якої вночі кістки стогнали. Щоб в'язниця перестала бути в'язницею, треба було дати їй лад, а для початку видерти з вікон грати.

Двоє силачів засунули ломи між гратами й карнизом вікна, ніднатужились, але грати навіть і не крякнули.

— До чого ж добротно зроблено! — засумували юнги.

— У такому випадку,— розпорядився Росомаха,— на пас чекає начебто блатна робота: будемо грати ці пиляти. Я, звичайно, у в'язниці не сидів. Але читати доводилося, що грати перепилюють.

Перші грати впали, й у вікно зазирнула краса, вже нічим не спотворена. Незабаром довелося СавпД побувати в ролі водопровідника. Належало навести лад у гальюнах на першому й другому поверхах. Робота брудна й смердюча. Після цього настеляти підлогу вважалося чистоплюйством. "У праці не раз підтверджувалася російська приказка: очі бояться, а руки роблять. Це так: лише візьмися — робота закрутиться та й сам закрутишся в роботі.

Якось увечері перед юнгами виступив комісар Щедров-

— Товариші! Хочу повідомити вам радісну звістку: залишилося викопати чотири котловани, і можна буде закладати кубрики в землю. Своїми руками ви наближаєте день, коли зможете сісти за навчання. Поки що все йде добре,—

казав комісар.— Просто краще й не придумаєш. Однак, як це не сумно, і в нашій сім'ї не без виродка. Соромно візна-ся> але завівся у нас дезертир...

З штабу два моряки вивели юнгу, і Савка подумкн ойкнув: той, що кинув матрац у лісі, а сам кудись зник. Щедровський виставив утікача на загальний огляд.

— Ось, помилуйтеся! Затриманий катером морської прикордонної охорони на шлюпці, за три милі від берега. Недалеко втік. А взагалі перед вамц стоїть неук. Щоб плисти морем, треба мати знання. І дезертир повинен ще сказати спасибі тим прикордонникам, які його впіймали. Бо цей дурень царя небесного поплив на схід від Соловків, а там уже сильна течія понесла його в море. Так би й виперло його через Горло 1 туди, звідки нема вороття. А шлюпку,— вакїн-чив комісар,— він украв у колгоспних рибалок.

Утікач, похнюпивши голову, крутив у руках безкозирку.

— Я більше, не буду,—раптом сказав він.

— А тебе ніхто й не запитує, будеш ти чи не будеш Товариші, цей юнга присяги ще не приймав і суду військового трибуналу не підлягає. Ми вчинимо з ним, як велить нам совість.

Втікачеві наказали зняти форму. На шинель він поклав безкозирку — так обережно, ніби вінок на власну могилу. Дезертир залишився в самих брудних кальсонах.

Звідкись принесли піджачок, штанці, кепочку з шарфиком. Усе це, з допомогою конвоїрів, швидко натягли на дезертира. Отоді він і завив: голосно й страхітливо. Ало йому вручили документи, і Щедровський мовив:

— А тепер іди геть, щоб твого й духу тут не було... Серпень закінчився. Північне літо коротке, й на Соловки

прийшла осінь. Часто йшов дощ. Набрякла земля. Кубрики будувалися верст за дві від Савватьєва — між озерами Вапним, Утінкою і Заводним, у глухій лісовій хащі, де плигали иб .соснах білки, а тетеруки й куріпки ліниво вибігали з-під ніг. Савку послали на риття останнього котлована. Там, у глибокій ямі, залитій водою, він зустрів Джека Баранова. Спершись на лопату, Джек про щось напружено думав.

— Про що ти, Джек? — запитав його Савка. Баранов ледве прийшов до тями.

— Сьогодні ж перше вересня. Був би я вдома — пішов би до школи. Ох, і не любив же я її! — зізнався він щиро.— А тепер стою отут, їсти хочу, вже не першу добу прокидаюся від холоду і... Моя мрія,— закінчив Джек,— служити на підводних човнах. Тільки на підводних. Заради цього я тут!

І з люттю він увігнав лопату в грузьку й слизьку глину.

1 Горло — так моряки називають протоку, що виводить з Білого моря у відкритий океан.

тт ояд з ним став до роботи й Савка. Тут теж бути школі, де не тій, що виводить прямісінько в інститут — ця виведе ^ у море. Тут вони здобудуть право воювати нарівні з до-

Ї^Саме в цей день, 1 вересня 1942 року, виповнилося три оки від початку другої світової війни. В цій грандіозній битві ми вели війну Велику, ми вели війну Вітчизняну. Надвечір котлован здали виконробу.

" Хоч у юності нудьгувати й не прийнято, але інколи (найчастіше в неділю) обсідав сум. Тужливо шумів увечері чорний осінній ліс, залитий дощами, і ти здавався собі маленьким, закинутим на край світу, всіма забутим... Острів! Географічне поняття суші, оточеної з усіх боків водою, інколи все-таки позначається на психіці. Вряди-годи, в надзвичайних випадках, почииав працювати маяк на Секірній горі — шалені спалахи світла, уривчасто послані в відлюддя осіннього моря, тільки посилювали самотність...

Осінь — але юнги ще обідали просто неба, сидячи за столами на березі озера, а старшини, завжди вірні букві статуту,— командували з характерною для них безжалісністю:

— Головні убори — зняти! Відставити... Хто це там запізнився? Безкозирку треба вмить внїмати. Головні — зняти! Тепер усе гаразд. Сісти! Відставити... Тепер погано. Синяков, тебе команда не стосується? Сісти! Можете приймати їжу.

У багатьох юнг з порваного взуття вилазили пальці, але під час війни речовий атестат був невблаганний: ти ж у тилу, а не на фронті! Вони ковтали суп навпіл з дощем. Вони їли кашу, перемішану зі снігом. Темні низькі хмари проносило над їхньою трапезою. Одного разу прилетіла з материка ворона, сіла на вежу й каркала цілий день. Каркала до вечора, ніби віщуючи' біду, і раптом чайки разом піднялися з гніздищ і полетіли слідом за хмарами, в напрямку ■до океану. А з материка вже .насувалися на острів незліченні зграї ворон, які й оселилися на архіпелазі аж до весни.

Барак санчастини був уже забитий застудженими й тими, кого причавило в лісі. Від холоду й бруду тіло юнг обсипало фурункулами, в

багатьох боліли зуби. Всіх лікували й повертали в стрій. Артіль найманих теслярів підновлювала у лісі барак для клубу юнг; у глушині між озерами зводився величезний камбуз, здатний одразу вмістити триста чоловік; на околиці Савватьєва поставили в конюшні старенький дизель з підводного човна, він довго чмихав у холоді иочі, потім його клапани затріщали пострілами, ніби

відкрила вогонь багатоствольна митральеза, і електростанція Школи Юнг дала перший струм. Життя ніби упорядковувалось, але роботи було — иі кінця ні краю.

Колись вони — за спинами тат і мам! — жили безтурботно, мов за мурами фортеці. А тепер, любий друже, ти зобов'язаний і себе обслужити. Вілизиу свою, будь такий ласка? вий, випери в озері, студячи руки в крижаній воді, і тоді зрозумієш, наскільки невдячна праця матерів і бабусь. Треба заготовити дров ла зиму, і ніхто, крім тебе, цього вже не зробить. Пиляй! Рубай! Не кубометр і не два — сто, двісті кубометрів: ти не сам, а твоя сім'я велика. Колись як було? Женуть у лазню, а ти не хочеш, і батьки зрештою відчепляться. Тепер ніхто не запитує, е в тебе настрій помитися чи такого не спостерігається. "Виходь шикуватися з милом" — і крокуєш у лазню, й миєшся як шовковий. У тій самій лазні, де, якщо вірити переказам, мився сам імператор Петро Перший. Вдома, бувало, поїси й тарілку на столі залишиш... Що далі — тебе не обходить...

Чергування в камбузі особливо приємні для юнг з добрим апетитом. Савка ж Огурцов не зносив цих цілодобових пильнувань біля їжі, яку за добу можна зненавидіти. Схилившись над величезною промийницею з гарячою водою, він з ранку до глибокої ночі перемивав тисячі мисок і тисячі ложок — мочалкою й милом, щоб вони луснули. Добре ще, що юнги підчищали миски так, ніби їх собака вилизав, а то — хоч плач.

Але серед багатьох обов'язків була й караульна служба — чітка й сувора. Про заступання в караул юнг попереджали завчасно, щоб вони могли дати собі лад. Прасок не було, але складки на штаиях мали бути

ідеальпї. У таких випадках штани клали під матрац, і коли виспишся на них, складки утворювались самі по собі... Жити треба вміти!

На початку вересня заступив у караул і Савка Огурцов.

Начальником караулу був старшина Колесник — чорнобровий красень з України, ще молодий хлопець з чорноморських крейсерів. Ніби прив'язаний до плеча старшини, ні на крок не відходив од иього юнга Мишко Здибнєв — підліток' високого зросту, не по роках серйозний. Командування його вже відзначило: Мишка поставили розводящим. Савка багато читав про відповідальність вартових, про суворі вимоги в караулі й тому був у піднесеному настрої...

Стояти йому випало біля складу боєпостачання.

Колесник ще раз обійшов стрій юнг. Де-не-де багнети гвинтівок стриміли на півметра вище тих, хто тримав у руках зброю.

ї*_— Служба зрозуміла? Свої обов'язки всі знають? Чи є чапитання?

__ Є _— раптом озвався один дуже доскіпливий малюк.— у мене Б казеиннку гвиптївки якийсь шкідник дірку просвердлив, у яку навіть сірника ввіпхнути можна.

_І Товариші,— пояснив Колесник,— усі ви маєте гвинтівки з дірками. Але це не є актом шкідництва. Вам видані навчальні гвинтівки, з яких не зробиш бойового пострілу. Бо при згорянні пороху в патроні гази не виштовхують кулю з цівки, а через цю саму дірку вириваються в атмосферу. Що ж тут незрозумілого?

'Занадто серйозний Здибяєв набрав поважного виглядуі ' Кому ще щось пояснити?

— А патрони дадуть?

_ Ви, як такі, що не прийняли ще присяги,— відповідав

Колесник,— маєте зброю лише про людське око. До такої дірявої зброї н патрони не потрібні. Куля однаково нікуди не полетить.

— А якщо ворог? — не заспокоювався Савка.

— Який ворог? Думай, що говориш. Фронт далеко і добре тримається, а на острові люди перевірені так, що 'й комар носа не підточить. Але, товариші, вахту пильно несіть! ІГак, ніби ви перебуваєте в бойових умовах...

Першу зміну розвели по бойових постах. О дванадцятій ІЬочї, коли, як мовиться в казках, у лісі шастає всяке чорто-вишня, саме опівночі Савка мусив заступити на "собаку". Так па флоті здавна називали найважчу вахту — від нуля до четвертої години, коли особливо зборює сон... "Собака"! Перший "собака" в житті людини! Є чого хвилюватися.

* —.....• ■• І ".....

За чверть до дванадцятої його розбудив Здибнєв: * — "Собака" чекає. Ходімо на пост. Склад боєпостачання містився у віддаленій землянці, що служила колись ченцям погребом для зберігання мороженої риби. Йти до-нього було далеченько. Згасли за спиною вогні Савватьєва, глухий морок оповив гомінкий під вітром ліс, ■і розводящий освітлював ліхтариком вузеньку "стежку... І Говорили про дрібниці.

— У тебе скільки класів? — запитав Здибнєв. І — П'ять. З похвальною грамотою.

— У мене шість, але без грамоти. Зате я з військового ваводу. Мав робітничу картку. П'ятсот грамів хліба — не якась там дрібниця! А сестричка утриманську одержувала, то я її підгодовував.

— А ким ти працював на заводі?

— На слюсаря вчився. Як і батько. Цілий день на ногах. Працювали ж для фронту. По шістнадцять годин біля верстата, хоч лусни. Я тільки на Соловках і відіспався.

— А я від'їдатися почав. На їжу вже не накидаюсь.

— Отож бачиш,— завважив розсудливий Здибнєв, — нам з тобою он пощастило... До речі, ти куриш?

— Ні.

— Шкода. Курити хочеться. Триста грамів піску цукрового дали взамін тютюну, а курити — амба! Що ж,— міркував Мишко,— я потім, коли всі в караулці поснуть, у Колес-ника вициганю махорки. Він чолов'яга добрий, дасть мені нишком потягнути.

— А ти такого Вітьку Синякова знаєш?

— Здоровий бугай. Волові роги скрутить. А що?

— Та нічого. От він також курить.

— Він потрапив у юнги, а ще й випивав. Подейкують, що Синяков у нашого виконроба сокиру поцупив. А потім виконроб свою ж таки сокиру ва осьмушку махорки викупив у нього... Вітька — блатний, стерво.

Ця маловажна розмова вивела Савку із стану врочистості. Але присутність сильного і впевненого в собі товариша заспокоїла його. Незабаром з темряви, що огорнула ліс, почувся окрнк вартового: "Стій! Хто йде?" Зійшлися біля дверей погреба. Вузенький промінь ліхтаря у руці Здибнєва освітив величезний купецький замок, сургучні печатки.

— Все гаразд,— сказав Мишко,— стій. А ми пішли.

0 четвертій нуль-нуль змінимо тебе. Буду обов'язково...

Йроки юнг, які віддалялися, чути було ще довго. Потім настала тиша, що млоїла душу. Лише раз донісся гомін від шосе це, напевне, грувовик привіз з кремлівської пекарні свіжий хліб на снідання. Звісно, якщо ти народився й провів дитинство у великому, яскраво освітленому місті, тобі мото-рошнувато опинитися самому в нічному лісі. До того ж ти не вогнище розпалюєш у піонерському таборі, а охороняєш склад боєпостачання. Щоб почувати себе бадьоріше, Савка з гвинтівкою обійшов увесь погріб. Знати б, скільки він уже відстояв! Даремно відмовився взяти годинника. Батько дістав би собі інший, а Савці годинник знадобився б... Коли він виросте, придбає не кишеньковий, а щоб носити на руці — хай усі бачать. Від цих думок про годинник мрії його сягнули в майбутнє. Під неспокійним мороком ночі, в якому шелест листя поглинав глухий рокіт моря, Савка з насолодою снив про ті блажеппі дні, коли війна закінчиться,

1 він повернеться додому героєм. Навряд чи комусь з його

однокашників випала така доля, як йому. Коля Претро залишився в Ленінграді, в блокаді... чи виживе? Яшка Гринш-фан евакуювався з Ленінграда ще восени, коли в булочних батони продавали; тепер, певно, сидить за партою в якій І, алма-атияській школі, А де Наталка Сосіпатрова? Де пухкенька Ніночка Плетньова? Напевне, схудла...

Страшенний тріск обірвав його думки. Страшенний — бо вій вмить зруйнував усі марення. Стало очевидним: хтось наступив на гілку. Савчину спину паче мурашки обсипали. Він звів гвинтівку — продірявлену, макетну, без жодного патрона.

-г— Стій! Хто йде? — вигукнув точно за статутом. Ліс мовчав. Може, здалося?

ї раптом Савка почув виразні кроки за кущами. Це був людський крок. Ось іще крок...

— Стій! Стрілятиму!

Савка кинувся на кущі, люто пронизуючи їхпю чорноту довгим лезом багнета. Але згадав про сургучні печатки на дверях складу й відбіг назад, ставши спиною до дверей. Спробував залякати криком:

—" Стій, заразо, кажу тобі.., Я ж застрелю тебе! Але хтось, невидимий і зловісний, і далі діловито обходив склад боєпостачання. Дивовижну ворожість відчув Савка в його спокійних, розмірених рухах. Зараз гонга був слабкий і беззахисний. А ворог поводився так, ніби загодя був упевнений у своїй невразливості...

"Може, жартують? Свої ж хлопці?"

— Здибнєв! Мишко... це ти? — стиха запитав він, звертаючись до лісу.

Кроки завмерли. Зробилося зовсім тихо й страшно.

•— Хоча б один патрончик,— бурмотів Сайка.

З багнетом напереваги юнга знову кинувся на кущі. Шматуючи їх гостряком багнета. Йому було страшно. Так страшно не бувало навіть у ночі блокади, коли будинок, наповнюючись пилюкою, ходив ходором під бомбами; коли, лежачи під ковдрами, Савка чув постріл німецької гармати, а потім лічив, неначе метроном, до шістнадцяти, після чого снаряд нівечив граніт Фрунзенського універмагу.

Невловимий хтось був тут, поряд. Савка примусив себе заспокоїтись. Що повинен робити вартовий за таких обставин? Сповістити своїх. Але як? Телефону нема. І нічим вистрілити, щоб підняти караул по тривозі.

Годинника теж нема, та й невідомо, скільки часу триватиме цей поєдинок на самих нервах. Савка прийняв своє рішення: притисся до

дверей складу, так що замок вп'явся йому в спину, і, вистав вивши зброю поперед себе, завмер. •

— Ось тільки-но підійди,— шепотів він,— ось тільки-но спробуй...

Він відчував, що з мороку за ним стежать чужі очі.

А потім сталося те, па що ніколи не сподівався Савка. Майже за п'ять кроків від нього з кущів вирвався ляскіг приглушеного, але дуже сильного пострілу. Випурхнула блакитна іскра полум'я, і в небо, якраз пад складом, помчала зелена ракета. Вона згасла, а людські кроки, віддаляючись, розтанули в темряві.

Замиготів ліхтар розводящого — Здпбнєв. вів зміну. Ще ніколи в житті Савка так не радів товаришам.

— Змерз? — гукнули його юнги, наближаючись,

— Навіть у піт кинуло.

— Справді? Ніч же холодна. Нижче нуля.

— А я... страху набрався,— зізнався Савка. *~ Страху? — хмикнув Мишко.— Від чого? *— Ходили навколо мене.

— Облиш! Мабуть, корова. Колгосп поруч...

— Корову я б розпізнав. Але то був двоногий звір.

— Не вигадуй! Корова...

Здибнєв змінив вартових і разом з Савкою пішов назад до караулки. Савка довго йшов мовчки, а потім сказав:

— А знаєш, Мишко, корова ця ракету випустила... Колеснику він одразу доповів про події в час "со-"

баки".

Привиділося? — не повірив старшина спросоння.— Окріп он там, накрили подушкою. Випин чаю та лягай спати.

— Я ляжу,— сказав Савка, розстібаючи гаплики шинелі.— Але тут не заснеш. Він же під моїм носом ракету випустив у небо...

З Колесника наче хтось зняв сонну полуду. —* Ось як? Ну, гаразд. Я доповім по команді кому слід.

Гострота нічного збудження не полишала й удень" Савка охоче ділився в усіма своїми переживаннями на посту. Бажаючих послухати було чимало, і він недоладно розповідав:

— Стою я, як і належить. А віп ходив, ходив, ходив...

— Хто ходив?

■— Та цей... шпигун, напевне. Раптом як пальне...

— У тебе?

— Ні. Прямо в небо...

(3(3

О четвертій годині дня Савка готувався заступити на пост у другу чергу, щоб потім його змінили, коли він відстоїть до восьмої. Але сталося по-іншому. Після обіду в Савватьєво несподівано приїхав геть заляпаний грязюкою пікап, з нього виліз стомлений літній солдат прикордонної служби з старомодним наганом на поясі.

— Юнга Огурцов — до тебе. По тебе приїхали. Савка підійшов до прикордонника.

— Ти Ее Я Огурцов двадцять восьмого року?

— Я.

— Сідай. Поїхали...

З'ясувалося, що з Архангельська прибув працівник "смершу".

Савка не знав, що це за штука, але конвоїр розтлумачив юизі:

— Смерш — це означає "смерть шпигунам". Військова контррозвідка по виявленню ворогів та панікерів... Второпав?

Дорогою до Кремля солдат гаряче переконував Савку:

— Тільки правду кажи. Воронь тебе боже збрехати. Там у нас не дурні сидять. Розуміють, що и до чого. Якщо ти щиросердно розкаєшся, тобі, можливо, й пробачать як малолітньому.

Ось і Кремль. Конвоїр провів Савку на другий поверх колишніх архієрейських покоїв, відчинив двері, оббиті чорною шкірою, й увів до

кабінету, де на юнгу чекав капітан у сухопутній гімнастерці й широких галіфе. Без будь-якого вступного слова він став кричати на Савку:

— Тебе для чого сюди привезли? Щоб ти панікерські чутки поширював? Від Горшка два вершки, а вже шкідництвом займаєшся на руку ворогові? Ти мені ці' дурниці облиш... Де ті шпигуни?' Вигадав? Чи приспилося тобі? Ти злісні вигадки залиш для себе. Напевне, зі страху штани продірявив, а тепер ходиш усюди й язиком плещеш?

Савка чесно відповів каштанові:

— Мені було страшно, не приховую. Але я не злякався.

— Не було ніяких диверсантів! — наполягав капітан.— І ніхто навколо тебе в лісі не вештався... Вигадав біс його знає що! А для чого ж ми тут сидимо, якщо ворог під боком ходить?

— Ні, б у л и,— відповів Савка.— І в лісі шастали.." Капітан вискочив з-за столу, зблід.

— Відповідати не вмієш! Повтори, що тобі сказано. Ковтаючи сльози образи, Савка повторив:

— Єсть не було диверсантів. Єсть ніхто не шастав.

З"

(37

— То ЇК бо й воно! — Капітан, задоволений, повернувся за стіл.— Це вже інше діло. А то верзеш тут... Доведеться мені тебе затримати й перевірити, щоб ти більш ніколи чесних людей не баламутив. Знайшлися пильні товариші. Просили покласти край злісним чуткам.

Савка підлив масла в згасаюче вогнище:

— Він і ракету випустив від складу боєпостачання. ■— Хто випустив? — знову скипів капітан.

— Та цей ось... як його? Не знаю, хто.

— Знову ти до панікерства вдався? Зірка з неба впала, а тобі вона з переляку ракетою здалася.

Савка не витримав і розплакався.

— Яка зірка? — схлипував він.— Я ж ленінградський, З блокади. На Міжнародному жив... Там знаєте як було? З нашого ж будинку тітка, коли оголосили повітряну, в спідній сорочці на підвіконня сіла — і ракету в иебо! Я ж запалювальні бомби гасив, не боявся. Як же я можу переплутати ракету з зіркою? Це був ворог! Якщо хочете правду знати, мепі в житлокоопі кербуд казав, що, була б його воля, він би мені медаль "За відвагу" видав...

Капітан майже з гіркотою розвів руками.

— Я тобі, дурню, хочу як краще, а ти знову за своє... Щоб таке місто — Ленінград, і щоб якась там баба на підвіконня сідала? Ти мені ці ворожі плітки залиш у кишені, інакше я тебе звідси живим не випущу...

За спиною юнги раптом хряснули двері, і Савчин мучитель різко підвівся, квапливо осмикуючи гімнастерку. До кабінету зайшов (точніше — ввірвався!) капітан третього рангу. Не звертаючи уваги на хлопця, він накинувся на капітана:

— Тебе чого сюди прислали? Що ти робиш? Розгубившись, "смерш" ще раз осмикнув гімнастерку.

— Пропісочуємо...— мовив невпевнено.

— Кого пропісочуєш? Я тебе так пропісочу, що ти завтра ж в окопах за Кандалакшею прокинешся.

— Ось...— показав каштан на Савку.— Можете подивитися.

Капітан третього рангу мигцем глянув на юнгу, але, здається, ие зрозумів, яке йшло тут пропїсочування. Сказав дещо спокійніше:

— Чому мені яе доповіли одразу? Зараз за Лапушечним озером беруть диверсанта. У нього гранати й шмайсер. Відбивається відмінно. Як звірюка! Матроси братимуть сучого сина живим і притягнуть сюди... Розберися.

Капітан одразу заспівав іншої.

— Це питання я й з'ясовую,— сказав він, кивнувши на 'юнгу.— Ось і товариш Огурцов підтвердить. Молодий, а вже Ьцявив похвальну пильність на посту.

Капітан третього рангу круто повернувся туди, де стояв Савка.

— З Савватьєва? — запитав уривчасто.— Ну, зрозуміло. Мені якраз удосвіта дзвопили рибалки. Якась баба зустріла в лісі підозрілу людину. Молодець! — похвалив він Савку.— Добре служиш, юиго. Що треба відповісти в таких випадках.., знаєш?

— Служу Радянському Союзу,— відповів Савка. На каштана в широкому галіфе він навіть і не глянув.

— Іди. Тобі буде оголошена особлива подяка. "Смерш" розпорядився, щоб юнга не плентався назад

тринадцять верст через ліс, і Савку відвезли додому на пікапі. Супроводжував його тойчзамий солдат.

— Бачиш,— говорив він лагідно,— а ти, дурнику, їхав і боявся. Відпустили ж тебе — не з'їли. Мабуть, послухався поради і не брехав, а сказав правду...

Через день юнгам зачитали наказ:

— Юнзі Ес Огурцову за зразкове виконання обов'язків під час караульної служби оголошується подяка з занесенням до особистої справи.

Ця перша подяка за службу не принесла Савці радості. ' Ніби йому спочатку дали міцного ляпаса, а потім раптом подгладили по голівці. Але за цією подякою буде багато інших, •і вони згадуватимуться Савці зовсім інакше, по-доброму.

Тієї ночі, коли Огурцов воював дірявою гвинтівкою, виданою про людське око, катери охорони водного району засікли ворожий літак, який летів від Кемї. Недалеко від Со-ловків рибалки підхопили в морі відстебнутий парашут німецького виробництва.

Звичайно, від ворожої розвідки, яка діяла на найближчій ділянці фронту, не вдалося приховати, що 2 серпня на Соловках висадився великий загін юних добровольців флоту. Перешкодити створенню Школи Юнг ворог не міг. Але в майбутньому він ще не раз спробує зірвати їхнє навчапня...

Ондатри, відремонтувавши свої хатки на воді, готувалися до зими. Звірі давно були готові до неї, а от юнги, здається, запізнювалися. Не так легко без допомоги техніки, самими лопатами викопати величезні котловани, потім з дощок та колод збити під землею впорядковані житла на півсотні осіб кожне, втеплити їх зверху шарами дерну,

всередині скласти печі й обладнати нари в три поверхи. Тепер юнгн хизувалися мозолями:

1— Помацай, які в мене. Ось тут.

— Твої — ніщо! А в мене — огого...

Сипав мокрий сніг, коли бабуся переслала Савці перший^ лист батька, написання ще в серпні. Батько був по-фронто-вому небагатослівний, від загального змісту його лнста віяло суворістю. Він повідомляв, що багато матросів, якими він керував, уже загинули, що Волга поруч, але повсякчас мучить спрага. Наприкінці листа батько ніби прощався: "Синку! Війна — жорстока штука, а ти вже дорослий і мусиш зрозуміти мене правильно. Може статися й так, що живим з цих руїн на березі Волги я не виберуся. Не пам'ятаю, кому з письменників належать слова: "Хай возвеличиться Росія — хай згинуть наші імена!" Це справедливі слова. Я дуже радий, що ти тепер на флоті, де людина ніколи не може бути самотньою..." Батько і в морській піхоті залишався комісаром, але невдовзі юнгам прочитали наказ про встановлення єдиноначальності. Посади комісарів в армії і на флоті ліквідували. Якщо батько живий, він став офіцером морської піхоти — "чорної смерті"!

Зустрівши Щедровського, якого тепер називали замполітом, Савка запитав у нього, коли розпочнуться заняття.

— Скоро. Кубрики нас затримують.

■— А чи довго нас навчатимуть? Воювати хочеться.

— Восени наступного року ти будеш уже на кораблі. ■— А в комсомол мені ще не можна?

— Виповниться п'ятнадцять, приходь — приймемо.

Незабаром у Савватьєві з'явилися нові офіцери. В основному — стройові командири кораблів, яких для виховання юнг відірвали від бойової служби, і, здається, багато хто з них хворобливо переживав це переміщення в тил. Серед них помітно виділявся високий і стрункий лейтенант Кравцов, колишній командир "морського мисливця". Ходили чутки, ніби Кравцов за відчайдушну хоробрість був представлений до звання Героя, але вчинив серйозний проступок і опинився на Соловках без жодного ордена. Особливим рухом він підсмикував на руках рукавиці, був дуже незадоволепин ситуацією.

— Не мала баба клопоту, та купила порося. Няньчити тут дітей...

Серед прибулих траплялися й старшинн-спеціалісти. Увагу юнг привернув до себе Фокін — чоловік хворобливий на вигляд, трохи заїкуватий. З підводного човна М-172 Фокіп привіз пакет сушеної картоплі — що було рідкістю на ті часи! Добродушно пропонував юнгам покуштувати:

— Пригощайтеся, будь ласка. Не соромтеся.

Чемодан старшини наповнений був різними диковинами.

— А це лампочка з моєї "маленької". Дорога пам'ять! Звичайпа лампочка пальчикового типу. Але й вона побувала в біді: балон її відірваний від цоколя, під склом жалюгідно гойдалося обірване вольфрамове павутиння. Фокін пояснив:

— Це нещодавно... в травні фріци нас так бомбили, що все полетіло шкереберть. У відсіках плавав туман з розпорошених мастил. А з бортів відлітало покриття. ■ — А чому ви пішли з підводпих човнів? — запитав Джек Баранов.— Я б за таке щастя тримався руками й ногами.

— Нерви в мене виснажилися... Лікарі визнали непридатним. Тому й прислали на посаду педагога.

— А чого ви нас навчатимете?

— Моя справа мудра — сигнальна...

Якось у неділю Синяков уважно стежив, як Савка драїть бляху ременя. Потре суконкою, похизується дзеркальним відображенням свого обличчя, дихне жаркіш, щоб бляха ледь-ледь вкрилася вологою, і з новою сумлінністю — драїть, драїть, драїть...

— Стараєшся,— почав Синяков.— Але чистеньким та гладеньким життя не проживеш. Обов'язково сам забруднишся або інші в калюжу тебе штовхнуть. Знаєш, як писав поет? "А вічно причесаним буть неможливо..." Збагни!

—■ Це ти до чого? — не зрозумів його Савка.

— А до того, щоб тн не гарячкував. Тобі здається, що ти фігура на флоті, а насправді ти пішак... жалюгідний і малий.

— Поки що ми всі тут малі,— згодився Савка.— Але через рік заспіваємо інших пісень.

— Що? Адміралом уві сні себе бачиш?

— Спочатку хотів би я стати боцманом.

— Припустимо,— засміявся Вітька,— що ти, здохляк, і справді став боцманом. А коли на гражданку тебе викинуть, кому ти будеш потрібен зі своєю "полундрою"?

— Он ти куди гнеш? — прозрів Савка.— Але я на флот не по хліб прийшов. І про моє майбутнє ти не турбуйся. 1 У неділю юнг несподівано вивели на вулицю для загального шикування. З моря тягло пронизливим

холодом. Мокрі й змерзлі, юнги покірно клякнули під вітром. Безкозирки наповзали малим на червоні від холоду вуха. Юнги тихенько перемовлялися:

— І чого ми стоїмо?

— Та стій. Тобі що?

— Мені нічого. Мітинг буде, чи що?

■— Знову, напевне, на аврал поженуть.

— Може, з фронту якісь новини...

Від штабного будинку, оточений офіцерами, рушив на них незнайомець в шкіряному пальті без нашивок. Лейтенант Кравцов молодцювато підійшов до нього з рапортом.

— Товаришу каштан першого рангу, Школа Юнг ви-шикувана за вашим наказом для знайомства з нагоди вашого прибуття.

Капераиг відкозиряв і пішов далі на юнг без тіні усмішки. Обличчям він був схожий на хижого беркута. З-під кудлатих брів дзьобом нависав иа сизі губи гачкуватий носяра. В очах палахкотів вогонь. Невідомо, що відчували інші юнги, але Савка, побачивши цю людину, завібрував усім тілом. Здавалося, що, не сказавши доброго слова, людина в шкіряному пальті вріжеться в стрій і всіх розкидає...

Юнги принишкли. Щедровський вийшов наперед і оголосив, що перед ними — начальник Школи Юнг, капітан першого рангу Микола Юрійович Аграмов. Ніхто не запам'ятав, що, вітаючи, сказав начальник Школи. Але голос його дввінким клинком пролетів над строєм, ніби одним помахом він хотів відтяти легковажні голови. Аграмов метнув рукою під мокрий козирок, вітаючи юність:

— —буде важко! — цю фразу почули всі.— Буде дуже нелегко, але хіба можна чим-небудь залякати російського юнгу?

— Р-розійдись! — почулася команда, і всі розбіглися. Людина сама не вибирає для себе зовнішності, але перше

враження про людину складається саме з її зовнішності.

— Ти бачив? Очі в нього... так і зиркає.

— — Ох, і страшний же чолов'яга! — говорили юнги.

— Ну, тримайся, братво. Тепер гайку загвинтять.

— Довго вибирали для нас начальника і ось прислали. —' Дасть перцю! Ох, і дасть.

— Ша! Сюди Кравцов іде... усміхається. Лейтенант, який і серед калюж примудрявся зберігати

яскравий блиск своїх черевиків, підійшов до юнг, підтягнув рукавиці:

— Ну, молоді, відповідайте щиро — злякалися? Запитував він добродушно, і юнги разом загаласували:

— Розкажіть нам про каперанга,.. Хто він такий? Кравцов відповідав з підкресленою повагою:

— Кращого начальника вам і не треба. За книгами Агра-мова навчалося не одне покоління моряків, навіть я, грішний. Це один з найкращих моряків нашого флоту. До того ж

зНає морську практику так, як піхто в нашій країні. Обіцяю: з ним вам буде дуже добре.

— А де він воював?

— Не хвилюйтеся,— заспокоював Кравцов. — Аграмов вояк бувалий. Ще як був мічманом, брав участь у Цусім-ському бою і тоді ж одержав іменну золоту зброю за виявлену хоробрість.

Юнги погано уявляли собі, що таке золота зброя, зате добре знали про Цусіму: легко виявити мужність, коли твоя ескадра йде до перемоги, але подвійну треба мати мужність, коли ескадра йде на явну загибель...

■Наступного дня Аграмов пройшов по камерах колишньої в'язниці, де тимчасово, в страшенній тісноті оселились юнги, розіславши яа тдлояі матраци. По-батьківському поговорив, викликаючи на відвертість, декого покартав, але якось лагідно покартав, і юнги гомінкою зграєю одразу прикипіли до нього, наче до батька рїдпого.

Варто було йому прибути в Савватьєво, як робота за-киніла. Вже склили вікна землянок. Ніби з неба звалилися на Соловки флотські кравці, стали нещадно розпорювати й краяти форму, припасовуючи її на юнг. І коли шинель на тобі як улита, а сорочка щільно облягає груди, тобі вже хочеться й тримати підборіддя трохи вище...

Повеселішало!

— Ходити тільки з піснями,— наказав Аграмов. Маршрувати було добре. Спасибі соловецьким ченцям,

забезпечили острів міцними шосе. Дві роти розминалися на контркурсах, не виходячи на обочини... Юнги співали:

Ти не плач, не сумуй, при дорозі стоя, Якщо в морі потону, то така вже доля!

Аграмов зупинив колону юнг на марші.

— Ви вже бульки збираєтесь пускати? — запитав невдо-волено.— Якщо плануєте потонути якнайшвидше, тоді Школу Юнг треба одразу закрити, бо утопленики флоту не потрібні. Продумайте репертуар!

Війна поновлювала старовинні водевільні тексти, і багато пісень звучало тепер зовсім по-іншому. Заспівувачі починали:

За кормою, берег там похилий — Там рідня, і мати, й батько мій. Вітре, полети па берег милий — Поцілуй за мене їх мерщій.

І довго ще ліс виколисував слова приспіву:

У морях добре нам, Нині тут, завтра там. Гей, моря, моря, моря, моря. Гей, нині тут, а завтра там!

Проти таких слів Аграмов не заперечував. А незабаром приїхала до Савватьєва досвідчена медична комісія, серед членів якої був навіть професор "вуха-горла-носа"! Тих, кого викликали для огляду, навіть не роздягали. Комісія перевіряла лише слух і зір.

За слухом Савка в радисти не пройшов і радів з цього: до радіотехніки він пристрасті не мав. Указка в руці лікаря ганяла Савку по таблиці буквених позначень. Окуліст почав згори — в великих літер, але указка його швидко сповзала нижче, нижче п нижче... Нарешті вона торкнулася краю таблиці, де Савка, зовсім не напружуючись, прочитав крихітні літерочки. Потім окуліст розкрив перед юнгою дальто-нічний

альбом, де на сторінці рябів яскравий розпис різнокольорових кружалець.

— Зір винятковий,— сказав окуліст.— Іди, хлопче. Окуляри тобі не знадобляться. Годишся бути сигнальником!

Але лікарі нічого самі не вирішували, і створена була ще одна комісія, яка, орієнтуючись на медичні записи, вела з юнгами співбесіди. Вони носили дружній характер. Офіцери ніби промацували кожного юнгу на кмітливість, особливо відзначали пристрасть до техніки. Савка показав на комісії свої твори, і йому сказали:

— Школа готуватиме мотористів-дизелістів, боцманів торпедних катерів, радистів-операторів і стернових-сигнальня-ків. У боцмани ти не придатний: занадто тендітний, а там робота важка. Слух у тебе поганенький. Ось і вибирай сам...

Зрозуміло! Хто стоїть на містку? Хто найбільше від усіх бачить?

— Звичайно, стерновим! Звичайно, хочу сигнальником!

— Ну, так і запишемо... Вийшов він, переповнений щастям:

— Яв стернові... от здорово!

— Ще один візник,— засміялися радисти.

На подвір'ї вже вишикували окремо двадцять п'ять юнг, найросліших, здорових і сильних. їм судилося стати боцманами. Серед них Савка розгледів Мишка Здибнева і Вітьку Синякова.

Повз Савку підтюпцем пробіг Мазгут Назгшов,

■— Ще побачимося! — вигукнув він, пробігаючи.

Так! Зараз руйнувалися колишні знайомства й приятелювання, відтепер юнги мусили завести нову дружбу згідно в навчанням та спеціальністю. Хтось зайшов за спину, закрив Савці очі руками.

— Джек! — угадав Савка.

— Моє шанування,— відповів Баранов.— Я також зарахований у стернові. Бажано б, звичайно, попасти на підводні човни...

Далі від усіх шикувались, уже з речами, мотористи. Навчальний загін, який мешкав у Кремлі, мусив потіснитися, щоб прийняти юнг-моториєтів; там обладнані аудиторії, там на заняттях тріщать клапани дизелів... Скрізь ішла жвава перетасовка! Ротою стернових командуватиме лейтенант Кравцов, взводом боцманів — теж він... А два перших класи роти Кравцова прийняли в своє підпорядкування знайомі вже старшини — Росомаха й Колесник... Як усе добре! І чорні роти прямували до чорного лісу, щоб зайняти свої кубрики. Інколи чулося:

— Стерновим легко: ліво на борт, стерно праворуч. Це не те що в радистів. Лисим станепі від різних там катодів і анодів!

— А от дизелістам, там ще важче. Опір матеріалів вивчають — як, в інституті. Механіку, фізику... А нам дурниця: штурвал та прапорці! Он в кіно стернові: стоять собі на вітерці, бублик одним пальчиком покручують.

Уздовж строю, розвіваючи полами шинелі, пробіг Кравцов:

— Припинити базікання! Чи статуту не знаєте? ...Нічого вони ще не знають. Але скоро дізнаються.

Розселялись у лісі поротно. Біля, озера Банного осіли в землянках радисти, а боцмани й стернові — далі від Савватьєва, за версту від камбуза. Зате тут було справжнє роздолля: казковий ліс на горбистих узвишшях, навколо хлюпочуть озера, а до моря — палицею докинути.

— На лижах кататимемося... Чудово!

Байдужих не було, коли оселялись у кубриках. Не обійшлося й без бійок — хто сильніший, намагався вижити слабших з верхнього, третього, ярусу ліжок, щоб самому втішатися "верхотурою". В багатоликій юрбі шибеників, які наїхали сюди з усіх усюд країни, вже вгадувався військовий колектив, але ще не спаяний духом бойового побратимства. Це прийде з часом...

Савку також витіснили вниз — разом з мішком.

— Товаришу старшина,— поскаржився він Росомасі,— а мене рудий зіпхнув згори і сам заліз аж під стелю.

Росомасі було ніколи. Він розміщував свій клас з лівого "борту" землянки, а Колесник судив, порядкував і мирив двадцять п'ять своїх стернових — з правого "борту".

— Ну, що тобі? — не одразу відгукнувся Росомаха.— Яи звати рудого?

— Не знаю. У нього в роті ще зуб залізний. Росомаха задер голову: .

— Гей, як тебе там? Зійди, красне сонечко.

З-за бортика ліжка спалахнула яскраво-вогняна голова, ніби соняшник завис над тином.

— А обзивати не можна,— заявив юнга аж з-під стелі, виблискуючи стальною коронкою.— Я вам не рудий і не красне сонечко, а товариш Фіпікін.

— Для чого, товаришу Фінікїп, ти малих кривдиш?

— І не думав. Чого це раптом? Я й сам невеликий... Гаразд! Савка розіслав свій матрац у нижньому ярусі,

майже над палубою. З насолодою ліг на ліжко. Як чудово, коли в людини є свій постійний куточок, куди можна скласти речі й де можна плекати свої мрії... Тумбочок юнги не мали, зате над головою кожного теслярі приладнали поличку. Савка якнайакуратніше розклав на ній своє дорогоцінне особисте господарство: два томи своїх власних творів, яскраво-рожевий шматок туалетного мила, трафарет для ґудзиків, та рушник. Розклав усе це н притих на матраці у радісній знемозі. Він непогано почувався й на нижньому ряду, тим паче, що поруч з ним, голова до голови, розлігся милий і славний друг Джек Баранов — майбутній підкорювач глибин.

— Подобається? — запитував Джек, збиваючи подушку.

— Ще б пак! І читати буде зручно.

Росомаха вже бігав уздовж "борту", піднімаючи юнг з ліжок:

— Що ви тут порозлягалися, ніби паралітики! Ану вставай! На ліжках удень лежати не дозволяється. Ти що? Може, дачником уявив себе? Бач, розвалилися догори бляхами, ніби їх, як інвалідів праці, привезли на відпочинок у Сочі чи в Піцунду...

Старшини почали вчити, як застеляти ліжка. Ковдру підіткнути з обох боків під матрац. Друге простирадло слати зверху.

— Фінікін, ти все зрозумів, що я сказав?

— Так точно. Коли по-російському — я все розумію.

— Вже заслав своє ліжечко?

— Як наказували. На ять!

Фінікін думав, що старшина ие ризикне вдатися до акро-ібатики. Росомаха чимало в своєму житті побігав по трапах, і за мить він злетів аж під стелю. Враз згори вниз, на "палубу", полетів матрац Фінікїна, за матрацом — подушка й [ковдра.

— Чого брешеш? — спокійпо сказав старшина.— Думав, я полінуюся полізти? Перестеляй знову!

Довелося Фінікїну тягти матрац нагору в зубах: руки ж №айняті. Савка кинув йому під стелю подушку.

— Так тобі й треб_а,— помстився він на словах. Посеред кубрика — двоє залізних ліжок для старшин.

Біля них — столи для навчальних занять та читання. Колесник прибив до свого "борту" плакат: "Червонофлотцю, пометися!" Росомаха цвяхами прибив над своїм "бортом" барвистий плакат політвідділу флоту: "Ворогів не рахують — <їх знищують!" В кубрику встановився лад. Росомаха попереджав свій клас:

— Я всілякі ці морські фокуси знаю. Сам, коли був перволітком, черевики старшині вночі набивав недоїдками від .вечері. Бували випадки, коли старшина спить, а до його ліжка підключають електричні проводи. Але зі мною вам такого не втнути. Я вас усіх,— енергійно зробив висновок старшина,— одразу виведу на чисту воду. І Забив у стіну цвях і повісив на ньому свій бушлат.

— Хто серед вас московський? — запитав Росомаха. Нреред ним миттю виріс, ніби з-під землі, меткий і жвавий

%ідлїток.

— Єсть! — відрубав він, клацнувши каблуками бутсів.

— Будеш старший у класі... Моїм помічником. З життєвого досвіду знаю, що московські кмітливі й ніколи не губляться.

— Єсть бути старшим. Тільки я не московський, а ярославський.

— То чого півником таким сюди випурхнув?

— Ви ж мене покликали.

— Ярославських не клпкав — кликав московського.

— Я ж і є Московський, а звати мене Ігорем. Росомаха почухав потилицю:

— Все одно. Ярославські ще завзятіші від московських. Також пальця в рот не клади, відкусять.

Від дверей почулася дудка днювального по роті, р — Увага... Каперанг обходить кубрики.

До землянки увійшов Аграмов. Прийняв рапорти від старший. Окинув усіх поглядом. Потанцював на "палубі", перевіряючи, чи не риплять мостини. Потім сказав:

— Печі опалювати цілодобово. Щоб дерево просохло. Старшипи, на опалювання печей ввести спеціальне чергування.

Хитро примружившись, Аграмов раптом присів навпочіпки.

— Подивимося, де тютюнець секретний ховаєте.

З пимн словами Аграмов поліз рукою на одну з поличок. Кахикнув і витяг звідти "Критику чистого розуму" Канта. Здається, коли б начальник школи дістав з полички гримучу змію, він так би не здивувався, як зараз.

— Кант... Чий?

До нього жваво зробив крок юнга, як казковий хлопчик-мїзинчик:

— Микола Поскочін. Це я читаю.

— Поскочін? — перепитав Аграмов.— Прізвище знайоме, відоме в історії флоту... А чи не зарано ти взявся за Канта?

Для Гегеля ранувато,— відповів юнга,— а Кант цілком по зубах.— І пішов шкварити про дедукцію категорій.

Аграмов уважно його вислухав. Не перебивав.

Юнги принишкли по кутках, украй здивовані тим, що серед стернових виявився філософ. Росомаха розгублеио дивився на Колесника, а Колесник по-дурному позирав на Росомаху. Німа сцена тривала, недовго. Аграмов запитав філософа:

— А де твій батько, юнго Поскочін? Не на флоті?

— Його вже нема. Він... пропав. ■— А мати?

— Вона уціліла. Тепер працює прибиральницею. Аграмов спохмурнів. Знявши рукавицю, поклав долоню

на обстрижену голову Колі Поскочіна.

— Тільки дивися,— попередив він його,— щоб Кант і Гегель не заважали твоєму навчанню.— Тут каперанг помітив золоту голову Фінікіна.— А ти? Вчився до служби чи працював?

— Працював у Ногінську на фабриці.

— Що робив?

■— Точив голки для патефонів.

Фінікін з його голками не зацікавив Аграмова. Начальник Школи вже націлився поглядом на іншого юнгу, який стояв збоку і всім своїм виглядом виражав внутрішню гідність.

— Також працював,— поманив його Аграмов.— Чи навчався?

— Я... крав, товаришу капітане першого рангу,

— Для чого?

— Так сталося. Батько загинув. Матір німці забрали. Жити не було де. Голод. Холод. Спасибі, міліція мене підібрала.

— Як прізвище?

— Артюхов я... звати Федором. По батькові — Іванович.

— Злодійство на флоті дуже суворо карається.

— Я це добре знаю,— спокійно відповів Артюхов. Аграмов, рипнувши шкіряним пальтом, повернувся до

дверей.

— До речі! — нагадав, затримавшись біля порога.^-Прошу вас, товариші, частіше пишіть рідним. Ваші мами, тільки-но затримка з листами від вас, в паніці шлють запити командуванню, що сталося з їхнім Вовочкою. Тож звільніть мій штаб від зайвої писанини. У нас і своїх папірців вистачає... Пишіть мамам!

Залишаючи кубрик стернових, Аграмов покликав з собою Поскочіна. Юнга довго розмовляв в начальником наодинці і повернувся схвильований.

— Про що ви там? — спитав Савка, зацікавившись.

— Не скажу,— відповів Коля.

Був місяць листопад — вражаючий листопад. У цьому місяці війська під Сталинградом перейшли в генеральний наступ.

На тому місці, де колись хиталася ржава дошка з написом "С.Т.О.П.", тепер з'явився новий напис:

ШЮ ВМФ СРСР Уже листопад, і навколо біло-біло, пурга замела ліси. Савватьєвський репродуктор доносив до юнг голос далекої Москви; звучали привітання, одержані від друзів до двадцять п'ятої річпипі Жовтня. Над затишшям соловецької зими Москва промовляла імена Рахманінова і Чойбалсаиа, Ентона Синклера і де Голля, Теодора Драйзера і Колдуелла, Йосипа Броз Тіто й Томаса Манна...

. Помітний був перелом у війні, який відкривав дорогу до перемоги! Від цього й настрій юнги мали святковий:

— Скоро усім фюрерам по шапці дадуть.

— Наші не розгубляться — наставлять Гітлерові банок..* Тепер вони мали право й на особисту гордість. Куди не

глянь —-— усе зроблено своїми руками. Що тут було? Серед плакучих беріз стояла на холоді завалена мотлохом в'язниця та заїзд для прочан. А зараз у лісі створено флотську базу, великий учбовий комбінат. Є все, що треба: від улюбленої юнпвської кобили Бутилки до крейсерського радіопередавача, якого вчора ледве витягли по східцях на другий поверх, у клас радистів. Аудиторії стернових заповнила навігаційна техніка. Благородно відсвічувало червоне дерево нактоузів, бронза й сталь приладів. Холодом мерехтіли опуклі "чечевиці" компасних лінз.

— А який найголовніший прилад у кораблеводінні?

— Голова,— відповідали педагоги...

Ось і вечір. Засвітилися вікна в землянках радистів, а в роті стернових затопили печі. Поплив над лісом смачний димок.

Велике людське життя кожного юцги тільки починалося. Саме в листопаді, коли радянські солдати почали знищення армії Паулюса під Сталинградом, коли ворога вигнали з передгір'я Кавказу, юнг привели до присяги.

Було цього дня якось незвично тихо над озерами й лісами давніх російських островів. Нечутно падав м'який сніжок. Навіть не хотілося вірити, що за тисячі миль звідси гримить у брязкоті гусениць танків велика битва...

Ще з побудки юнги відчули деяку врочистість. З нагоди свята стіл у кубрику заслали червоною тканиною. З плакатів дивилися на юнг — зі

славного минулого — Ушаков і Сенявін, Нахімов і Макаров. На камбузі панували чистота й лад. Замість чаю — какао. Вертались у свої роти з піснями про морську гвардію:

А ворог лиш з'явиться тільки. Його доганяє наш гнів! Форсунки відкриті, і в топках Вирують дотопи вогнів. Вривайтесь, торпеди, в глибини, Лети за снарядом снаряд...

Від тамбура днювальний оповістив кубрик:

— У боцманів уже прийняли присягу... Сюди йдуть! Класи Колесника й Росомахи вишикувались уздовж

"бортів" кубрика. З вулиці внесли засніжені карабіни. Флотського зразка, трохи вкорочені з цівки, вони в теплому затишку зберігали пежйвий холодок. Боронована чорнота-стволів мимохіть настроювала на суворість. Савка подумав про батька: "Лише один лист, а в Сталінграді вже наступають... Невже лист був останній?"

— Струнко! — виструнчилися старшини.

До кубрика стернових увійшли контр-адмірал Бронев-ський, офіцери політвідділу гарнізону, Аграмов із Щедров-ським. За ними спритний писар бази ніс під пахвою теку з текстом присяги. Юнг привітали, потім почали викликати за алфавітом.

Перший наблизився до столу Федя Артюхов. Хвилювання своє він видав лише тим, що читав присягу занадто голосно... Він її прийняв!

— Розпишись ось тут,— сказав йому писар.

Дзвінко й радісно дав присягу Джек Баранов, другий за алфавітом. Савка терпляче чекав своєї черги.

— Огурцов! — покликали нарешті від столу. Зброя ще не відігрілася в кубрику — мерзла рука.

— ...присягаюся бути чесним, хоробрим, дисциплінованим, пильним воїном,— вимовляв Савка,— Я присягаюся добросовісно вивчати військову справу, всіляко берегти військове й народне майно і до останнього подиху бути відданим своєму народові...

Вже наближалися наприкінці дещо сумні, але необхідні в присязі слова, і Савка прочитав їх, стишивши, хоч і не хотів, голос:

— Коли ж зі злого умислу я порушу цю мою врочисту присягу, то хай мене спіткає сувора кара радянського закону... вагальна ненависть... презирство трудящих!

Після цього неквапно ровписався. Зайнявши місце в строю, він не міг стриматися, щоб не оглянути одержану зброю. Це був справжній бойовий карабін, уже без клятої дірки. Ото б такий: йому тоді, вночі, коли він стояв у караулі, страждаючи від своєї безпорадності!

Отже, відсьогодні починалось у них нове життя.

Тепер юнги не давали сцокою своєму командирові роти:

— А коли стрічки на безкозирки? Раніше ж казали, що не можна без присяги. Але ж присягу ми прийняли!

У відповідь Кравцов осліплював юнг білозубою усмішкою:

— Ви не матроси, а юнги! І начальство ще не вирішило, що написати на ваших стрічках-... Подумайте самі — що?

Юнги напружували свою фантазію. Коля Поскочін перевершив усіх:

<— Хай напишуть нам золотом: "Не чіпай мене!"

ЕПІЛОГ ДРУГИЙ

(Написаний Савою Яковичем Огурцовим)

Пізньої осені, якраз у передзим'я, Льодовитий океан страшний — він високо підкидає есмінці. Морок довгої ночі вже повисає над хвилями. Радисти мучаться на вахтах, бо радіодонесення штабів руйнує тріскотнява розрядів північного сяйва. Однієї такої ночі — морозяної та вітряної — міноносці вийшли а Внєнги, щоб відкоїівпювати до Кіркене-са три кораблі. Це булн транспорти, трюми яких наповнені подарунками норвежцям від Радянського Союзу; хліб, медикаменти, будівельний ліс та інше. На швидкості есмінці лунко вибивали з хвиль міріади бризок, і вони на льоту робилися крижинками, що, ніби кулі, обсипали шибки рубок.

Один з транспортерів у складі ескорту здався мені знайомим за своїм силуетом, і я запитав сигнальника:

— А хто це наріває по правому від нас траверзу?

— Це "Волхов"... госпітальний.

Давній знайомий — на цьому судні я плив 8 Соломбали на Соловки.

На той час обстановка в океані була тривожна. Фашисти різко збільшили в Заполяр'ї кількість підводних човнів. Наприкінці війни їхні підводні човни були значно вдосконалені, вкриті шаром ізоляційних пінопластиків, щоб важче було виявити їх у воді. Вони мали дихальні хоботи — "шнорхелі" — й широко зостосовували акустичні торпеди, націлені в машину чи під гвинти кораблів.

На світанку я почував себе дуже погано. Тріщала голова. Разів, напевне, з п'ятнадцять за ніч мене терміново викликали на місток, щоб зняти з навігаційної оптики плівку криги. Із задушливих кубриків — на мороз, потім назад у люки повертаєшся мокрий, хоч викручуй, зуб на зуб не попадає. Захворіло багато, особливо команда, яка несла службу нагорі,"Але своїх постів ніхто, звичайно, не залишив. Ось і

день настав — сірий; у сірому тумані гойдалися сірі тіні кораблів. Я ліг на рундук; раптом почувся вибух, і Одразу просурмили тривогу. Підводний човен торпедував "Волхов", від якого тієї Ж миті й сліду не лишилося,— тільки десь дуже далеко стрибали на хвилях голови людей, ніби в море хтось покидав м'ячі. Доки міноносці займалися гідропошука-ми, бомбамп загапяючн ворога на критичну для нього глибину, наш есмінець промчав над місцем загибелі корабля. Люди з "Волхова" ще плавали, бо їх тримали на хвилях рятувальні жилети, наповнені повітрям. Але всі потерпілі, пробувши в морі не більше п'яти хвилин, були вже мертві. В Баренцевому морі розрив серця від різкого охолодження майже немипучий. Декого вдалося вихопити з води. їх складали на цементну підлогу душової. Повз мене матроси пронесли жінку в кітелі й спідниці — жіночій формі флотського офіцера. Коси її звисали довгими крижаними бурульками, миттю закостенівши на морозі. Жінка була лікарка.

Це був важкий похід, повен жертв. Хвилею змило з ерлі-конів двох автоматників. Врятувати їх було неможливо, й есмінці пройшли мимо.

Коли причалили в Кіркенесі, дуже багато матросів гри-пунали й насилу несли вахту. Міноносці розвернулися і, набравши якомога більше обертів, робили вузлів вісімнадцять. На швидкості піна летіла ще вище, і мене знову кликали на місток. Пам'ятаю, я майже нічого не розумів, майже марив. Можна було б збігати в .лазарет, але я не такий дурень, щоб бігти в корму по аспіринчнк. Пробіжки по крижаній палубі добром не кінчаються. Одне слово, коли ми прийшли в Ваєнгу, на пірсі вже

очікували санітарні машини, і хворих повезли в госпіталь. їхати недалеко — до губи Грязної, де серед голих сопок стояв п'ятиповерховий корпус госпіталю. Тут я Навіть отетерів. Після двох років життя на кораблі, серед люків, горловин і трапів, так дивно було бачити звичайні двері й вікна, стояти не на залізі, а на доре-в'яних мостинах.

Спершу мене поклали в палату для помираючих. Молодість не хоче думати, що будь-яке життя має сумний фінал, а тому я з цікавістю ступив у страхітливий світ нестерпних стогонів та хрипів, свисту кисню, що виривався з балонів в омертвілі легені, в запах передсмертного поту. Зараз я розумію, що був безнадійно дурний, і, пригадую, навіть радів, що попав до компанії вмираючих, бо в цій палаті не треба було робити вранці фіззарядки. Біля мене лежав юнак, льотчик, нічим не примітний. Коли його накрили простирадлом і винесли, до палати зайшов зі сльозами па очах

полковник флотської авіапії й витяг з-під подушки льотчика Зірку Героя Радянського Союзу. Так я пізнавав життя...

Біля вікна лежав молоденький солдатик і весь час норовив щось запитати в мене. Ми з ьшм зустрілися після війни. Це був Льонька Тепляков з квартири на Малодитичосіль-ському проспекті, де жила моя бабуся. В дитинстві ми з ним гралися на Обвідному каналі. Дивно, але так воно й було: лежачи в спільній палаті, ми не впізнали одип одного — ось як змінює людей війна!

Незабаром головпий лікар госпіталю відправив мене в команду, де одужують. Мені зробили відмітку про це в документах і я... одразу ж утік на есмінець. Знову мене загойдало на хвилях. А коли скінчилася війна, я звернувся до командування з проханням перевести мене на Балтику — ближче до Ленінграда, де жила моя бабуся, єдина з моєї рідні людина,

яка залишилася живою. Прохання моє задовольнили, і влітку тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року на попутній машині я виїхав з Ваєнги на мурманський вокзал.

*

РОЗМОВА ТРЕТЯ Цю розмову почав я:

_ Чи розуміли тоді юнги, що Батьківщина має право

зажадати від них великих жертв, можливо, навіть життя?

— Хоч і були ми хлопчаками, але чудово розуміли, на що йдемо. Саме для війни нас і готували! А взагалі,— трохи по-думав Огурцов,— на флоті багато чого не так, як на землі. Існує особлива флотська рівність перед смертю, несхожа на солдатську. Команда корабля, як правило, або вся перемагає, або вся гине. Таким чином, на флоті, як ніде, доречний цей славний заклик: "Смерть або перемога!"

— Вибачте за таке запитання: а багато юнг загинуло?

— Не варто вибачатися. Це не пусте питання. Війна з фашизмом була дуже жорстока, і якщо гинули підлітки в партизанських загонах, то чому доля повинна була берег-ти нас? З юнг вийшло чимало справжніх героїв. Згадайте хоча б Сашка Ковальова, якого вже увічнено е пам'ятнику. Я погано знав Сашка: він навчався на моториста не в Сав-ватьєві, а в Кремлі. Коли його торпедний катер у Варан-герфіорді пішов в атаку, осколок пробив радіатор мотора. Сашко грудьми закрив пробоїну, з якої бив палаючий бензин. Це рівнозначне тому, що закрити амбразуру дота. Сашко загинув... Ось вам і хлопчак! Сашко був у Школі Юнг скромний і тихий, а коли знадобилося — виявилася велика людина. Часто у нас пишуть: кожен на його місці вчинив би так само. Але в тому і вся суть, що кожен так вчинити б не зміг. Тому ми героями й називаємо тих, хто здатен зробити таке, чого не здатен кожен з нас...

Огурцов замислився, а потім, вів далі:

Взагалі мені неймовірно поталанило! Замолоду поряд зі мною були старші товариші. Це дуже добре, коли поряд з хлоп ям є зріла людина. Така людина трапилася мені на Соловках, а потім зустрілася й на есмінці. По війні я також знайшов собі друга вдвічі старшого за себе. Спочатку

дружив з його сином, своїм однолітком. Ми з ним більше клеїли дурня. Але згодом я зрозумів, що батько цікавіший і розумніший за сина... Було б ідеально,— сказав Огурцов,^. якби наша молодь товаришувала не лише з ровесниками, а мала б друзів, які за віком годяться у батьки. Дорослий своєчасно спинить, застереже від непотрібних вчинків. Своя ж розеесела кампанія цього не зробить. Більше того штовхне на яку-не будь дурницю, де пахне протоколом... Ну, бувайте!

У просвіті сходів мене наздогнав голос Огурцова,

— Раджу вам,— гукнув він на прощання,— назвати третю частину "Справжній меридіан",

■— Яка дивна назва.

— Назвіть саме так. За змістом читач і сам зрозуміє, що таке справжній меридіан.

— Ви гадаєте?

—— Я знаю! — почулося згори, і двері зачинилися. Так закінчилася третя розмова.

Великі шлюзи, що ведуть у світ чудес одразу відчинилися навстіж...

Г. Мелвілл. "Мобі Діко

Соловки вже одяглися в теплий зимовий кожух, деиь був яспий і чистий, здавалося, нічим пе примітний, коли юнги зібралися на мітинг. Уся школа, по ротах, за спеціальностями, вишикувалася із збереженням ранжиру, і капітан першого рангу Аграмов закінчив промову словами:

— ...хто погано вчитиметься, той підготує собі незавидну долю. Флот зайвого баласту не потребує. Тому у вас це не уроки, а бойова підготовка. Не екзамен, а — бій, який треби виграти. Пам'ятайте,— сказав він з притиском,— відмінники бойової та політичної підготовки' матимуть право вибору будь-якого флоту країни й будь-якого класу кораблів!

Шерепги гонг заворушилися, пробіг шепіт:

— Ти чув? Будь-який флот, будь-який корабель.

Це була новина підбадьорлива й радісна, і юнги довго кричали "ура". Після цього відчинилися класи.

Раз на місяць для юнг наставало солодке шиття, не в переносному, а в буквальному значенні. Юнги одержували цукровий пайок. Вони чекали цього дня з таким самим нетерпінням, з яким штурман чекає в хмарну ніч появи Полярної зірки... Цукор! Здається, дрібниця. А що с солодше від нього? Щойно вийшовши з дитинства, юнги залишалися грішниками-л асу нами, хоч у класі боцманів деякі вже серйозно потребували послуг бритви. Навіть філософ Коля Пос-кочін, який пізнав сувору діалектику речей, і той нестерпно страждав наприкінці кожного місяця.

— Як згадаю про варення, то мені навіть млосно стає.

Цукор видавали в канцелярській землянці роти. Там біля вагів з гирями стояла вогонь-дівка в матроській формі, про неї юиги знали одне

— звати її Танькою. А ще знали, чого й не треба було їм знати: Росомаха безнадійно закохапнп у цю Таньку, але після кожного побачення в нею повертається лютий, як чорт! За відсутністю іншої тари юнгн приймали

вий пісоК з ваг прямісінько в безкозирки й обережно ЧРГЛИ додому. Повертаючись, розмовляли:

_ Ох і стерво ж ця Танька! Так обважує...

_ Що поробиш, коли жінки, як і ми, обожнюють солодке. рарадд> СудИТЫСЯ ЇК нам я нею. Хай по три ложки

склянку собі сипле. Може, подобрішає до нашого старшини. й

Солодке життя тривало недовго. Дехто дорогою до куо-тшка встигав злизати половину безкозирки. Сидячи на лавах, Зонги їли цукор ложками, як їдять кашу.

Не минуло й години, як звідусіль чулися соромливі зізнання: _

— Здається, я свою закінчую. А тиг

— У мене ще трохи є. Витрушу безкозирку й залишу жменьку.

— Для чого залишати?

_ Завтра вранці чайок собі підсолоджу.

Бережливість у цьому питанні суворо засуджувалася. _ Ну ти й вигадав! Ніби чай і так не можна видудлити.

Той, хто спочатку сумнівався, швидко погоджувався з таким залізним доказом.

— Правильно,— казав він.— Чого тут тягнути.

До відбою безкозирки бували вже чисті. А наступного дня якщо хтось і підсолоджував свій чай, то робив це несміливо, винувато позираючи довкола. І лише Фінікін примудрився розтягти пайку на цілий місяць. Більше того, цей премудрий карась для абереження цукру пошив собі капшук і не носив солодкий пісок у безкозирці, як інші. Злі изики говорили, що Фінікін навіть спить з капшуком на грудях. Він не соромився цілий місяць підряд пити чай з цукром.

— Я ж не вкрав,— говорив він, дивлячись в очі товаришам.

Джек Варанов не раз просив у нього жартома:

— Може, всиплеш трохи в мій кухоль?

— А ти мені багато насипав, коли свій пайок ложкою наминав? Видано на місяць — то й розраховуй на всі тридцять днів.

Поскочін дивився на Фінішна поверх порожнього кухля.

— Невже тобі самому не гидко економити? Це ж справжня меркантильність.

На це Фінікін уперто відповідав:

— Не чіпляйся до мене з іноземними словами...

Савка аа ранжиром класу стояв біля Фінішна. Колд І стрій, розвернувшись праворуч, перетворювався в колону | йому самою долею призначалося крокувати за Фінікшим* Щиро кажучи, він цього рудого недолюблював. Його залізний зуб дратував своїм фальшивим блиском. Ногінськиц 1 грамофонник, як охрестили юнги Фінікіна, жив осібно, не •

втручався в суперечки, але відчувалося, що він собі на умі. Особливо був він неприваблнвий у камбузі. Фіпікіп різав свій * хліб на маленькі квадратики — так Савчнна бабуся колола і цукор, щоб пити чай вприкуску. Хліб треба відкушувати а не дрібнити шматок, щоб пізніше, повертаючись з камбу— | за, жувати, мов корова. Савці подобалось, як їсть Федя Ар— , тюхов: раз відкусив, вдруге — й гаразд.

— Я їм,— говорив Фінікін,— а ви ніби з голодного остн І рова зірвались і приймаєте їжу, як пальне в бензобаки.

Великі чайники, чмишучи парою, гуляли поміж рядами І юнг і нарешті, зсунуті в кінець столів, хололи порожні. З камбуза юнги йшли, співаючи.

На них сьогодні чекав навчальний корпус, де так затишно від натоплених уночі печей. Уже язнк не повернеться назвати "тюрягою" цю світлу споруду, що пахла свіжою фарбою й була заставлена технікою. Одного лише не могли виправити юнги — ліквідувати вічка для нагляду за банди-тами у камерах.

Розклад занять вражав кількістю тем. Для стернових: морпрактика, сигнальна справа, будова корабля, навігація та штурманська справа, карти й лоції, стерна й повороткість корабля, метеорологія, водіння шлюпки, мореплавні прилади та електронавігаційні інструменти,— як багато доведеться знати!

Маленький Поскочін, хвилюючись, загинав пальці:

— Дивися! А ще ж стрільба, гранатометання, лижі, рукопашний бій, плавання та пірпаиня, походи влітку під віт— І рилами...

Продзвенів дзвінок, як у школі. Перший урок у класі Росомахи — сигнальна справа.. Потрібна справа, без якої кораблі пливуть сліпі й

глухі. Викладача електронавігацій-них інструментів ще не було, і Росомаха навіть зрадів.

— От і добре! У вільні години замість цих інструментів н спокушу вас романтикою стройової підготовки. Крок на місці, ать-два, ать-два! Що може бути цікавішого?

До класу зайшов старшина Фокін, і юнги встали. Сигнальник підводного човна М-172 не був педагогом, але командування сміливо довірило йому викладацьку роботу.

ч ттас навчальних посібників Фокїна скромний — два праглії скручені в кокон. Під пахвою він приніс набір сигнальних прапорів, пошитих з спеціальної тканини, що навивалася "флагдух".

Н Бєз прапорців важко уявити собі сигнальника,— но-фокін.— Так ось, давайте поговоримо сьогодні про прапори взагалі. Почнемо з давнини. Який прапор мав старий російський флот?

Андріївський! — прудко підвівся Огурцов.— Це таке велике біле полотнище, пересічене по діагоналях синім хрестом.

— А хто мені скаже, чому такі самі кольори притаманні й радянському військово-морському прапору?

Ніхто не знав. Навіть Савка мовчав, і — Чи хтось з вас чув про символіку кольорів?

— Дозвольте мені.— Коля Поскочін відштампував повний набір: — Білий колір означає благородство й честь військову, червоний — мужність і братерство по крові, чорний — мудрість і обережність, синій — бездоганність у вірності обов'язку, а жовтий — могутність, знатність і багатство роду-

— Таким чином,— підхопив Фокін,— основа радянського морського прапора білий, синій та червоний кольори. Це означає: честь військова, вірність обов'язку і братерство. Зараз на нашому флоті з'явився новий прапор — гвардійський, на якому майорить чорно-оранжева стрічка. Ці кольори означають вогонь і дим битв, у яких кораблем завойована особлива честь...

Савка відчув деяку тривогу. Він уже налаштувався на першість у навчанні.

Слова Аграмова про право відмінників на вибір флоту й корабля ще більше підстьобнули його самолюбство. Але в особі Поскочіна він відчув небезпечного суперника.

— Військово-морський прапор,— вів далі Фокін,— несе корабель на кормі. Тільки-но корабель зніметься з якоря, прапор переносять на гафель щогли. Прапор найчастіше й називають "кормовим". На носі ж майорить гюйс, що забирається на час походу. Вимпел означає готовність корабля до походу й бою. Брейд-вимпєл піднімають одразу, як нога начальника з'єднання кораблів ступнула на наш борт... Коли піднімаєтеся по трапу на корабель, ви зобов'язані вітати прапор. Не віддаси честі прапорові — будеш покараний. Образою для корабля буде підняття його прапора "крижем" — догори ногами. В першому Морському статуті Петра сказа* но: "Всі військові кораблі російські не повинні ні перед ким

опускати прапори, вимпели та марселі під страхом позбавлення живота свого". Цей закон святий і понині... А тепер, сказав Фокін,— перейдемо до прапорів сигнальних. Але спочатку, хлопці, вам треба вивчити алфавіт.

— Ми його знаємо! — відгукнувся Фінікін.— А, бе, ве...

— Такий алфавіт для флоту не підходить,— відповів старшина.— На містках кораблів, коли йде бій чи шумить вітер, сигнальник не може гукнути, що флагман підняв "Б" бо вітер спотворить його голос, і командиру може почутися] що флагман підняв "П". Що це означає? Командир через неправильне сприйняття виконає наказ "до повороту праворуч" замість "додати ходу". А це може стати причиною загибелі корабля.

— Як же тоді викрутитися? — вацікавився Артюхов.

— Викручуватися не треба. На флоті користуються цер-ковно-слов'янськнм алфавітом. "Б" і "П" читаються в цьому алфавіті як "буки" і "покой". Слова ж не переплутає ніякий вітер. Отже, повторюйте за мною: аз, буки, веді, глагол, добро, єсть, живете, земля, іже, како, люди, мислите, наш...

Фокін став показувати юнгам прапори двох Зводів — Вшськово-Морського Зводу СРСР і Зводу Міжнародного. Говорив він швидко:

— Аз! Прапор червоний з китицями, на полі білий квадрат. Означає: "Ні. Не згоден. Не дозволяю". А за Міжнародним Зводом прапор також з китицями, але біли шкаторипи біле шле, а китиці сині. Означає: "Випробовую швидкість". Буки! Білий конус з червоним кільцем. Означає: "Знятися в якоря. Більший хід. Дати хід (якщо машина корабля на стопі). За Міжнародним Зводом означає: "Зайнятий вантажем вибухових речовин"...

Тут юнги не витримали.

— Чого це ви? — здивувався Фокін. ■— І оце все треба запам'ятати?

— Тихо! — гримнув Фокін.— Я занять з вами ще й не починав. Я лише познайомився з вами сьогодні і бачу, що вас треба ганяти й ганяти. Чого

злякалися? Та ви й самі не помітите, як усі оці сигнали застрягнуть у ваших головах так, що й обценьками їх звідти не витягнеш...

Він заспокоївся, сів за стіл і лагідно всміхнувся. Юнги стали просити, щоб старшина розповів який-небудь випадок.

— Коли човен пробує баласт "на підйом", перший па місток вискакує командир, а за ним сигнальник! Лише після них комендори біжать до гармат. З цього ви можете зробити висновок, як цінується па флоті сигнальник! Служба, щоправда, клопітна й сльотава. Ми не висихаємо! Зате багато

м0 Ми завжди присутні при найскладніших рішсшшх командування, забезпечуючи зв'язок і спостереження. Нема таємниці, що заховалася б від нашого зору. Горизонт, ш> ітря та вода — ось три сфери, в яких владарює око й слух Сигнальника. В морі не можна упускати навіть найменшої ібниці. іподі раптом бачиш затонуле дерево — колода, що пливе сторчма. Не соромся доповісти: з правого борту, пеленг сорок — перископ підводного човна! Хай зайвий раз оголосять тривогу, зате пе станеться трагічної помилки. Тим більше, що ворог хитрий і лінзи свого перископа іноді маскує саме таким чином...

_ Ну, а кумедне в морі трапляється? — запитав Поскочін.

Фокін і на це відповів серйозно:

— Одного разу я дуже сміявся, коли нам чемодан попався. Пливе собі та й пливе. У відкритому океані, де жодної душі. З хорошої шкіри чемодан. З ручкою. Як і годиться. Плнве в океані сам-самісінький у своїх чемоданних справах. Доповідаю командирові, що по пеленгу такому-то бачу чемодан, а сам ледве па ногах тримаюся від сміху... Якось і Гітлера зустрів. Якраз на моїй вахті це було. Великий портрет фюрера, рама дубова, вся в позолоті. Також сторчма плив, як ота колода. І, як усяке сміття, не тонув...

— І ви його не потопили?

— Ще б чого не вистачало... зв'язуватись. Продзвенів дзвінок. Фокін підвівся, зібрав свої прапори.

— Сигнальна справа проста — обходимося без логарифмів. Треба лише старатися, Я ще подивлюся, якої ви заспіваєте, коли вам почнуть читати електронавігаційні інструменти!

Перерва. Юнгн повибігли на вулицю, в повітрі замелькали сніжки. Савці зустрівся Мазгут Назипов.

— Ну, як у вас? А ми як студенти: індукція, частоти, синусоїди...

— Нас теж електротехнікою лякають.

Здибнєв міцною сніжкою влучив Савці в обличчя.

Боляче? — запитав він, підходячи.— Я ненавмисне. Ну, як, бублик свій вже почали вивчати? Як він у вас крутиться?

— До бублика ще не доїхали. Поки що... по сигналах. А нас на першому занятті з корабельним набором

ознайомлювали: кіль, шпангоути, бімси, стрингери, пілерси, відсіки, люки, горловини й лази. Зараз друге заняття буде: лаки, фарби, емалі й щітки.

"— У маляри готують? — усміхнувся Мазгут,

—— Комусь треба й кораблі фарбувати,— не Журився Здибнєв.— А за бойовим розкладом, я вже довідався, боцмани торпедних катерів сидять по самісінькі вуха в турелі й палять по ворогу з спареної

установки... Хто на торпедних катерах найчастіше гине? Боцмани! Хто заміщає командира якщо його вбито? Ті самі боцмани...

Дзвінок на урок очистив подвір'я, всі кинулись до класів. Було приємно після метушні в снігу розкрити чистий зошит вмокнути новеньке перо в чорнильницю. Савка відчував радість, що знову навчається: блокада вибила його зі шкільної колії, і рік він пропустив. На зошиті він акуратно вивів: "Навігація. Курс лейтенанта Зайцева. Юнга С. Огурцов". Подумав і донисав: "Хто візьме зошит й не спитає — хай сам на себе нарікає".

Ігор Московський зайняв позицію біля дверей.

— Іде! — визирнув він у коридор.— Увага... встати!

. Увійшов чепурний лейтенант Зайцев, кинув на стіл класний журнал. Московський відрапортував йому, що всі юнги до занять готові.

■— У чому я твердо переконаний,— відповів Зайцев.

Заповнюючи журнал, лейтенант розмовляв сам з собою.

■— "Науки юношей питают, отраду старцам подают"... Як далі? Ага, згадав! "В счастливой жизни украшают, а в несчастьях от чего-то берегут..." Отже,— сказав він, відсунувши журнал,—■ я читатиму вам навігацію, метеорологію та астрономію в тих обсягах, що необхідні для служіння на почесній ннві морського мистецтва.

За вікнами класу — безлюдна білість озера.

Вогненно-руда голова Фінікіна мимохіть привертала до себе увагу, і Зайцев звернувся до нього з запитанням:

— Ось скажи на совість — що таке метр?

■— Метр,— це коли.., коли сто сантиметрів.

— Слабо! — відповів Зайцев.— Юнга повинен знати, що метр є однією сорокамільйонною частиною Паризького меридіана. Навігація — найдавніша наука в світі про кораблеводіння, і починається вона з пізнаний земної кулі. В широкому розумінні завдання навігації — провести корабель безпечним шляхом, наприклад, з точки А до точки Б. На навігатора в дорозі чатує небезпека — течії, урагани, мілини, айсберги, рифи й... кораблі ворога! Сучаспнй штурман — це інженер, який прокладає найточніший курс кораблю і вміє будь-якої миті визначити його місце в морі. Визначити по видимих орієнтирах. По глибинах. По зірках. Навіть по кольору й солоності води! Стерновий не лише веде кора-

"ель — він безпосередній помічник штурмана. І повинен ро-уміти ту роботу, яку його начальник виконує. Стерновий мусить уміти вести гідро — і метсоспостереження. На нього покладена й почесна служба часу, точність і заведення корабельних годинників...

Юнги мимоволі глянули на такий годинник, що висів V класі. Звикнути до нього важко. Циферблат розбитий на дввдцл'іь чотири поділки, а око юнги ще не відвикло від берегового ладу. Коли годинна стрілка спрямовапа вниз, здається, що зараз шоста година вечора. Насправді ж настав полудень.

Зайцев енергійно розмалював дошку кресленнями. Спочатку все дуже просто — широта, довгота, виведення координат, ділення горизонту на градуси, мїнути й секунди.

._ Все зрозуміло? — запитував лейтенант від дошки.

— Все! — хором відповіли юнги.

Дошка витерта начисто. Вона покривається повою сіткою. Почалася гола арифметика, без усяких там іксів і ігреків — на радість юнгам.

— Морська миля,— розмірковував уголос Зайцев,— є довжина однієї мїнути дуги земного меридіана. В нашій країні вона дорівнює тисячі восьмистам п'ятдесяти двом метрам. Точніше — ще н тридцять сантиметрів. Такої самої довжини й вузол, яким на флоті вимірюють рух корабля. Вони рівнозначні. Але миля означає відстань, а вузол — швидкість. Не можна сказати: "Ми йшли зі швидкістю десять вузлів на годину". Ця фраза архібезграмотна, бо саме слово "вузол" означає відстань, пройдену кораблем за годину. Моряки кажуть,— "Даємо (або робимо) десять вуглів". Оце правильно! Морська миля поділяється на кабельтови. В милі Їїх десять. В кожному по сто вісімдесят два метри. Плюс Іще три сантиметри, але ця дрібниця майже не враховується...

Зайцев подобався юнгам. Йому пасувало стояти біля дошки, на складному тлі паралелей, що обіймали планету, та меридіанів, що прямували до полюсів.

Земна куля зникла з дошки. Замість неї розквітла пишна квітка румбів.

— Завтра перейдемо до курсів та пеленгування. А поки Що замалюйте в зошитах ось цю румбову картушку. Можете забути своє ім'я, але назви усіх тридцяти двох румбів ви повинні пам'ятати навіть уночі, якщо вас раптом розбудять. Іут не треба бути великим мудрецем, а необхідно просто-напросто запам'ятати за ходом годинникової стрілки: норд, норд-мінь-ост, норд-норд-ост, норд-ост-міпь-норд, порд-ост і

Найдужче прів пад румбами Фінікін:

— Зачекайте! Я ж росіянин, а тут усе по-іпоземному; Зайцеву таке ставлення до справи не сподобалося.

— Якщо ти росіянин, тобі не накажуть тримати курс на два личаки праворуч від сопця! Будь ласка,— раптом заявив він,— навмисне для тебе перекладаю назви румбіві північ, стрик півночі до опівнічника, між північчю опівнічник, стрик опівнічника до півночі і, нарешті, опівнічник тобто норд-ост. Боюсь, що наші назви складніші від год, лапдськик... Добре китайцям — у ник усього вісім румбів, щоб не мучитись. Але ти ж не китаєць.

— Однаково пе зрозумію,— стояв на своєму Фінікін,--я не винен, що в мене кауанок слабий і не варить слів іноземних.

Зайцев — чудовий педагог! — навіть образився:

— Але ж тут не школа-семнрічка і твоїх батьків до завуча не потягнуть. Якщо казанок слабий, то тебе випровадять у госнвзвод — будеш там гнилу картоплю розгрібати..,

Ігор Московський штовхнув Фінішна під бік ліктемі

— Присягу давав? Давав. Тоді сиди й мовчи.

— А до чого тут присяга? — засопів Фінікін.

— А до того, що в ній є слова: "Клянусь добросовісно вивчати військову справу"... А коли так —■ тепер зубри!

Задзвонив дзвінок. Лейтенант підвівся.

— Це Поки що ази... Коли вам почнуть читати електро* навігаційні інструменти, отоді покрекчете!

Що за звір такий — ті інструменти, якими їх лякають?

У полудень повели обідати. Було морозяно.

— Ать-два! Ать-два! — командував Росомаха, який був у гуморі.— Задерти носи вгору! Не соромся ніжку підняти вище...

З-за дрімучого лісу вже вчувалися запахи від камбуза.

— Знову суп гороховий,— точно визначив Джек Баранов. І всі разом заскімлили, ніби їх образили. Артюхов сказав:

— З жнру казитесь, я бачу. Коли б голодні були, то раділи б, Що горох та шпоно щодня молотимо.

— Правильно! — підтримав його маленький Поскочін.— Не розумію, чому ви боїтеся гороху. В давнину на Русі горохова страва була обов'язковою у щоденному раціоні вої-ігів-витязів. Бо горох зміцнює м'язи для бою, додає людині сили і мужності...

Над кашею Савка Огурцов замислився про свою подальшу долю. Він уже твердо вирішив, що служити треба обо-

90 ,

'спково на есмінцях. На цих стрімких, як гончаки, корао-

— на них до речі, починав служити й батько Савки — лях, •

масдаьником. ^^^^ не вибрав> Балтика, звичайно, ближче

до рідної домівки, але...

Тут старшина Росомаха постукав йому ложкою.

_5 Огурцов! Я можу зачекати. Рота також зачекає. Навіть війна згодна тебе зачекати. Але каша тебе ніяк ие чекатиме.

Після ситного обіду на юнг завжди нападала сонливість. Шикувалися перед камбузом не поспішаючи. Курщ" нишпорили в пошуках недопалків. Звичайно, вдома юнги полежали б на дивані з котом. А тут знову треба йти до класів. Сьогодні ще дві лекції: основи служби погоди па морі н будова корабельних стерен. До кубриків дісталися лише ігісля вечері. І таким затишним, таким милим видався їм їхній підземний будинок. Між "бортами" на повну силу перегукувалися два класи стернових.

— Ох, і дали нам... Аж голова опухла.

— У вас метео була сьогодні?

— Ні. Зате вам ще не читали будови корабля. Надвечір кубрики наповнилися радісними вигуками:

— Пошту літаком привезли! Листи несуть!

Огурцов також одержав листа від бабусі. Вона повідомляла, що від батька вістей нема. Турбувалася, щоб онук на флоті не застудився, і радила просити ширшу безкозирку, щоб прикривала вуха. Саму ж її, як виснажену, влаштували в^пункті посиленого харчування, де завжди тепло й можна пити чай. Учора дали їй грудочку цукру без карточок, половину вона відкусила, а другу сховала...

Савка згадав своє обжирання цукровим пайком. Як він його тоді ложкою уминав! ї страшенний сором обпалив його. Як соромно перед бабусею!

Джек Баранов похвалився домашньою новиною:

— Ти не повіриш — у мене сестричка!

— Звідки їй узятися?

Як звідки? Мама народила. І знаєш коли? Першого вересня. Пам'ятаєш, ми з тобою цього дня по коліна у воді котловани копали... Назвали Клавочкою.

— Котлован?

." ~ Ти що — з глузду з'їхав? Сестричку. Ось закінчиться вшна"_ приїду в Москву в шикарних кльошах, а Клавочка вже підросте й запитає: "Хто цей дядя?"

Щось похмуро й зосереджено вичитував з листа батьків

Ішкш— Потім він звернувся до Росомахи;

4 В, ШКУЛЬ Р7

— Товаришу старшина, обдиралівка тут якась.

— Це ти про що?

— Пишуть батьки, що посилку мені вислали. А де вона та посилка? Корова язиком злизала? Знаємо, як це робиться.

— А я тобі не головпоштамт,— розізлився Росомаха,— Літаком доправили лише листи, а для посилок місця не було. Тут тобі не материк, а острів... Соловки! Чи це я твою посилку забрав?

Фінікін не належав до тих, хто багато ровповідає про себе. Знали про нього юнги мало. Напевне, вдома у нього, в Ногінську, все було

благополучно, батько мав броню и на службу його не призвали, і жили, мабуть, не лише на те, що видавалося по картках. А через день після одержання листів днювальний оповістив:

— Де ногінський грамофонник? Його до командира. Фінікін схопив шинель, підперезався ременем.

— За що це мене? Я не як інші!

Повернувся від Кравцова з посилкою в руках. Величезна важка посилка була обшита полотном.

— Допомогти відкрити? — запропонував Ігор Московський.

— Обійдемося! Не треба,— відмовився Фінікін.

Узяв посилку за мотузку в зуби," нібн собака жирну кістку, і поліз з нею під стелю. Юнги відчули себе ніяково, коли в піднебесся кубрика почувся страшний тріск — це Фінікін роздирав свій скарб, вириваючи цвяхн з кришки. Юнгп, з підкреслено байдужими обличчями, робили кожен своє. А зверху вже почулося плямкання. Стоячи навколішки, притиснутий низькою стелею, Фінікін виїдав з банок домашнє варення. Ніхто не зронив і слова, але по думки юнги відзначили, як ніколи проникливо, що варення, напевне, солодке!

■— Гей, тобі яке варення прислали?

— А тобі для чого це знати? — відповів Фінікін, перед цнм як слід подумавши.

— Просто так,— знітився Коля,— а я люблю вишневе. З недосяжної для Поскочіна висоти почулося:

— І вишневе є, але не про вас!

Спати лягли юнги в поганому настрої, чого в ними давненько не було. Звичайно, люди вони горді, ніхто не напрошуватиметься на дармове пригощання. Але гидко: свій же товариш поводиться як остання свиня.

Коля Поскочін перед сном шеппув Савці:

— Міг би й пригостити, хоча б ложечкою.

— Припини! — І Савка відвернувся до стіни. Його й досі мучив пекучий сором перед бабусею.

— Так солодкого хочеться, аж нудить.

_ Спи,— відповів йому Савка.— Люди всякі бувають,

ч цим доводиться рахуватися.

дле ЇК вони, ці люди,— заперечив Коля, маючи на ува-■ фінікіна,— з нами ніколи не рахуються... 31 Вже засинаючи, Савка згадав дні блокади, коли він возив санках зі згарища Бадаєвських складів, розбомблених Фашистами, мішки з землею. Із справжньою чорною землею, перемішаною з цукром, розплавленим у вогні. Мама варила цю землю в кастрюлі. Виходив пахучий чорний, трохи солодкуватіш,, напій, і цю воду нили та ще й вважали себе щасливими. *

Зранку він відвідав командира роти стернових. Кравцов стояв біля дзеркала — зібрався голитися. Він був красивий тією особливою красою підтягнутості, яка властива більшості офіцерів флоту.

— Щось маєш до мене?

— Не знаю, як це робиться,— пояснив Савка,— але я хотів би відіслати своїй бабусі в Ленінград свій цукровий пайок.

— Посилок з СоЛовків не відправляють. Савка потоптався бутсами на порозі.

— І ніяк не можна? А від вас хіба не 'прийняли б?

— Прийняли б...— Кравцов, намиливши щоку, повернувся до юнги: — Слухай,— зауважив він душевно,— я тобі раджу як старший. Не зв'язуйся ти з цим...

— Чому?

— Бабуся це бабуся, звичайно. Але цукор ти повинен з'їсти сам! Організм твій швидко росте й позбавити його цукру ніяк не можна. Сам знаєш, як зараз усім важко. І_все-таки вам, юнгам, виділено колосальний пайок. Та ще на додачу триста грамів цукру як некурящим. Майже два кіло цукру одразу! Хіба мислиме таке по картках? Де ти подібне бачив?

— Ніде не бачив,— погодився Савка,— Але мені все одно не вистачає. Тож краще вже послати бабусі.

У руці лейтенанта страшно блиснула бритва.

— Ага, не вистачає,— вигукнув він, насуваючись на Савку.— Але командування флоту не винне, що ви в мене такі дикуни! Весь пайок трощите швидше, ніж миші крупу! А потім, як побачите солодке, майже непритомнієте. Іди на шикування. Запізнишся — матимеш на горіхи. Я перевірю. Марш звідси!

Капітан-лейтенант Симонов, гладкий жвавий брюнет, почав, як і годиться, з компаса. Він усіх попередив, що двійку поставить тому, хто

скаже компас, а не компас! У класі 1 стояла висока шафа з червоного дерева, схожа на тумбочку а зверху її закривала мідна сфера з ілюмінатором, зовні схожа на водолазний шолом.

— Перед вами магнітний компас. Тумбочка, в якій він міститься, називається ноктоузом. Сам же компас — ось!

Симонов зняв з ноктоуза ковпак і наказав юнгам підійти ближче. У сплетінні кілець спокійно гойдався невеликий мідпий казанок, а всередині нього тихо плавала картуш— І ка з румбами.

— Таке підвішування приладу на кільцях, що називається кардановим, забезпечує компасові за будь-якого гойдання горизонтальне положення. Як би не кидало корабель, компас все одно стане рівно. Магнітні стрілки, прикріплені зпизу картушки, плавають у спирті, тому картушка рухається в казанку плавно. Чому не вода? Адже вода на морозі замерз— 1 не... Чи все зрозуміло?

— А спирт з компаса можна випити? — запитав Фінікіц.

— Випити можна все,— була відповідь.— Навіть і спирт з цього компаса. Але я вам, колего, навіть думати не раджу про це, бо спирт у компасі спеціально отруєно... Отже, продовжимо!

Який простий і надійний був компас, що його вони брали влітку в туристичні походи! І який складний і примхливий раптом став компас, коли Симонов заговорив про нього детальніше.

Юнгам належало знати: стрілка компаса пе тягнеться до тих полюсів, що позначені на картах і глобусах. Ні! Нордовий, північний, кінець її направлений до магнітного полюса планети — приблизно до півострова Бутія-Фелікс на півночі Канади. Симонов 'провів на класній дошці пряму вертикаль меридіана, а поряд з нею пролягла скісна лінія. Кут між ними він з'єднав дужкою виміру.

— Цей кут МІНІ географічним меридіаном, що називається дійсним, та напрямом стрілки компаса і є магнітне схилення. Отож ми маємо першу поправку до курсу корабля. Та це ще не все. У відкритому океані корабель може увійти в зону більш високого магнітного впливу, і тоді поправка зміниться. Трапляються також і магнітні бурі, коли компас може просто сказитися. Схилення ж буває до осту чи весту — з плюсом чи мінусом. Прошу так і записати.

Здається, капітан-лейтенант вирішив зробити все, щоб юнги повністю розчарувалися в магнітному компасі. Вона знали, що схилення — не єдина вада компаса, є й інші, значно складніші. Кораблі, як відомо, роблять з металів. За-

-з0 активно впливає на стрілки корабельних компасів — ^такою силою, що інколи компаси здатні показати північ на З 'вдні. Це — девіація, небезпечний ворог мореплавання. Роз-"1 авши про неї, Симонов біля двох ліній — дійсного й магнітного меридіанів — провів третю, скісну лінію.

— Утворився ще один кут поправки до курсу нашого корабля. Завдання ускладнилось. А тепер припустимо, що наш корабель викинув на ворога тонни снарядів. Погреби його спорожніли. Отже, дія заліза на компас зменшилася, а поправка на девіацію знову змінилася. Ворог почав нас переслідувати. Або ми його. На форсажі машин прогрілися труби й палуби. Дія тепла на стрілку компаса посилилась, і вона знову відхилилася. Поряд з ходовою рубкою включили мотор — миттю виникло магнітне поле, що збиває нас в курсу, і штурман уже замордувався від внесення дедалі нових і нових поправок до курсу...

Закінчив Симонов попередженням:

— Таким чином, заступаючи на ходову вахту, стерновиіі зобов'язаний перевірити навіть свої кишені. Чи не лежить там щось залізне. До

заборонених предметів належать ключі, складанї ножі. І навіть... тоненький дротик стального каркаса в безкозирці.

Фінїкїн, почувши ці слова, торкнув свій залізний зуб.

— Доведеться вирвати,— посміхнувся Симонов.

— Тобто як?

— Дуже просто. Обценьками. А вставити, наприклад, золотий. Золото належить до нейтральних металів, які не здатні впливати на стрілки магнітних компасів.

Фїнікін розгублено похнюпився, бурмочучи:

— Золото... де ж його візьмеш? Напевне, грошей багато треба. Хоча б попереджали, коли в стернові записували.

— Магнітний курс корабля застарів! — закінчив лекцію Симонов.— Зараз флот переходить па дійсний курс, в основі якого лежить пряма й чітка лінія між полюсами — справжній меридіан...

У коридорах уже бігали чергові з дзвінками, повідомляючи про закінчення занять, але юнги-стернові дочекалися заключного акорду лекції:

Справніній меридіан! — повторив Симонов.— Зараз флот переходить на дійсний курс. А дає цей курс гіроскопічний компас. Але гірокомпаси — галузь знань штурманських електриків. Підготовка цих спеціалістів обходиться державі недешево, на флоті їх мало. На підводному човні — один, На есмінці — два. На лінкорі — точно не скажу. На лінкорах д яе плавав.

' "— А ми також вивчатимем гірокомпаси?

— Бути стерновим і не знати електрон авігаційних при, ладів не можпа. Але ознайомлять вас з гірокомпасами коротенько. Без заглиблення в тему. Викладач іще не приїхав. Чекаємо на нього з флоту. Незабаром прибуде, і тоді бере-НІІТЬСЯ, щоб не нахапати двійок. Справа важка...

На перерві всі оточили Фінікіна.

— Коли підемо зуб рвати?

— Хоч зараз! Тільки нехай золотий вставлять. Федя Артюхов буркнув:

— І вам охота зв'язуватися... з цим?

Савка завжди поважав Артюхова, інколи навіть жалів його. Якось він тихенько запитав Федю:

— Скажи, а красти... страшно?

— Не знаю,— відповів Артюхов.— У ситого та скупого, коли ти сам голодний, вкрасти ще можна. Але дуже бридко голодному красти в голодного. І ніколи, прошу те£е, не запитуй у мене про це.

Раділа вся рота — привезли лижі. Боцмани накинулися на них перші, вмить розхапали найкращі, з добротними палицями. Боцмани взагалі задирали носи. Вони, що не кажи, єдині з юнг, які особисто вестимуть вогонь по ворогові.

У кубрику стернових гамірно. Якщо півсотні хлопчаків напхати в одне приміщення, вони можуть так поговорити МІНЇ собою, що в

дорослих через десять хвилин затріщать голови. Росомаха саме стелився, а Колесника ще не було, він подався в сусідній колгосп на танці.

— Ти-хо! Ти-хо! — вгамовував юнг Росомаха.

Гамір ледь-ледь ущух, і в цій випадковій паузі всі почули, як Фінікін звернувся до старшини:

— Дозвольте доповісти, що в мене банку варення поцупили. Вчора була, а сьогодні — нема.

Росомаха знову застебнув манжети своєї фланелівки.

— Ти-хо! Хто в цього товариша банку варення вкрав? У кубрику запала мертва тиша.

— Ніхто не зізнається? — перепитав старшина.— Чи, МОНЇЄ, вам невідомо, що злодійство особливо суворо карається на флоті?

Усі мовчали. Дехто був здивований, а дехто присоромлений.

— Шикуйся! — подав команду Росомаха.

УЗДОВЯІ "лівого" борту витяглася шеренга колеснвків-ського класу, вздовж правого — класу Росомахи. Лампочки світили тьмяно, грубка пашіла жаром. Забуті підручники та зошити порозкидані по столах і ліжках. Росомаха иідтюпцем пробіг вздовж шеренг.

— Ще раз запитую — хто вкрав банку? Обізвався Фінікін:

_ Артюхова допитайте. Хай він моє варення віддасть.

_ Артюхов, це часом не твоя витівка?

Той відповів старшині з гідністю:

— А чому ви саме мене запитуєте?

_ Та ти ж...— почав Росомаха й замовк.

З шеренги лівого "борту" кричали:

— У нашого Серебрякова вчора хтось перо з ручки висмикнув. Може, це той самий гад краде!

Розгублений Росомаха викликав зі строю Московського.

— Старший,— сказав він Ігореві,— цього ми так не залишимо. Ти починай з того кінця кубрика, а я в цього. Зі строю нікому не виходити, доки не обшукаємо всі ліжка.

Росомаха розгріб постіль Феді Артюхова, заглянув на його поличку, відкинув матрац. Ніде варення навіть і сліду не було. Московський неохоче помацав рукою книги па 'полиці Поскочіна, відсунув шматки мила і... витяг банку.

— Ось вона! — здивовано сказав Ігор.

З банки стирчала ложка. Половини варення ВНЇЄ не було. Фінікін одразу напав на Колю Поскочіна.

— Розумника з себе корчиш, а сам... Твоє це було варення? Тобі ного прислали? Я ось зараз як вріжу...

Але тут прозвучав різкий голос Артюхова:

— Не займай малого. Що він тобі поганого зробив?

— Як — що зробив? Він же моє варення зжер. ■— Захотів і з'їв. А тебе це не стосується.

— Ви чули? Моє варення їдять, а мене це не стосується. ~~ Дурень! — відповів Артюхов.— Ти ще не бачив смаленого вовка...

— А ти... Ти сам злодій і такого самого злодія виправдати хочеш.

Артюхов зблід, повернувся до Фінікіна:

Слухай... ти! За такі слова я тебе так цокну по твоїй банці, що з неї останнє варення витече. Так, я крав. Щоб не здохнути. Але я й кошики не вкрав відтоді, як потрапив на флот.

— Цокну, цокну... Бач, який цокальиик знайшовся. Онде старшина поряд стоїть. Він тебе швидко на вїдсидку відправить.

Припиніть! — втрутився в суперечку Росомаха.^ то й справді, візьму та обох вас і посаджу на гауптвахту..,

Припиніть баланду. Тут усе зрозуміло. Юнга Поскочін, ти чого чуже хапаєш?

Бідний "філософ" гірко заплакав:

— Сам не знаю... солодкого захотілося... не втерпів! Росомаха ще крутив у руках липку банку.

— Тримай сам! — і тицьнув банку Фіпікїну.— Юнга Поскочін, а тобі відомо, що Красти не можна?

— Відомо... Звичайно ж! — відповів Коля.

— А якщо так, то, виходить, діяв свідомо. Як це розуміти? Всяких там Кантів вивчаєш, а до себе по-філософському поставитися не можеш... Чого мовчиш? Відповідай.

Повернувся з танців Колесник — засніжений, рум'яний.

— Чому базар? — здивувався він з порога.

— Та ось... злодія знайшли,— понуро пояснив Росомаха. Клас Колесника надривно закликав до чесності.

— Заразом і перо пошукайте. Писати людині нічим! Савка чув, як Росомаха тихо сказав Колесникові:

— Мені цього Канта, щоб йому пуття не було, щиро кажучи, дуже шкода. Краще б він, сучий син, зжер варення, а банку в кучугуру закинув...

Пошепки відповів йому Колесник:

—" У нас на крейсері такого Фінїкіна давно б у гальюн засунули й воду б спустили. Поскочін же — хлоп'я. А хто не викрадав варення з бабусиного буфета?

— Порівняв. Удома дадуть прочухана — та й по тому! А тут така дрібниця може наробити лиха...

Савці стало неймовірно жаль Колі, і ніяк не вкладалося в голові, що він здатен украсти.

— Колю,— запитав він,— для чого ти це зробив? Тон підняв обличчя — страдницьке, у сльозах:

— Та не злодій я... Дуже солодкого захотілося. Росомаха наказав юнгам лягати спати, але в кубрику що

довго гуло, як у вулику, по кутках запекло сперечалися. Гнів стернових, як не дивно, скерований був в основному проти Фінікіна з його банками.

— Хазяїн! — з презирством говорили йому.— Якби не твої солодощі, то й ганьби не було б. Придумали, що прислати, батьки,— варення! Краще б гуталіну для чобіт прислали чи порошок зубний, щоб бляхи драїти.

— Чого ви на мене нападаєте? Хіба я вкрав?

■— Провокатор ти! — заявив Ігор Московський.

— Я провокатор? — вкрай здивувався Фінікін.

— А хто ж ти, як не провокатор? Порозставляв свої банки і лижеш... Те малинове. Те вишневе. 'Те собаче. От людина й ие втрималась. А хто його спровокував, як не ти?

10І

■г Фінікін відбивався, як міг:

— По-вашому, я всіх мушу пригощати? Вас двадцять п'ять ротів у класі. Та з другого "борту" стільки ж облизуються. Моїм батькам на стількох не настачити.

— Дався сам,— відповідали йому юнги.— Тільки жери Швидше і досить марудити. Не псуй нам настрій!

у — Днювальний,— вимагав Росомаха.— Гаси світло! Лише Джек Баранов не втручався в ці суперечки.

— А ти що? — запитав його Савка. 1-У мене з цього приводу своя думка.

У сусідніх класах радистів уже стала попискувати, як киша в підвалі, морзянка: та-ті-ті, та, та-та-ті, тї-та... Спочатку несмілива й плутана, вона дедалі частіше вибухала каскадами бравурних передач. Уже з'явилися юнги-майстри, І які гнали кількість знаків за секундоміром— що не день швидше та більше. Рота радистів, щоб юнги не втратили чутливості руки, була звільнена від важких робіт — рубання лісу, пиляння дров та іншого.

Така ж морзянка проникла й до класів роти стернових. Тільки тут вона беззвучно билась у пучках світла. Старигана Фокін відклацував її на клавішах Ратьера, і стернові по проблисках ліхтаря хором читали слова, а потім й цілі фрази:

— По пра-во-му бор-ту ма-ю бар-жу з па-ли-вом...

Прапорцевий семафор здавався юнгам складнішим. Припустимо, дається "веді": права рука тримає прапорець горизонтально. Але при читанні сигнал видно тому, хто читає, дзеркально: для нього прапорець майорить уже не праворуч, а ліворуч. Фокін не поспішав. Спочатку писав прапорцями прості поняття: "викликаю на розмову", "зрозумів", "не зрозумів", "повтори", "перемістися", "не можу приймати". Потім старшина став писати текст.

— Не бійтеся, даватиму повільно.

'Клас стернових загув, прочитуючи слова, і окремі помилки одинаків загубились у загальному правильному хорі. * — Како... он... рци... аз... буки... люди... м'яко.

Фокін дав вїдмашку "закінчую". Вийшло слово "корабель".

Найшвидше видав шістдесят знаків на хвилину Федя Артюхов. Фокін зрадів:

— Ставлю тобі п'ятірку. Перша в нашому класі! — І додав: — А зараз відкрию один секрет, відомий усім сигнальникам флоту. Ми ніколи не розводимо руки так широко, як це робить новенький, стараючись, щоб його зрозуміли. Дибіться, в чому секрет стрімкої передачі семафора...

Фокін почав писати. Але руки старшини при цьому не розліталися вбоки, як це малюють на картинках. Руки ый-готіли лише перед тулубом. Фокін скоротив розмах прапорців, і рухи його рук стали вибухово-короткими, нагадуючи жести експансивної людини під час розмови.

— Тільки так! — сказав він, закінчивши передачу.-— Можна ставити рекорди, якщо впевнений, що тебе зрозуміє читаючий. Здалеку навіть укорочені махи рук читаються легко. Особливо — на тлі неба.

Наступний урок — будова стерен, повороткість і манев-ровість корабля при еволюціях. Вів цю дисципліну інженер-капітан 3-го рангу Нлакідов, людина бувала й сувора. Він не робиз ніяких поблажок на те, ознайомлений юнга з фізикою чи ні. Плакідов на випадок непорозуміння говорив:

— Дивуюся! Чого вас у школі вчать? Урок, відповідальний і важкий, розпочався.

— Спочатку повторимо пройдене,— сказав Плакідов, не глянувши ні на кого.— Юнга Огурцов!

— Єсть юнга Огурцов.

— Прошу. Складові частини стерна.

— Єсть! Площина стерна називається пером, вісь обертання — баллер. Баллер з'єднаний з румпелем і стерном приводом, який веде до штурвала на місток. Передня кромка руля, яка торкається ахтерштевня, називається рудерписом, а нижня кромка — п'яткою.

— Ти забув про гельмпорт і рудерпост. Повтори!

— Єсть! — Савка, незадоволений собою, сідає на місце.

— Юнга Баранов, що вам відомо про "гітару"?

— "Гітарою" моряки називають стерновий привод Де-віса.

— Прошу розказати про будову.

Клас слухає, як Джек насилу вигрібається з гайок а повзунами й черв'ячно-диференційних редукторів... Вигрібся!

— Ставлю чотири,— каже Плакідов,— Юнга Поскочін... Гнітюче мовчання класу стернових.

— Нема Поскочіна? Черговий!

— Єсть черговий,— підводиться з місця Фініків.

— Чому відсутній юнга Поскочін?

— В роті прибирає. Він до занять не допущений. У свого ж товариша банку вишневого...

Ігор Московський різко смикає Фінікїна за поділ голландки, примушуючи його перервати гнівний прокурорський виступ.

— Тоді,— говорить Плакідов,— вам, Фінікін, доведеться відповісти замість відсутнього Поскочіна. Для початку оха-

нам процеси, що відбуваються під час роботи гвинта правого кроку, і явище відкидного струменя. Доведеться похудожникувати, тому йдіть до дошки.

Фінікін бере крейду, але до малювання йому далеко. Ну, гвинт...— говорить він.

— Так. Гвннт! — охоче підтверджує Плакідов, крокуючи

по класу.

— Він працює...

— Так. Працює.

— Ну, він правого кроку. Крутиться в цей бік...

_ В який "цей"? — обурюється Плакідов, який тим часом опинився аж у кутку класу.— Флотська мова точна! Уявіть себе спостерігачем роботи гвинта правого кроку... Що ви помічаєте?

Фінікін, набурмосившись, мовчить.

— Виходить, нічого не помічаєте... Ні завихрень, ні сил реакції? — Плакідов невдоволений.— Про що ви думаєте?

— Забув...— зізнається Фінікін.

— Сідайте. Для розвитку пам'яті ставлю вам двійку.

— Не встиг,— виправдовувався Фінікін.— Перенервував учора.

Плакідов ІІЄ визнає таких пояснень.

— Які можуть бути в юнгн причини для нервування? Може, ви батьк© родини, вас обсіли діти? Нагодовані, взуті, одягнені...

Інженер-капітан 3-го рангу розвішує по стінах схеми й технічні креслення, які вечорами малює сам — уміло й добротно. Відчувається велика любов Плакідова до справи, і клас мимохіть напружується, коли він береться за указку. Зараз на всіх, хто погано розбирається в фізиці, горохом посиплються всякі там вектори всмоктуючих струменів...

— Отже,— починає Плакідов.— ви стоїте на містку біля штурвала. Положення стерна нульове. Тобто, говорячи поморському, стерно в діаметральній площині. У вас на кораблі гвинт правого кроку. Дали "середній уперед". У який бік попливе ваш корабель?

Прямо! — хором повідомляють юнги.

— Чому?-

— Бо стерно стоїть прямо... на нулі!

— Ох, небезпечна помилка,— прицмокує Плакідов.— якщо стерно стоїть прямо й дано хід гвинту правого кроку, то корма вашого корабля

буде закинута також праворуч. "НІГ1С' Корабля КРУ™ рвонеться вліво. Відбудеться розворот ' п Ятаку", дуже небезпечний у тісняві гавані. Зрозуміло?

Тепер розглянемо загадкові процеси, що відбуваються цЬ кілем корабля.

Плакідов виводить юнг у море. На змінник швидкостях вони ведуть кораблі. Під ними обертаються гвинти правого й лівого кроку. На есмінцях по два гвинти. На крейсерах по три. На лінкорах до п'яти. Виникає дикий хаос сильних водяних струменів. З повного вперед машини реверсують на повний назад. За сорок хвилин уроку юнги часто терпіли яїорстокі катастрофи. їхні корми закидає на сусідні кораблі. Вони вннні в жахливих аваріях. Зустріч з небезпечною інерцією закінчується тим, що кораблі таранять причали й сталеві бивні форштевнів з тріском розкидають по воді просмолені колоди...

— Тепер ви розумієте,— закінчує лекцію Плакідов,— наскільки безтурботне було ваше шиття раніше. Адже вам здавалося, що стерновий на містку — ніби оперетковий герой. Сказали йому "праворуч" — він крутнув штурвал праворуч. Сказали "вліво", будь ласка, нема проблем, ліворуч. Але керування кораблем — це наука, що грунтується на знаннях, окомірі, досвіді — і на ризику! Бувають дикі випадки, коли стерно до краю повернуте вправо, але корабель пливе вліво...

Плакідов бере під пахву журнал і указку. На прощання його сталевий перст вистукує по рудій маківці Фїнїкіпа:

— Ви не повинні мати ніяких турбот, окрім однієї: вчитися, вчитися і вчитися. А що НЇ? Ні-се-нїт-ни-ця!

У кубрику на них чекав засмучений Росомаха. Щиро кажучи, наскільки Колесник був веселий і відчайдушний, настільки характер

Росомахи був уїдливий. Він прасував "через ганчірку свої кльоші, й від них здіймалася пара з запахом оцту. Нудним голосом Росомаха почав:

— Дати б вам прочухана всім! Тепер нам з цього поганого варення не вилізти — загруз у ньому весь клас, уже й начальство пронюхало.

— Ну то й що,— бадьорились юнги.— Ми розберемося, вирішимо по-товарнському.

— Ви по-товариському, а командування — як статут велить. Можуть вашого філософа і з флоту попросити. Він пе-повиолітній, його демобїлізовувати не будуть, а просто виженуть і гаплик!

Поскочін, геть засмучений, цілий день мив підлогу в землянках, рубав дрова, топив печі. Здається, він був готовий до найгіршого. Юнги співчували йому:

— Не сумуй! Ми тебе в біді не залишимо...

Відкриті комсомольські збори проводили в кубрику стер-нових. Запросили й тих юнг, які ще не були комсомольцями — роки не підійшли. Прийшов засніяїений З ніг до голови гцрдровський, з'явився й Кравцов.

— Випадок обурливий,— сказав замполіт.— Звичайно, апення — дурниця, важливий сам факт крадіжки. Поскочін

тільки-но починає служити і ВНЇЄ так зганьбив себе. Вам ві-"омо, щ0 подібне на флоті ие пробачається. Ми мусимо бути-принципові й суворі. Чортополох — геть з поля!

Росомаху попросили охарактеризувати Поскочїна.

_ Поганого за ним не велося. Я завжди вваяїав його

хорошим, дисциплінованим юнгою. Що з ним скоїлося, я й сам не розумію.

Поскочін, також не комсомолець (мало ще років), плакав і повторював одне й те саме:

— Як ви не розумієте? Просто солодкого захотілося... Кравцов твердо вдаряв ребром долоні по краю стола:

— Чи подумав ти спочатку про паскудність свого вчинку?

— Ні, не думав. Як побачив солодке, так мене й потягло.

Савка, переживаючи за Колю, підняв руку.

— Можна я?

Йому дали слово, і він сказав коротко, але гаряче:

— Я так думаю, що юнга Поскочін усвідомив усю ганебність свого вчинку, і надалі він так не робитиме.

— Ну, це ВНЇЄ розмова для дитячого садка,— заперечив Щедровський.— Якщо всі на флоті, скоївши провину, говоритимуть, що вони більше не будуть, то на що перетвориться служба? Треба міркувати серйозно.

Росомаха, кашлянувши в кулак, несміливо сказав:

— І справді, товариші, давайте серйозніше... Замполіт подивився на старших юнг:

— Хто з комсомольців хоче висловитись?

— Я!

Над столом підвівся комсорг ДНЇЄК Баранов. Він був гарний юнак. Широка голландка навипуск чудово пасувала його стрункій статурі, і навіть стрижка наголо не псувала його, як інших юнг, а здавалась особливою зачіскою.

— Давай! — сказав йому Кравцов.

— Моя думка особлива,— почав ДНЇЄК.— Вваяїаю, що Коля Поскочін вчинив з цим триклятим варенням правильно!

— Ч^було так несподівано, що спочатку Дяїека не зрозуміли. Вперто труснувши головою, він вів далі:

— Флот куркульських замашок не любить. Юнга Поскочін самовільно розкуркулив Фінікіна, але розкуркулив пра_ вйльно. Як еаведено на флоті? Твое — моє. А моє — твоє. Уявіть на хвилину, що ми зараз сидимо не в землянці, а у відсіку підводного човна. Завтра в цьому відсіку ми, можливо, задихнемося иа дні, то "невже ж ми ховатимемо один від одного якусь там банку варення?

Тиша в кубрику стернових. Тиша...

— Поскочін,— вів далі ДНЇЄК,— вчинив за законами святого морського братерства. Твоє, Фінікін, він узяв, як своє. Але якщо ти візьмеш у Поскочіна все, що забажаєш, він шкодувати не буде, в цьому я твердо переконаний.— Джек повернувся до Щедровського.

— Зрозумійте мене правильно. На чуже ми не зазіхаємо. Посилка прийшла не нам, І Фінікін має право розпорядитися нею, як хоче. Коли б він не такий Нїаднюга, взяв би дві банки варення, приніс би на снідання

в камбуз і виставив би на стіл: ось вам, хлопці, смакуйте! Це було б чесніше й порядніше, ніж ховатися під стелею і— там, зігнувшись у три погибелі, насолоджуватися на самоті... Ми не захищаємо Поскочіна! Але мн засуджуємо й Фінікіна!

Ігор Московський сказав коротко:

— Поскочін завжди був хороший товариш, і з ним я пішов би в будь-яку заваруху, хоч і на загибель. А щодо товариша Фінікіна... Я ще б подумав, іти з ним чи пе йти.

Решта юнг погоджувалися:

— Правильно! Що там казати! Не у варенні суть, а щеб усе по-людськи було... Хіба можна так, як Фінікін?

Поскочін схлипнув, щасливий. Фінікін пробурмотів:

— Це не по суті! Варення ж моє з'їли... Факт! Щедровський наказав йому замовкнути:

— Не лізь зі своїм варенням. Тут питання значно складніше...

Здається, офіпери зрозуміли, в чому річ. І зрозуміли правильно. Ситуація розрядилася, і Кравцов лукаво підморгнув Поскочіну:

— Не плач! Флот не видасть — свиня не з'їсть...

Після відбою, коли погасили світло в кубрику, з висоти третього поверху довго чувся сумний передзвін. Це Фінікін у темряві сортував свої банки з варенням.

— Мене обчистили, і я ж винний залишився. Де ж справедливість?

Шамотню з банками припинив вигук Росомахи:

— Слухай! Тобі ще не набридло твоє солодке життя? Усе вщухло. Мир і спокій...

А о шостій ранку — морок огортав Соловки — від битого ляху вже виспівують задерикуваті горни: вставай, иобуд-Ніхто потім і словом пе дорікнув Колю Поскочіна за "ото житейське прогрішєння, зате слова Джека Баранова про морське братерство твердо закарбувалися в пам'яті кожного і вони, ці слова, багато що визначать в їхній долі... Юнги вчилися бути щедрими. Інакше не можна!

Коли закінчилися комсомольські збори, Савка яа вулиці біля землянок наздогнав Щедровського. _ А Огурцов! Що скажеш?

Савка розповів про свої турботи. Бабуси в Ленінграді, батько ще влітку пішов у морську піхоту, під Сталінград, і відтоді не пише.

— Нічого мені пе сигналить! — закінчив Савка свою розповідь.

— Наскільки я зрозумів, ти хочеш навести довідки про батька. Це нелегко. Якщо загинув — швидше надійде відповідь. А якщо пропав безвісти, тоді довго ждатимеш. Звідки батько призивався?

— Він не призивався. Служив на Північному флоті, у такому ж званні, як і ви... Був комісар.

— Ну, комісарів тепер нема. Гаразд,— сказав замполіт.— Зробимо запит, але на швидку відповідь не сподівайся. Сам знаєш, яка йде війна. Не до листування.

Щедровський глянув на годинник, потім па небо, по якому розпускався павиний хвіст північного сяйва. Шумів чорний ліс.

— Комісар Огурцов... Здається, я знав його. Так, зустрічалися якось на конференції.— Щедровський раптом зняв рукавицю й подав Савці теплу долоню.— Біжи до кубрика. Вуха відморозиш.

Вранці, після вмивання в крижаних ополонках, юнги, як завжди, юрмились у кубриках біля розкладу занять, що роз-червонілі з морозу, захекані від бігу по кучугурах. Обговорювали день, який тільки-но починався.

~~ Перший урок — слунїба погоди, Зайцев веде.

Метеорологія, таємниці стихій... Лейтенант Зайцев, вав-изди^елегантний, трохи ущшитивий, цікавив юнг сам по собі, але и предмет свій вів цікаво.

Що в нас було в суботу? — запитав він, сідаючи за

Тиск. Циклони. Мусони ж пасати.

— Ага. Анероїди і барографи я вам уже читав? Читали. Зупинилися на вологості повітря.

— Так. Отже, сьогодні пробіжимо далі.

Зайцев вирушив гуляти поміж рядами столів, розливаючи аромат одеколону.

— Значення служби погоди в нинішній війні незмірно зросло. Від метеодовідок залежать дії армій-та флотів, залежить наслідок битв на воді й у повітрі. Перед вами — гі_ гограф, прилад для автоматичного записування вологості повітря. В основі його дії — властивість людського волосся скорочуватися або видовжуватися зі зміною вологості в атмосфері. Причому, як з'ясували вчені, найкраще реагує па вологість руде волосся.

Клас дружно зрадів:

— У нас Фіггікін рудий! Якщо його два роки не підстригати, він увесь флот вабезпечить рудим волоссям. Можна буде й за кордон продавати!

Зайцев навіть не всміхнувся.

— При всій моїй повазі до товариша Фінікіна мушу одразу його засмутити. Волосся для приладів беруть від рудих жінок.

Вік живи — вік учись.

— А чому від жінок, товаришу лейтенант?

— Жіноче волосся м'якіше, піддатливіше до атмосферних впливів і еластичнїше. Підійдіть-но до столу. Спокійніше, не юрміться. Ось він, цей прилад, дуже важливий у морській метеорології. Завдяки йому корабель своєчасно уникає вибухонебезпечної сухості або вологості в погребах, де зберігаються боєприпаси.

Зайцев дозволяв юнгам не лише дивитися, але й мацати пальцями, крутити барабан автомата. Не біда, якщо зіпсують навчальний прилад,— важливо навчити!

— Надивилися? По "місцях. Відкрийте зошити. Хто з вас чптав книгу Лухмапова "Солоний вітер"?

З'ясувалося, що половина класу знайома з нею.

— Добре! — похвалив їх Зайцев.— Лухмапов, колишній капітан вітрильника "Товариш", написав вірші... Багатовіковий досвід британських мореплавців виявив ряд навдивовижу точних прикмет погоди. Лухманов, щоб краще запам'ятати, виклав ці прикмети у віршах.

Звичайно, всі знають: як вечірнє небо бурякове, нічого боятись морякові, а коли уранці червоніє, то моряк ніколи не радіє... А ось ознаки по хмарах:

Райдуга вранці — справа негожа, Райдуга ввечері — днина погожа. Коли сонце сіло в воду,

Можна гарну ждать погоду. Коли сонце сіло в хмарку, Бійсь одержати припарку. Ввечері небо коли у вогні, Вранці аорю огортають тумани,— Справжні прикмети в погожому дпі, І парусів додають капітани.

Савка, записуючи вірші, втішався, і урок закінчився непомітно.

— _ Вітаю вас,— сказав Зайцев на прощання,— до Сав-

ватьєва прибув викладач електрона вігаційних інструментів. Тямущий спеціаліст флоту, мічман Сайгін, прошу любити й поважати.

— Уррр-а! — зраділи юнги, схоплюючись з-за столів.

— Чого радієте? — здивувався Зайцев.— Мічман Сайгін зараз дасть вам перцю...

— Ми радіємо зовсім з іншої причини,— зізналися юнги...

Дзвінок — і з чемоданчиком у руці мічман зайшов до класу стернових. Звичайний мічман, яких багато на флоті. Лише малого зросту. Та на лівому рукаві кітеля два золоті шеврони, це означало десять років служби понад строк. Що було неприємне в Сангіна, то це солоденька усмішка. Проте юнги вже розуміли, що зовнішність людини, буває оманлива. Той же Аграмов спочатку якимось страховиськом здавався юнгам, а тепер вони упадають за ним усією душею.

Сайгін діяв мовчки. Покопирсався у своєму чемодані, і в руках у нього раптом з'явилася дзига. Найзвичайнісінька дитяча дзига з магазину іграшок. Не поспішаючи, мічман запхнув чемодан під стіл і — усмішка! усмішка! усмішка! — розкрутив дзигу на нлощипі столу. Юнги дивились, як крутиться іграшка, і нічого не розуміли. Адже Сайгін до них ще й словом не прохопився. Схоже було на те, що мічманові просто закортіло трохи погратися...

Нарешті мічман озвався:

— Оп! — і лінійкою підсік дзигу знизу.

"Г^епеР дзига крутилася на самісінькому кінці лінійки, і Сайгін обійшов з нею весь клас, продовжуючи усміхатися. Почулося:

— Оп! — із лінійки дзига перестрибнула на підвіконня... Дзига перестала крутитися, і мічман уже не всміхався:

— Усім нам знайома ця іграшка,— почав він.— Проте талановитий Леонард Ейлер ставився до дзиги з великою

повагою. Він здогадувався, що дзвта ховає в собі загадку але... яку? Якби дзига була лише іграшкою, то її властивості не стали б вивчати такі корифеї науки, як Софія Кова-левська, академік князь Голіцин, кораблебудівник Крилов та батько російського повітроплавання Жуковський. Раджу вам забути про іграшку... Зараз перед вами відчиниться вікно в новий світ.

Сайгін підсмикнув рукави, пібн фокусник на естраді, і знову тицьнувся у свій чарівний чемоданчик. Він витяг звідти прилад, що виблискував нікелем. У системі карданових кілець розташувалася дзига — але вже масивна, на шарнко-пїдпшпниках.

— Про карданний підвіс ви вже знаєте. Саме завдяки йому вісь дзиги й крутиться в будь-якому напрямку, а сама дзига ніби підвішена у вільному просторі. Через це вона й перестала бути іграшкою, а перетворилася на особливий прилад, що має назву г і р о с к о п... Пїдійдіть-но хто-не-будь!

Артюхов наблизився до гіроскопа. Мічман наказав йому:

— Натисніть на будь-який кінець осі зліва направо. Федя легенько штовхнув гіроскоп по горизонталі.

— Тепер штовхніть ного знизу вгору... сміливіше! Артюхов виконав наказ.

— Ви перекопалися, що гіроскоп охоче вас слухається?

— Так,— кивнув Федя.— Дуже добре переконався.

— Тоді сідайте на місце.

Сайгін дістав з кишені довгий тонкий шнурок.

— Зараз ми примусимо цей гіроскоп працювати.

Він протяг шнурок в отвір на осі гіроскопа і на всю довжину намотав його на вісь. Потім узявся за кінець шнурка, притих, папружуючись перед ривком, і сильно рвонув шнурок на себе. Гіроскоп стрімко почав обертатися, клас наповнився рівним пиючим звуком. Сайгін заховав шнурок у кишеню.

— Гіроскоп працює,— сказав він, знову солодко всміхаючись.— Зверніть увагу, зараз його вісь дивиться он у той куток класу. Уявіть собі, що він крутиться годину, дві, три, чотири години. Куди, на вашу

думку, буде спрямована вісь гіроскопа, скажемо, годин через п'ять-шість?

Ніхто не знав. Почулися припущення:

— Туди ж... у куток.

— Неправда! — раптом вигукнув Сайгін.— Через п'ять-шість годин постійного обертання гіроскоп спрямує свою вісь ось у це вікно.

Єдиний видих, що свідчив про здивування юнг.

_ д ВСе так просто,— приголомшив їх мічман.— Ви зов-

. забулн про Землю! Гіроскоп збереже своє положення в просторі незмінним. Але ж Земля за цей час здійснить оберт. За двадцять чотири години роботи гіроскоп обведе своєю' віссю всю кімнату і через добу спрямує знову в цей куток... Ви мене зрозуміли?

Оберталася планета, і ніби незалежно від неї крутився гіроскоп. Сайгін рукою зупинив його рух. Ротор одразу ожив. Чергуючись у виблисках нікелю, замиготіли його карданові кільця, що обіймали гіроскоп, який уже відпочивав від швидкого бігу.

_ Відкрийте зошити, "запишіть великими літерами. Слово в слово, як я вам скажу. Диктую: "Вісь вільно підвішеного гіроскопа зберігав в світовому просторі незмінний напрямок"... Оце і є перше, найосновнїше правило гіроскопа!

Шнурком піп розкрутив гіроскоп ще дужче.

_ Мене,— сказав мічман,— не дивує,. коли діти катаються на велосипедах, прийнявши руки з руля. Во й справді колесо велосипеда є

такий самий гіроскоп. Снарядові, що летить на ворога, нарізи в стволі гармати надають обертального руху — ось вам ще один гіроскоп! Торпеда знаменитого луганського підводного човна, що поцілила в гітлерівський флагман "Тірпітц", керувалася в своєму рухові під водою приладом Обрі — ось іще один гіроскоп! Перед війною у нашій країні проводилися досліди по створенню монорейкової залізниці й одноколісного вагона — в основу покладено було принцип гіроскопа! Океанські лайнери не бояться шторму — будь-яку хитавицю заспокоюють гігантські ротори гіроскопів... Як бачимо,— підсумував Сайгін, — ми з вами, самі того не помічаючи, живемо в оточенні гіроскопів. Більше того, наша планета Земля, населена мислячими істотами, також є гіроскопом, замкненим у світовому просторі гіроскопічних галактик... Хіба це не чудово?

Гіроскоп перед мічманом ще крутився.

— Ось ти... Як твоє ім'я?

Савку зірвало з-за парти назустріч учителеві-чародію.

— Підійдц-но сюди... Артюхов уже переконав пас, що в стані спокою вісь гіроскопа покірно підкоряється зовнішній силі. Тепер попросимо юнгу Огурцова поставити дослід иа працюючому гіроскопі. Тисни на вісь у будь-якому напрямку,— сказав мічман.

Кінчиком олівця Савка ледь торкнув вісь, і раптом гіроскоп рвонувся в протилежний бік. Савка спрямував зусилля точно зверху вниз. Але гіроскоп, сердито завиваючи, розвернув свою вісь по горизонту. Савка став тиснути зліва

направо — тоді ротор несподівано поліз віссю кудись догори норовистий і непокірний.

— Сідай! — звелів мічман Савці.— Як бачите, дзига ц0 така вже Й проста. Вона не підкоряється тій силі, яка до неї ззовні прикладається. Ось так і народилося друге правило гіроскопа... Запишіть і підкресліть: "Якщо до осі вільного гіроскопа в працюючому стані прикласти зовнішню силу, то вісь його спрямується не в напрямку прикладеної сили, а в перпендикулярному напрямку". Ці двоє правил треба звати твердо, інакше ніколи не зрозумієте наступного матеріалу...

Зовсім недоречно продзвенів дзвінок на перерву.

— Десять хвилин відпочинку,— сказав Свйгїн,— і ми перейдемо до головного, без чого сучасний флот не здатен воювати.

У коридорі юнги обмінювалися враженнями:

— Ну ось! Про бублик тепер і мови не може бути.

— Розумієш,— хвилювався Поскочін,— тут щось є. Тут ховається таємниця. Я відчуваю, що мічман кудись хилить.

— Я також маю підозру,— погодився Дяжк Баранов.— Ще не знаю, що буде, але впевнений, що щось-таки буде...

Фінікін вставив у загальну розмову й своє вагоме слово:

— Адже сказали: стерновим це можна знати, а можна й не знати. Тільки б якомога менше слів іноземних...

З боцманського класу до них підійшов Синяков:

— Привіт візникам!"— і попросив басом: — Чи нема чого-небудь курнути? Зараз знову двійку схопив з такелажу.

Курива ні в кого не було.

— От голодранці! — розізлився Вітька, явно страждаючи.— Курити хочу — хоч плач. Скільки на флоті прослужив, а половину всієї служби лише те й робив, що збирав недопалки...

Після перерви Сайгін узяв бика за роги:

— Властивість гіроскопа перпендикулярно відхилятися від вектора сили носить у науці назву процесії. Уявіть собі, що ми маємо гіроскоп, що працює постійно. І так само постійно впливатиме на нього зовнішня сила. Гіроскоп може працювати без зупинки, якщо обертати його електрикою, а не шнурком, як це я робив. Постійна зовнішня сила у нас також є в запасі з надлишком. Це — земне тяжіння...

Не всі юнги зрозуміли Сангіна, і мічман пояснив:

— Якщо до гіроскопа підвісити маятник (простіше кажучи, вагу), то маятник, відчуваючи на собі силу земного тяжіння, постійно впливатиме на гіроскоп. Не забувайте про земне тяжіння! Поєднайте цю силу ТЯЯЇІННЯ З двома правилами гіроскопа, які я вас просив записати в зошиті... Ну?

Клас мовчав, мов заворожений. Сайгіп нечутною ходою" рухався між юнгами, даючи їм час подумати.

— Хто зрозумів, що відбувається? — запитав він. Ні! Юнги ще не розуміли, але вони вперто думали.

— Маятник,— сказав Сайгін, допомагаючи їм мислити,— можна зробити з* двох з'єднаних посудип, наповнених якою-небудь ваяїкою рідиною... наприклад, ртуттю! Вона переливається в посудинах, які намагаються зайняти положення в залеишості від земного тяжіння. А при цьому вага ртуті постійно впливає на вісь гіроскопа. Земля

обертається, гіроскоп також... Рух вісі гіроскопа перпендикулярний! Невже ще не здогадалися, що відбудеться?

Сайгін намалював на дошці земну кулю. Повісив у просторі ротори гіроскопів. Позначив тяжіння землі, а до гіроскопів умовно прикріпив маятішки-посудини з ртуттю.

Зупинився перед Огурцовим.

— Подумай,— сказав Сайгін, зазираючи Савці в очі,— Ну, уяви собі цю картину... проаналізуй усе спочатку.

Савка примружився. Гіроскоп обертався. Маслянista ртуть нечутно переливалася в посудинах. Не скоряючись цій силі, вісь гіроскопа розверталася в перпендикулярному напрямку і повзла... вище, вище, вище!

У житті кожної людини бувають моменти своєрідного просвітлення, і щось подібне відчув зараз Огурцов. Від несподіванки він навіть скрикнув:

— Я зрозумів... зрозумів від початку й до кінця! Сайгін зупинив гіроскоп, і в класі зробилося тихо-тихо.

— Тепер розкажи нам, що ти зрозумів...

Савка заговорив. Гіроскоп уже перетворився в гірокомпас. Ртуть текла по трубках, Земля впливала на неї, і ось вісь гіроскопа, протидіючи силі тяжіння, стала підніматися... вище, вище, вище — до полюса. Це й був справжній меридіан. Тепер ніщо пе перешкоджало гірокомпасу — адяїе він не підвладний^ магнітним перекручепиям, йому не шкодить ніяке корабельне :іалізо. Встановивши свою вісь у дійсному меридіані, гірокомпас визначив справишій курс для кораблів.

— Без кута схилення! Без кута девіації! Клас ожив. Зарухався. Зашелестів.

— Оце гарно,— промовив Поскочін, хвилюючись.— Як усе це складно. І водночас просто... Невже без девіації?

Усмішка розтала на губах Сайгіна.

— Девіацію гіроскопи теж мають, але вона, виникаючи під час сильної хитавиці, зовсім незначна. Сучасна війна па морі неможлива без гірокомпасів! З лекції капітаи-лейтенан-

ш вередливий магнітний Т**мпас. А гірокомпас, що визначає кораблям справжній курс, "гожий заховати від осколків усередині відсіків. Захищений бпояеіо, він і стоїть, названий "маткою", ніби царствепа бджола' у вулику. Від матки тягнуться проводи на репітери, то'показують на своїх датчиках дійсний курс. Практично число релітерів не обмежене. Але гірокомпас не одразу налаштовується на меридіан (потрібно чотири години, доки його вісь відшукає справжній норд). Магнітний НЇЄ ДІЄ весь час. Гірокомпас живиться судновим струмом, з виходом з ладу енергосистеми завмирає й прилад. Це страхітливо, коли корабель залишається без гірокомпаса, від якого залеяшть і стрільба артилерії... Дві різні системи гірокомпасів — "Спер-рі" і "Аншютца" — ввійшли в науковий обіг під іменами їх творців. Через це штурманських електриків називають по-різному — сперрнсти і аншютисти.

— А ким ви були на кораблі? — запитали юнги.

— Взагалі-то я аншютист, але вмію працювати й на гірокомпасах "Сперрі". Шістнадцять років життя я присвятив службі гірокомпасам і вдячний флотові за таку чудову професію...

Після занять Савка Огурцов підійшов до Сайгіна:

— Чи не дали б ви мені що-небудь почитати про гірокомпаси?

— Я б дав. Але боюсь палякати. Там формула на формулі...

— А я... посиджу. Подумаю сам.

Мічман завів юнгу в бокову кімнатку навчального корпусу, що прилягала до церкви Одігітрії, тут були звалені ящики з приладами. Порився в столі, дістав книгу.

— Ось, почитай Михайлова, нашого моряка-вченого.

— Спасибі. А підкреслювати можна?

— Що хочеш, те й роби. Я дарую її тобі. А ввечері навідайся до мене.

— Із задоволенням. А що будемо робити?

— Монтуватимемо схему гіроскопа. Побачиш справжню матку. Але не захоплюйся — тобі бути стерновим!

—Не знав тоді мічман Сайгін, що його учень уяїе отруєний. Найсолодшою отрутою — отрутою пізнання. Савка цієї ночі спав тривожно. Виблискуючі нікелем гіроскопи, рівпо фуркаючи, крутилися над його ліжком, ртуть переливалася з посудини в посудину, і вісі гірокомпасів — ці чаклунські вісі! — самі шукали й знаходили справжній меридіан... Пізніше, подорослішавши, він говорив про мічмана Сайгіна:

— Це був 8мій-спокусник. З такою собі усмішкою біса Що він зробив зі мною: весь світ перетворився для мене ЦЕ гіроскоп!

ХРОНІКА ТАРС, ГРУДЕНЬ 1942 РОКУ:

4— у Магнітогорську стала до ладу одна з найбільш^ у Європі домна об'ємом 1340 куб. м.

13 — повідомлення Радінформбюро про трофеї радянських військ і втрати ворога під Сталінградом. Узято в полон 72 400 ворожих солдатів і офіцерів, убито понад 94 000.

16 — оголошено, що в Афінах померло від голоду 100 000 .чоловік і що в Греції проти окупантів ведуть боротьбу ЗО 000 партизанів.

22 — радянські війська в районі середнього Дону продов-, жують успішно розвивати наступ, переслідуючи розбиті ні-мецько-фашистські війська, які хаотично відступають.

27 — англійський король виступив по радіо зі зверненням до народу Англії: "Армія Радянського Союзу нанесла противникові нищівні удари, вплив яких на фізичний і моральний стан німецького народу важко виміряти".

28 — радянські війська південніше Сталінграда продовж жували успішно розвивати наступ...

Наближався рік вирішальних перемог — 1943 рік, у якому юнгам уже доведеться битнся за Батьківщину.

Зимовий день на Соловках короткий, зате солодко спиться юнгам під спалахами полярного сяйва... Зима, зима. Аж до димаря завалило кубрики снігом — тепло й затишно під глибокою сніговою ковдрою. Вибіжиш уранці в самій тільняшці, (плювати, що Полярне коло поряд!), промчиш кілометрів зо І трн по битій дорозі, і так приємно потім вернутися в рідне] житло.

Почалася негласна боротьба юнг за першість у навчанпї." Ніхто не бажав пасти задніх — бути "на шкентелі", як] кажуть моряки. Йшло

відчайдушне змагання за кожну п'ятірку. Савці довелося добряче попріти, бо суперники виявилися небезпечні — Коля Поскочін, Джек Баранов та й Федя Артюхов з трієчників переплигнув до міцних четвірочників, наступав на п'яти відмінникам. Поскочін, щоправда, давав у навчанні перебої. Захоплювався стороннім. Обкладеться книжками, забувши про все на світі, і запустить заняття. Нещодавно він "захворів" Рембрандтом, напросився вантажити хліб, в страшенну холоднечу його несло на грузовику до пекарень Кремля, зате з бібліотеки гарнізону при-

яв книжки, яких ие дістати в Савватьєві, Закінчилося цо Б°Зоплення тим, ідо в простінку між нарами Поскочін прибив репродукцію рембрандтівської "Данаї". Росомаха постався до неї з підозрою:

— ІДо це? Без одягу? І не соромно ІИГ

^— Стародавній світ взагалі не соромився наготи.

Тн переконаний? Ну, гаразд. Хай висить... до лейте-

■Пейтенапт Кравцов до Рембрандта ставився з повагою. _ АЛе голих вішати в кубрику ніяк не можна.

— Вона ж не гола, товаришу лейтенант, звідки вн взяли? І, _ Поскочін, я ж не сліпий.

— Голі бувають у лазні. А в мистецтві, товаришу лейтенант, бувають лише оголені... Велика різниця!

Кравцов відідрав "Данаю" від стінки й забрав з собою.

_ "Рд краще не сперечайся,— сказав, він Колі.— Можливо вона й оголена. Але далі від гріха, щоб не перепало нам від політвідділу.

Навколо зима. Тнша, глушина. Під лютим морозом у затишшя не гойднеться ялинка, жодна іскрннка-сніжинка не впаде з її віт. Листи від мам прилітають до юнг літаком. Юнги нікуди не літають. Сидять і зубрять. У роті радистів живе тюлень — ще молодий, його тримають у ночвах. Хазяйновиті боцмани завели собі кота, щовечора юнгн сваряться, з ким Васько спатиме. Стернові тварин не заводили. Зате рота Кравцова тримає перше місце в Школі за чистоту й порядок. І справді, вдома таких підлог не буває. Впустив шматок хліба — підніми і їж: жодної порошинки. Російський моряк славиться охайністю, а палуба на флоті священна.

Нові фільми привознлв в Савватьєво зрідка, видовищами юнг не балували. Про напруження країни дізнавалися із зведень Інформбюро і на політзаняттях: від юнг вимагали знати воєнне й політичне становище в світі. Інколн вечорами далека Москва транслювала на Соловки чудові концерти. Над святими озерами, над померлими в давнину скитами, над землянками юнг розливалася бранурна хабанера Бізе, звучала патетична Арагонська хота Глінки, смуток й захоплення життям пробуджував геніальний Чайковський... Музика набувала особливої краси.

Ти дивись! — казали юнгн.— Колись мені плювати було на цю музику. А зараз вона всю душу перевертає, навіть не розумію: що зі мною? Навіть плакати хочеться...

У клубі юнг з'явилася самодіяльність — слабенька, бо юнги повністю віддавалися навчанню, а в самодіяльність ішли в основному ледарі, прилаштувався туди й Вітька

Синяков, який хвацько працював ногами — чечітникі Зат] рота радистів народила свого поета — Ес Васильєва, Школі Юнг пішли нездорові, панічні чутки, ніби поетес па камбузі дають по три порції...

Настав останній день сорок другого року. Цього дня педагоги, бувши в доброму настрої, нікому не "врізали" двійки І Відчувалося свято — велике й веселе. Але все було no-inm0J му — не як удомаї Ялинок не купували, бо на кожному кроці стояла святкова ялинка, прикрашена сріблом інею. На] вечерю дали какао, після чого ювги пішли на концерт. Віть-] ка Синяков і справді не жалів підметок, ніби вибиванням! казенного взуття хотів заглушити свої двійки й трійки. Ролькі конферансьє виконував старшина Колесник, який любив похизуватися. Вія оголосив:

— А зараз з власним твором у віршах виступить перед вами відомий соловецький поет — юпга Ес Васильєв...

Рота радистів завчасно кричала "біс". Савка витяг шию з коміра шинелі, м'яв у руках шапку з кучерявим хутром.1 Перший письменник у його житті, і ось зараз він його по-] бачить. Хитнулася завіса, поет постав перед залом, вибли-J скуючи начищеною бляхою на ситому жнвоті. Голова в Ем Васильєва — величезна, як казан. Він голосно прочитав;

Есмінці — любов моя рання.

Як же я заздрив старшим.

Що були на містках поранені,

Що водили есмінді в марші.

Марш оцей — він де хвилі, брижі.

Марш оцей — під осколків свист.

Марш оцей — по зірках, по рибі,

Тільки вітру потужний свист.

І ніяких від долі гостинців

Не потрібно. Була б лиш одна

Юність наша дзвінка на есмінцях.

На есмінцях і смерть не страшна!

Ніхто не помітив, що в другій строфі поет не знайшов рими. З рядів підвівся капітап першого рангу Аграмов у своєму шкіряному пальті й потис руку Васильєву — такої] честі мало хто удостоювався.

Роти розходились у новорічну ніч. Радисти співали:

Ми юнги флоту — міцні, як бронь, За біль народу несем вогонь. Фашистських звірів спостигне мста. — Ми переможем! — твердять вуста

Стернові, гойдаючись на снігу чорною й щільною стіною, ■ ли своєї, і грубі голоси боцманів, які входили до скла-^дієї рот^ задавали тон:

Хай в морі нас вітер стрічає, "Гремящий" ве стишить свій хід, Гурти розтривожених чайок Ще вас проведуть у "похід.

S

Ось і новорічна ніч — для багатьох вона перша, яку пробуть вони не вдома. Перед розводом по кубриках Кравцов

здоровив юнг.

—— У новому році,— побажав він роті,— посильте свої успіхн в навчанні й дисципліні. А зараз можете весело свят-

Що тут святкувати? — запнтав Синяков.— Випити дадуть? . 11Т

— Я тебе вип'ю,— сказав лейтенант Вітьщ.— Шматок господарського мила розведу в найбільшому відрі з водою — можеш пнтн, скільки душа твоя прийме...

Час наближався до дванадцятої, але старшина Росомаха сьогодні не гарикав, щоб юнги розповзалися по нарах. По радіо передавали новорічну промову Каліпіпа. Савка вийшов у тамбур, узяв коротепькі лижі й прямо з гірки пірнув у нічний ліс. Йому хотілося побути наодинці, щоб домріяти про все, що ще не збулося в жнтті і, здається, не скоро збудеться...

Савка занадто розмріявся і на крутому спуску врізався в стовбур сосни. Ще не оговтався, дивлячись на яскравий розсип зірок над собою, як поряд з ннм просвнстіли чиїсь лижі и тінь людипи ввігнала в глибокий сніг палиці.

— Вставай, телепню,— сказав йому Джек Баранов.

— Це тн? А чого ти тут?

— Та побачив, що ти пішов, став на лнжї й побіг за тобою. Ніч... ліс... мороз... Все може статися!

Так закінчилася ця новорічна ніч, і колн юнги повернулися в кубрик, рота йшла вже в році наступному, а Росомаха гарикав так,' як і минулого року.

— Задрай усі пробоїни, які маєш... Спати, спати!

Вранці Росомаха стягував з сплячнх ковдри:

— Роздирай очі, досить пухнути... Гей, з Новим роком тебе!

Ще босній, старшина додав репродуктору гучність, і куб-Рик сповнив голос московського диктора. Радінформбюро повідомляло про провал гітлерівських планів під Сталінгра дом: уже повністю розбито тридцять шість дивізій ворога шість танкових з них полягли в степах круппівськимн кістьми. Наприкінці повідомлення диктор сказав: стала до ладу третя черга московського метрополітену.

— Здорової — раділи москвичі.— Москва все-таки буду, ється...

Савка, прибираючи ліжко, запитав Баранова:

— Джек, тобі в Москву хочеться?

— А що я там не бачив, крім Клавочки? Москва від мене не втече. Основне зараз — підводні човни. Без них мені — амба І..

Рік розпочався чудово, що не день, то й нове повідомлення: другого січня відбиті у ворога Великі Луки, третього — Моздок, четвертого — Нальчик, а п'ятого — взяли Цимлян-ську й Прохолодну. Шостого січня в кубрик увірвався вкрай схвильований Ігор Московський:

— Слухайте, братво! Я зараз про таке дізнався, що навіть не знаю — вірити чи ні; вірити?

— А що знову сталося?

Старший класу топтався біля дверей:

— Скажу вам, то вн поб'єте мене.

— Кажи, що винюхав. Приймемо з миром.

— Погони у нас вводять... Погони! Довго мовчали, потім Артюхов сказав Ігорю:

— Перехрестися, бобнку... Які там погони?

— Справді. Чув, яЯ лейтенант казав про це.

Джек Баранов страшенно розгубився — навіть отетерів:

— Та як же це? В. кіно, бувало, кіннотники кричали: —"Бий білопогоішнкїв", А тепер... Нічого не розумію.

Фінікін також не відмовився від дискусії:

— Так то ж білі, а нам нашиють червоні. На нього закричали звідусіль:

— Та ну тебе. Які червоні... на флоті!

— Так не буде! Краще вже сині... чн білі. Посиділи й подумали. Коля Поскочін сказав:

— Не знаю, як вам, а мені це подобається. Щиро скажу, все ми маємо, а от на плечах завжди чогось не вистачало.

— Взагалі, звичайно, правильно,— підтримав його Артюхов.— Хіба можна уявити собі Нахімова чи Макарова без погонів? Он у напюму кубрику розвішані їхні портрети.-. Що тут ганебного? Усі армії світу носять погонн, і нам, росіянам, вони теж личатьі

Незабаром їм зачитали наказ: для підняття військової дисципліни й виправки, заради високого авторитету радян-

"ото воїна відповідно до Указу Президії Верховної Ради ГРС? ввести носіння погонних відзнак. Одягаючи традицій-• 'ознаки — погоип — в дні великих переможних боїв про Е1 полчищ німецьких загарбників, Червона Армія і Військо-ТЯ Морський Флот тим самим підкреслюють, що вони є спад-в°емЦЯМИ й продовжувачами славних справ російської армії ? Алоту, чиї подвиги визнані всім світом... 1 Запитання є? — запитав Кравцов, закінчивши читання. Був ясний морозяний деньок, щосили пекло сонце. Є| Коли надінемо погони?

— Без погонів не залишитеся. Що належить, те й одержите. .

— А що напишуть на юнпвських погонах >•

— Також не раджу хвилюватися: щось придумають.

— Які там погони! Нам досі й стрічок не видали.,.

_ Ти ж у шапці стоїш,— відповідав Кравцов.— Для чого

тобі на вушанку стрічки? Зачекай до літа, а зараз будь розсудливий... Товариші гонгн,— закликав роту лейтенант,— прошу відповісти на цей указ новим піднесенням у навчанні й особливо — в дисципліні.

Не встигли розійтись, як з тамбура донісся голос:

— Ідіть швидше дивитися. Там боцмани на смерть б'ються.

Усі кинулись у землянку боцманів, над входом у яку красувалася вивіска: "Кращий кубрик за показниками порядку "й дисципліни". Ніби

підтверджуючи цей широкомовний напис, Мишко Здибнєв давав прочуханки Вітьці Синякову.

Обидва були здоровезні, кулаки в них міцні — по кубрику літали лавки, ліжко старшини перевернулося... Бнлнся!

Один з боцманів тримав кота, щоб його в бійці не задавили.

— Чого вони так? — запитав його Савка.

— Сам до пуття не знаю,— відповів той, дивлячись на кота.— Але обидва курять. Думаю, чи не через махорку зчепилися?

Два парубки билися по-звірячому — кулаки їхні вимахували, як шатуни в паровій машині. Хрясь та хрясь! Хтось із юнг кричав:

— Гей, чи не досить? Подуріли — й годі! Інші заперечували:

— Зачекай! Хай Вітьці хоча б нокдаун зроблять...

Звалнвши вішалку з шинелями, Синяков упав на ідеально чисту "палубу", що пропахла милом, содою та хвоєю, одибнєв сказав:

Ну, як? Одержав своє?

Прибіг командир роти, і бійка закінчилась.

— Я ЇК щойно, хвилину тому, говорив про дисципліну І Здибнєв, чи не соромно? Відмінник і старший... За що ти! бив Синякова?

— Він знає, за що йому всипали, — відповів Мивхко лейтенанту.

Синяков виборсався з купи шинелей, торкнувся розбитої губи.

— За що тебе побив юнга Здибнєв?

— Не знаю,— понуро буркнув Вітька.— Нотами не обмі-| шовались!

З'явився боцманський старшина, і Кравцов наказав йому: — Готуй документи в Кремль... відправимо на гауптвахтуї

— На якого з них готувати?

— Обидва доброго слова варті...,

Савка Огурцов пішов за Мишком до прорубу в озері. Боцман бризкав на себе крижаною водою, злісно пирхав у] чорну ополопку. Потім Мишко старанно внтерся вафельним' рушником.

— От собакаї — сказав він, дивлячись на протилежний берег.

— За що ти так Вітьку поколошматив?

— ї тобі не скажу,— відповів Савці Здибнєв.— Але, повір, не за себе. Через одного нашого дурня морду Вітьцї набив...

Якоїсь ночі Савка чергував по роті, коли з Савватьєва припленталася Бутилка, тягпучи за собою сани по снігу.1 З кубрика боцманів вивели юнгу з ковдрою на плечах, його] трусило.

— Що це з ннм? — запитав Савка.— Застудився?

— Звідки ти взяв? Ми не простудні... Він наколовся.

— Як це... наколовся? — не одразу второпав Савка.

— Татуювання йому хтось зробив. Кажуть, нібито Си-пяков.

Бутилка, щулячи припорошені інеєм вуха, повезла піжо-| па в санчастину. Савка здогадався, за що бнв Вітьку слав-' ний хлопець Здибнєв.

— .А що ж він хоч наколов собі? — запитував.

— Та штурвал на грудях... бублик з рогульками. Боцмани вигонилн Савку з кубрика, щоб не заважав |

досипати.

— Штурвал,— сказав він, відходячи,— це ж старомодна' Зараз з моторами. Повільний поворот зробиш однією руко-< яткою. Потрібний різкий — кладеш на борт одразу дві руко*, ятки.

тії.

Р_~ }ди, йди І — вигнали його.— Без тебе все знаємої РУ січні була прорвана блокада Ленінграда. Тепер бабуся внживе,— сказав собі Савка.

Минав час. Юнги вчнлнся, дорослішали, глибоко днхалл " себгчНо розвивалися. Морські поняття, завжди точні й В ротко виражені, морехідна техніка, що виблискувала мід-К° та оптнкою, вже заполонили свідомість юнг,— вони вхо-Йили в їхній побут, як неминучі супутники життя. Адже ^юдина не дивується, що в світі існують тарілкн, ложкн та Сделки,— так і стернові стали вважати невід'ємними від життя секстан, ехолот, анемометр, одограф і пеленгатор. Мова юнг також змінилася.

Сьогодні,— говорив старший, заходячн вранці в землянку,— вітер від норд-осту, балів зо три, не більше. На зюйді клубочаться темні кумуле-німбус. Напевне, я гадаю,

піде сніг. _

Знання семафора приносило свої результати. Колись, здалеку побачнвшн свого .товариша, юнги починали кричати йому, надриваючи горло. Тепер у кожну руку по шапці — й ну вимахувати. Стернові повинні знати й астрономію, шо-правда,без внщої математики, без телескопів. Алмазний небозвід над Савватьєвим наповнився новою і зрозумілою азбукою. Вже не просто дивилися на зорі — шукали, що треба.

— Ось ця, нижче Гончих Псів, бачнш? Це Волосся Вероніки, а між Ведмедицями, ніби розсипали сіль, пролягло сузір'я Дракона. Де ж тут Честь Фрідріха? Не можу знайти...

Усі відчували, що непомітно подо росл їшалн. Відповідальність, вона також підтягує людппу. Обов'язок, честь, присяга — це не порожні слова, такими словами задаремно не розкидаються. Огурцов був хлопець добросовісний, але, пам'ятаючи заповіт батька, не бажав бути вискочкою. А тому свою любов до гіроскопів, бурхливу й несподівану, він від товаришів приховував. Савкою керувала в цій любові звичайна цікавість, саме тоді — ще хлоп'яча.

До війни в Будинку цікавої наукн й техніки Савка бачнв пральну машину, яка здалася йому тоді днвом двадцятого віву. І гірокомпас Аншютца зовні чнмось нагадував її, але, зазирнувши в скляне віконечко, він побачив там не білизну, ню крутилася в мильній ніні, а строгу румбову картушку. Поряд із "аншютцомі* у кабінеті Сайгіна стояв і "сперрі", але він менше привертав увагу Савкн — юнга вважав його примітивним. Савка розчарувався, дізнавшись від мічмана, що ротор "сперрі", запускаючи, підштовхують руками у напрямку Дійсного меридіана...

№

Допомагаючи мічманові обладнувати кабінет, Савка запитував:

— Ось зберемо схему, тоді "аншютца" запустимо?

— Нема потрібної енергії. Гірокомпас бере судновий струм, перетворює його на генераторі у трифазове живлення постачаючи ним матку і всю свою схему. Необхідний і чіткий пульс водяного охолодження...

Савка німів від задоволення. Два гіроскопи Аншютца розміщені 'в гіросфері, схожій на планету,— вона мала полюсні шапки і навіть екватор з градусною маркіровкою. З підручника Савка вже знав: відкрити гіросферу — значить розламати її, гіросфера створюється в найточніших лабораторіях країни раз і назавждиі Плаваючи в рідині, як планета в світовому просторі, гіросфера починає свій рух — ліворуч, праворуч, ліворуч, праворуч; так вона шукає дійсний меридіан! Поступово її коливання зменшуються, і нарешті вони згасають зовсім — гірокомпас відшукав справжній норд, став показувати дійсний курс!

Сайгін, радіючи, що відкрив в учневі безмежну любов до гірокомпасів, охоче пояснював:

— Усе дуже простої — говорив він Савці.— Температура "кульки" в роботі майже така, як і в людині. Коли ж термостат покаже сорок один градус,— то між сферами перегрілася рідина. В цьому випадку "гарячка" гірокомпаса може привести до катастрофи корабель і його команду.

— А якщо я проґавлю цей момент?

— Повинна виручити автоматика. При перегріві в гіро-посту корабля спалахують червоні лампочки аварійного освітлення.

— А я... заснув і не бачу ніяких ламп. Тоді як?

— Тебе розбудить сирена ревуна. Гірокомпас вимагатиме, щоб негайно підсилили підкачку води на помпі. Небезпечний жар у ньому

зникне, і гірокомпас сам погасить червоні лампи. Знову ввімкне спокійні — сині... Ти студіюй підручник Де Михайлова, а читати професора Бе Кудревича тобі ранувато.

У руці мічмана маленька книжечка з загадковою назвою: "ПШС" *.

— Дасте з собою почитати?

— Ні. Читай тут. У мене така одна-єдина...

Савка-зайшов до клубу, де містилась юнгівська бібліотека. Тут зустрів він і Аграмова, який, начепивши на носа

■ПШС — правила штурманської служби. 128 " окуляри, блукав серед стелажів — шукав для себе потрібну

кїГИ>КК]Ієні,— сказав Савка вільнонайманій бібліотекарці,— дайте ПШС

Кудлаті брови Аграмова здивовано підвелися над скельцями окулярів, але він промовчав, прислухаючись.

— Нема такої,— відповіла бібліотекарка.— Прочитай краще "Морську практику" свого начальника товариша Аграмова.

Ця спроба безпардонної улесливості, здається, не сподобалась каперангу, і він сердито кахикнув за стелажами.

_ Дякую,— засумував Савка.— "Морська практика" у

нашому класі лежить, за нею ми навчаємось. Отже, ПШС нема... Шкода, що немає. Ну, тоді дайте мені якісь вірші. Щоб з приємністю читати!

Бібліотекарка довго не роздумувала:

— Ось тобі пісенник для самодіяльності...

Савка взяв пісенник і вже хотів був виходити, коли Аграмов вибрався з-за стелажів. Палець капітана першого рангу, ніби хижий гачок — смик, смик, смик! — притягнув Савку до золотих ґудзиків його мундира (начальник Школи Юнг уже носив на плечах погони).

— Нагадай мені, будь ласка,— сказав Аграмов,— про що йде мова а ПШС?

— Про гірокомпас "Новий Аншютц" радянського виробництва.

Начальник Школи зняв окуляри й заховав їх у кишеню.

— А для чого тобі це? — суворо запитав.

— Хочу знати. Дуже цікаво. Зараз трохи звик, а раніше спати не міг... Шкода, нема на Соловках трифазового живлений!

Аграмов весело розсміявся.

— Як нге нема? Трифазове й є: сніданок, обід і вечеря... А для чого тобі, стерновому, три електрофази?

— Якби наша підстанція в Савватьєві дала три фази по триста тридцять герц, ми б його запустили.

— Кого запустили?

— Гірокомпас,,.

Аграмов з цікавістю розглядав маленького юнгу.

— А звідки тн знаєш, як треба його запускати?

— Це просто. Увімкну вимикачі на борт. Спалахує синя лампа. Потім — клац! Отже, реле спрацювали. Ага, думаю, ™е гаразд. Тепер не лови гав. Дивлюсь на ампер-датчики. Стрілки показують від двох до трьох ампер — я спокійний! Есе йде як треба. Тоді я лізу прямо під ліжко і там...,там...

5 В, Шкуль

— СтійІ — затримав Аграмов бурхливу Ніагару слів.—' Під яке ще там ліжко ти будеш лізти?

— Так треба.

— Та до чого тут ліжко?

— Я служитиму неодмінно на есмінцях,— по-діловому розтлумачив Савка,— а мічман Сангін сказав мені, що мотори водяних помп на есмінцях установлені, задля економії місця, під ліжком штурманського електрика... Ось я й поліз туди! Щоб увімкнути...

Аграмов круто повернувся до бібліотекарки:

— Видайте йому 1Ш1СІ Він, далебі, вартий того.

— І дала б. З великим задоволенням,— відповіла дівчина.— Але нам не прислали. Він же з роти стернових, а штурманських електриків у нас не готують...

— Шкода,— зітхнув на це Аграмов.

Він узяв з рук Савки пісенник, розкрив навмання:

Ой, гармошко ти моя,— Балакучі планки. Що не вечір у селі Ходять три тальянки.

— І тобі це подобається? — хмикнув він, запитуючи. Савка мовчав. Наївний і необізнаний, він думав, що все

надруковане хороше вже тим, що воно надруковане.

— Не марнуй часу, хлопче,-— сказав йому Аграмов, повертаючи пісенник бібліотекарці.— Заберіть у нього цю... нісенітницю! Дайте Блока! І запам'ятай, юнго Огурцов, на все життя; краще зовсім без книжки, ніж з поганою книжкою.

— Єсть! — відповів Савка.

Збулося: капітан першого раніу Аграмов потне йому руку.

З першого квітня юнгн складатимуть екзамени за перший семестр навчання. Ця звістка ніби підхльоснула кожного,— пожадливо, немов голодні на їжу, юнги накинулися па підручники. Навіть посередній у навчанні Фінікін пожвавішав: ходив по кубрику й бубонів, бубонів:

— Уся служба корабля поділяється на "бойові частини, всього їх сім. БЧ-1 — штурманська,— БЧ-2 — артилерійська, БЧ-3 — мінно-торпедна, БЧ-4 — спостереження і зв'язку... Люкн н горловини мають маркіровку з трьох літер: "З" — задраєні постійно, "Н" — за наказом, а з літерою "Т" їх задраюють за сигналом тривоги...

Заскочив до кубрика стернових Вітька Синяков:

— Візники, невже недокурка не знайдеться?

— Ми не куримо,— сказав Коля Поскочін.

— По шмаркотинню бачу,— засмутився Синяков... Напевне, через те, що бідолаха завжди мріяв про тютюнову затяжку, вїп зовсім не мав часу на навчання.

Росомаха так сказав Вітьці:

— Йолоп і ледар ти, яких світ не бачив. Таких, як ти, а задимленим мозком, будуть після випуску відправляти прямо па ТОФ.

— Мене? На торф? — очманіло запитав Синяков, не второпавши останніх слів Росомахи.

— Бовдур! На Тихоокеанський флот, де воювати поки що не треба.

Синяков відмахнувся:

— Плювати я хотів! Як-небудь і там переб'юся. Адже вам усім,— звернувся він до хлопчаків,— ще табаннти й табанити. А в мене вже призовний вік наближається. П'ять рочків відтрублю для слави Батьківщини і — кепочку в зуби, фертом зійду на бережок...

Коли двері за ним зачинилися, Джек Баранов сказав:

— Топити таких треба. Щоб вони до берега не допливли!

Незабаром стало відомо, що ті юнги, які били байдики на політзаняттях, розвісивши вуха, повинні поплатитися за свою необачність. Події війни на суші та на морі, політична обстановка в країні й за кордоном були включені до програми майбутніх екзаменів. Німеччина після поразки під Ста-лінградом була в глибокому траурі, а на фронті настало тимчасове коротке затишшя. Але ворог ще сильний і

підступний, він ще не раз здатен напружитись, і їм — юнгам! — ще доведеться з цим ворогом зчепитися...

Кравцов частенько з'являвся в роті, права, рука обов'язково в шкіряній рукавиці, а ліва тримає зім'яту рукавицю. Акуратист флотського кшталту, лейтенант аж занадто дбав про чистоту.

— Подивися на мої нігті... бачиш? Невже так важко дати й своїм лад? Як же ти збираєшся на флоті служити, якщо брудно під нігтями? Старшино, н незадоволеннй. Погано, погано...

Росомаха, виструнчившись, "їв" лейтенанта очима.

— Стежу. У вуха вранці заглядаю. Ноги мити примушую...

Кравцова юнги розпитували про екзамени,

^— Усе буде так, як у школі,— заспокоював їх лейте-пант.— Підходите до столу й берете білет. Хто знає — відповідає, хто не знає — тому одиниця.

Так, він мав рацію. Все було, як у школі. Ледарі готували шпаргалки. В цьому мистецтві особливо відзначився Фінікін, в якому не вгасла дивна любов до всього мініатюрного. Раніше, доки його не відучили, він різав свій пайок хліба на крихітні шматочки, ніби годувати горобців збирався. Тепер так само мікроскопічно він списував свої шпаргалки, і дрібний бісер поту виступав на його безталанному лобі... Перед відбоєм він довго перевертався в лігкку.

— Мені б на Чорноморський! — раптом зізнався, терзаючись.

— Для чого тобі на Че-еф? — здивувалися юнги.

— Тепло там... і до того ж є фрукти!

Федя Артюхов терпіти не міг Фінїкіна й мовив:

— Гей! А ти Гольфстріму не хочеш? Він також теплий...

— Дойда ти, Фінікін,— почувся голос Джека Баранова.— Чорноморці зубами горло ворогові перегризли, а він, бачте, збирається абрнкосн на флоті наминати...

Фіпїкін ображено звісив з висоти свій рудий казанок:

— Що тн там базікаєш? Лежиш собі внизу, то й лежи далі. Фрукти — це так, з язика злетіло. А я знаю, що Севастополь'брати треба.

— Підпустив під клімат свідомості,— зауважив Коля Поскочін...

Колесник уже спав на своєму ліжку, вкрившись з головою ковдрою. Росомаха зняв штани, прочалапав через кубрик до штепселя.

— Гашу світло! Задрай на собі всі люкн й горловини... У темряві хтось зміненим голосом сказав:

— Теж мені старшина! Не знає, що на флоті не гасять і не вимикають. На флоті інакше кажуть — вирубнтн!

Росомаха пірнув під ковдру і потім відповів:

— Ти мені там ще попатякай. Яйця курку вчать...

Рипнуло під ним ліжко, й настала тиша. Червоні відблиски полум'я від розпашілої груби довго блукали по рядах спальних нар. Ніхто не хотів спати по команді. Незабаром у сутінках кубрика заквакали жаби,

закували зозулі, занявчали коти й з писком почали літати комарі. Це почалася щовечірня перевірка старшин "на пильність".

— Ку-ку!.. Няу-у... Вззззз... Ква-ква! Джек Баранов перший звісив ноги з ліжка:

—. Натомилнся вони за день з нашою бандою. Вставайте, хлопці.

У темряві підводилися юнгн. Безшумно й спритно, наче мавпи, вони злазили з верхніх поверхів на палубу. Сходи-"лися до грубки.

— Тепер,— раділи,— поговорити можна від душі... До опівнічників підсів Фінікін.

_ Знати б,— мучився віп,— які питаннячка на екзаменах будуть! От дістати б де-небудь їх завчасно. Тоді б підкувався!

Е Коля Поскочін запхнув у грубку велике поліпо.

_ Історія,— сказав він,— любить повторюватися. Гарде-

маоини Морського корпусу його величності перед екзамепа-ми* бували занепокоєні таким самим питанням, яке поставив . зараз перед нами й товариш Фінікін...

Мрійливо подивився він на полум'я, що лизнуло сире дерево.

_ Як завжди,— почав Коля, відчувши, що від нього

чекають розповіді,— на весну гардемарини складалися, від подачок рідних у ннх накопичувалася чимала сума. А питання до екзаменів друкувалися в друкарні Адміралтейства. Літограф, який готував камінь для виготовлення друкованих відбитків з питаннями, був давно й

остаточно гардемаринами підкуплений. Він з машини знімав кілька зайвих відбитків, віддавав їх гардемаринам завчасно і за цей ризик щовесни одержував від них півтисячі карбованців... Гроші, як на той час, дай боже!

Коля замовк, пригадуючи, але від нього одразу ночаля вимагати:

— Чого застряв? Бреши далі до жвака-галса.

— Отож так. Адміралтейство пронюхало, що справа з екзаменами в корпусі його величності не зовсім чиста. Най-запекліші ледарі складали навесні екзамени пречудово. Дізналися, звідки бере початок зрада казенних інтересів, і до друкарської машини Адміралтейства прикріпили жандармів. А літограф, людина багатосімейна, дуже потребував додаткового заробітку. Що робити? Жандарми — народ суворий. •Належить видати сто відбитків, після чого — жодного зайвого, і камінь жандарми вмнть розколюють на шматкн. Наш бідний літограф розгубився... Машина відстукує, вже пішло за півсотні. Ось і._всі сто! А завдаток од гардемарипів він уже одержав. І вже проїв його... На якусь мить відвернулися жандарми, літограф зняв панталони і сів на літографічний камінь, пардон, сідницямн.

— ї що?

— І всі питання відбилися з каменя на його двох половинках. Пішов віц з ними до гардемаринів. Так, мовляв, і

так, панове. Суворість неможлива. Але один відбиток для вас пощастило все-таки зробити... Дозвольте знятн штани... Але треба* знати гардемаринів — блакитна кров, дворянн, графи, князії Обурилися

вопи. "Щоб я, гардемарин Кампо де Сціпіон, рід якого починала цариця Савська,— щоб я з цього кретина питання списував? Та ніколиі Краще вже завалю екзамени..." Ніхто не хотів знімати копії. Літограф стояв між панамн без штанів і чекав, колн йому одвалять усі п'ятсот карбованців. Нарешті гардемарини вирішили розіграти: кому з них доведеться списувати?

В розповідь втрутився Джек Баранов:

— Чн не брешеш ти? Мій батько все життя в друкарні працював. Я знаю, що літографську фарбу й ножем не зішкребеш. А як же він потім у лазню ходив, якщо на ньому можна таке прочитати: "Що вн знаєте про відношення величини паралаксу до даних віддалення небесних світил?" Виходить, він так і помер з цнм запитанням?

Поскочін помовчав, а потім тихенько зізнався:

— Ні, це не брехня... щира правда. Мені це розповідав мій дідусь. Саме йому за жеребкуванням і вппало тоді списувати.

Відблиск вогню впав на очі Поскочіна, і Савка помітив, що Колині очі спалахнули прихованим сумом... Фінікін сказав:

—— Ага, сам проговорнвсяі Виходить, ти з "колишніх"? Поскочін відповів йому люто:

— Я тобі не колишній! Я справжній, сьогоднішній. А якщо я колишній, то заради чого, питається, я на флот пішов?

Рипнуло ліжко старшини, і Росомаха різко підвівся:

— По доброму вн не розумієте, що спати треба? Апу, геть від грубки! Баранов, негайно прийми баласт і йди на занурення... Інакше завтра всіх пошлю з лопатами сніг розчищати.;.

Перед сном Поскочін все-таки встиг шепнути Савці:

— А пам'ятаєш, мене Аграмов якось з кубрнка викликав?

— Пам'ятаю. Так і не сказав тн, про що тоді говорили...

— Тепер скажу. Мій дядько, мічман, разом з Аграмовим на панцирнику "Ослябя" воював у Цусіму. На руках мічмана Аграмова в третій батарейній палубі й помер тоді мічман Поскочін! Двісті років підряд Поскочїнн вмирали за Росію на морях і океанах. А тому щодо мене це зайва розмова — люблю я море чи не люблю. Я просто з о б о в' я —заний бути на морі.

У кубрику стернових висіла карта країни, і днювальні . рули зобов'язані пересувати пшильки з червоними прапор-пями. За останні чотири місяці прапорці далеко попрямували на захід — деякі до семисот кілометрів... Березень закінчився, початок квітня був відзначений сильним сніговієм.

_ Перший день квітню молодому — не вір нікому,— сказав Росомаха. — Ну й задуває... Ви тільки прислухайтеся! Ніби в димарі...

Коля Поскочін прочитав вірші на квітневу тему:

Цар сидів, як брила; "Щось не розберу, Буря повалила Пам'ятник Петру?" . Той перелякався; "Я не винуват!" Цар же засміявся! "Перше квітня, брат!"

— Це хто? — запитали юнги.

— Пушкін... Хто ж іще? — відповів Поскочін і знову вп'явся очнма в п'ятдесятий параграф "Підручника стернового" (розбирання і збирання лага Уокера).

З вулиці ступив до— кубрнка Федя Артюхов. Він був без шинелі, на комірі його гюйса лежав шар вологого важкого снігу..

— Оце так заметіль! — повідомив він.— А кажуть, що Аграмов поїхав сьогодні вранці в Кремль... У мотористів уже приймають екзамени.

Савка затис собі вуха долонями, втупився в підручник з маневровості корабля. Плакідов — звір і обіцяв усіх юпг з'їсти без масла, навіть не посоливши, якщо підведуть його на екзаменах. Кубрик наповнювався бубонінням, шепотом. Дехто дивився в стелю, а дехто, навпаки, міцно зажмурювався. Десь опівдні, коли ще сильніше розгулявся сніговій, раптом приїхала особлива комісія з вищих чинів. Росомаха з Колесником навіть зблідли. Внщі офіцери ввійшли до кубрика й виставили старшин за двері. Кравцова також не допустили. Юнг вишикували класами — по "бортах".

— Ми прибули для виявлення скарг та претензій. Кожен має право, нікого не боячись, висловити незадоволення, по-в пзані з службою чи з начальством. Але говорити ви повинні лише про себе. Колективних скарг від вас не приймаємо. Будь ласка! Просимо вас... — ■

Юпгн стійко мовчалн. Напевно, в цей момент деякі думки про образи в них і зародились. Якось старшина послав позачергово гальюни драїти, хоча... Все це не те — дрібниці!

У складі комісії був і контр-адмірал Броневськнл.

— Чого ЇК мовчите? — сказав він.— Невже все у вас гладенько? Напевне, є серед вас і незадоволені чнмось. Чи пе-заслуїкено скривджені. Розказуйте, ми вас слухаємо.

* Ні, таких не було.

— У мене є скарга! — вигукнув Поскочін.

Члени комісії, здається, навіть зраділи, що не підуть без якихось наслідків. Сяючи золотом погонів і нашивок, вони посунули на маленького юнгу, нагнулися до нього з турботою, готові слухатн...

— У мене претензія до командира нашої роти, лейтенанта Кравцова. Я повісив над своїм ліжком "Дапаю." Рембрандта, а він сказав, що такі теми не для кубриків. Наскільки мені відомо,— сміливо вів далі Коля,— на флоті не заборонено вішати над ліжком картину. Тнм паче, що я вирізав "Дапаю" з радянського журналу, який вийшов у грізний воєнний рік. І я не винен, що мені подобається "Даная", а пе пейзажі Левітана. Що робнтн? Один любить кавун, а інший свинячий хрящ. Чому мені мати "Данаю" пе можна, а лейтенантові Кравцову можна? Адже ми з ним рівноправні службовці флоту, тільки він лейтенант, а я поки що юнга!

Випалив і замовк. Члени комісії перезирнулись.

— Ваша претензія буде нами розглянута...

Старшини вже змучилися за двернма. Що там намолотять орли-хлопці? Щоб потім по шапці не дали... Нарешті комісія ыідбула з однією-єдиною претензією, до якої був причетний великий Рембрандт... Юнги з гамором розійшлись.

— Тобі від лейтенанта нагорить,— казали вони Колі.

— Ну й нехай... Треба ж поважати й комісію. Заслужені люди тряслися в таку заметіль, щоб довідатися, чи задоволені ми, а ви витріщилися на них, наче баранн на нові ворота, і — нічичнрк! То хоч я виправдав їхню поїздку... Хай тепер з'ясовують!

Надвечір сніговій ущух, зійшов місяць, яа кучугури лягли тіні дерев. Навколо була така тиша й краса, що просто поднх перехоплювало. З задоволенням юнги шикувалися на вулиці для перевірки. Комісія виявила лише дрібниці в недоліках служби, і лейтенант Кравцов, судячи

з його частих білозубих усмішок, був задоволений. І погодою, і собою, і своїми юнгами!

Наприкінці перевірки Кравцов повідомив;.

І — Вітаю! Завтра перший екзамен — сигнальна справа, зараз... Юнга Ве Синяков, вийти зі строю. НІ рядів боцманів зробив крок Вітька. Бух-бух бутсами. Завмер.

— Ваша претензія щодо невидачі як курцеві тютюнного забезпечення буде окремо розглянута в авторитетних колах. А поки що мені наказано передати всім, що тнх юнг, яких побачать з цигаркою, переслідувати ні я, ні старшини не ^фдуть...

Від боцманської команди пружним кроком Кравцов наблизився до першого класу стернових. Ще здалеку чулося, як лунко рипить сніжок під лакованими черевиками лейте-панта.:. Він подав команду:

— Юнга Ес Поскочін, три кроки вперед... арш!

— Тебе,— підштовхнув Савка товариша.— Зараз вріже... Голова філософа ледве сягала грудей лейтенанта. Кравцов поліз у кишеню, витяг звідти гаманець, а з нього— рембраидтівську "Данаю".

— Комісія розглянула твою претензію. Наказано передати, що протн Рембрандта ніхто не заперечує. Але ц ю "Дапаю" вішати не треба. Пошукай іншу...

Він тут же порвав картинку, а Коля засмутився:

— Де я на Соловках іншу "Данаю" знайду?

У.хорошому настрої Кравцов зігнутим пальцем у рукавиці натиснув на кнопку носа Поскочіна:

— Занадто балакучий... Іди в стрій. Служи далі...

Наступного дня юнги скинули роби, одяглися табельно. Савка крокував у Савватьєво, сповненнй рішучості отримати першу п'ятірку. Його влаштовувала лише п'ятірка.

З тріском провалився на екзамені Федя Артюхов, вийшов з класу, майже хитаючись. Товариші, співчуваючи, обтрушували крейду з його фланелївки.

— Трійка,— переживав Артюхов.— Усе ж знав. Я певен! А тут замигав Фокін на Ратьєрі... Ну, й пропав одразу!

Московський як старший хвилювався за всіх, благаючи:

— Перший клас, щоб жодної двійки. З сусіднього "борту" клас Колесиика міцно тисне! Не здаватнся...

Викликали Колю Поскочіна. З-за дверей чулися його впевнені відповіді, різкий свнст прапорців на передачі тексту, потім заклацав ліхтар Ратьєра... Поскочін вийшов — хоч би тобі що:

'— П'ятірка!

Далі пішло як по маслу: п'ять, чотири, жодної трійки. Іосомаха, гордий за своїх, ходив по коридору іменинником.

— Фінікін,— казав він,— не будь рудим... не нашкодь! Викликали Огурцова. Юнги, проводжаючи Савку, поплескували по плечах, підбадьорували:

— Ну, ти пе підведеш. Тут надійно!

На перше запитання Савка відповів легко. Фокін болів за кожного учня. Його можна зрозуміти: сигнальний старшина з підводного човна, він волею долі став педагогом, а його роботу з юнгами приймали люди високих чинів. На другому питанні (будова місткового ліхтаря) Савка вперше спіткнувся — не зметикував.

— Ви відповідайте конкретно. Проблиски світла ліхтар дас за рахунок чого? Як народжуються світлові точки і тире?

— Вмикають ліхтар чи вимикають,— відповів Савка.

— Питання не знаєте. Ліхтар у поході постійно ввімкнений у бортову мережу. А рефлектор його закритий ширмами. Рухом важеля сигнальник то відкриє їх, то закриє.

З передачею прапорцевнм семафором фразн "Відбуксируйте мене в гавань, маю пробоїну" Савка впорався. Потім Фокін відійшов далі від юнги, притнс до грудей коробку Ра-тьєра, і в обличчя Савці вдарив різкий і гострий пучок світла. Пальці старшини заклацали клавішами; в проблисках народилося перше слово "прошу", після чого Савка збився. Попросив повторити.

— Читай знову,— мовив невдоволено Фокін.

Савка сподівався, що Фокін повторить фонарем попереД-пїй текст, і запам'ятав оте перше "прошу". Але Фокін повністю перебудував фразу, і в голові Савки все переплуталося. Ратьєр, жалісливо мигнувши, погас у руках доброго старшини.

— Ех, Огурцов, підвів ти мене. А я думав...

— Трійка! — пролунало від стола комісії. Савка ладеп був крізь землю провалитися.

— Розквасив ти нам усе,— вилаяв його Московський. Поряд крокував побратим по нещастю Коля Артюхов.

— Аж зубн цокотять,— зізнався він Савці.— Завтра в нас морпрактнка. Прийматиме сам Аграмов. За його книжками навчалися, йому ж і відзвітуємо. Соромно, якщо вріжусь.

Федя подарував класу цього разу п'ятірку, вмить повеселішав.

— Давай і ти! — сказав він Савці.— Нічого не бійся. У кабінеті морської практики дивляться зі стін портрети

російських флотоводців. Пахне матами й лаками, манільським прядивом, на фанерному стенді висять зразки найскладніших морських вузлів. Під скляними ковпаками завмерли моделі есмінців, підводних човнів і славних фрегатів минулого. Готуючись відповідати, під портретами під стіною вже стояли Джек Баранов — під Нахімовим, Фінікін — під Ушаковим, а Савка зі своїм білетом сховався під бородою Макарова.

— Хто з вас готовий? — запитав їх Аграмов.

— Юнга Ее Огурцов готовий,— підійшов Савка до столу.

— Без підготовки?

■— Без. Питання перше. Назвати різновиди шлюпок, які знаєте, і в чому їхпі основні відмінності?

— Так. Чудово,— крякнув капітан першого рангу й посуворішав.

Савці мимохіть згадалася школа. Відповідаєш урок по Лєрмонтову, але дивиться на тебе не Лєрмонтов, а вчителька, яка й сама Лєрмонтова зроду не бачила. А тут складаєш екзамен — і перед тобою сидить похмурий, статечний, грізний улюблений автор твоїх підручників. Савка хвацько перерахував усі баркаси, ялн, тузики, катери, вельботи, двійки, четвірки й фофани. Закінчив перелік знаменитою на флоті "шестіркою".

— Скільки "шестірка" бере людей на веслах? ■— Тихої погоди до тринадцяти чоловік.

— Друге питання!

— Єсть друге. Де розміщений спардек і шкафут?

— Можеш не відповідати,— сказав Аграмов.— Це будь-яке кошеня зпає, де спардек, а де шкафут... Краще подумай: як корабель може позбутися наростих на корпус морських мікроорганізмів, не заходячи прн цьому в доки?

— Треба спрямувати корабель у річку чи лагуну а прісного водою, потрапивши в яку морські мікроорганізми відімруть самі по собі.

— Гаразд. Яке в тебе третє питання?

— Дитяче,— відповів Савка.— У який спосіб закріпляється якірний ланцюг за корпус корабля?

— На дитяче питання дай недитячу відповідь.

— Єсть. Існує вислів "Попускай до жвака-галса". Це означає, що слідом за якорем на глибину попускається ланцюг на всю довжину, а

кінець ланцюга за допомогою глаголь-гака намертво з'єднаний з кільсоном корабля особливим пристроєм жвака-галса. .

— Так. Для чого там вмонтований глагояь-гак?

— Коли кораблю необхідно терміново звільнитися від якоря, а нема часу для вибирання його з грунту,— ну, скажімо, під час раптового бомбардування,— тоді глаголь-гак може швидко розірвати ланцюг.

— П'ять. Іди.— Аграмов повернувся до Фінїкіна та Баранова.—_Ви готові?

А попереду ще метеорологія, стернова справа, маневро-вість і повороткість корабля, служба погоди й часу, політ-заняття. "Мені потрібні лише п'ятірки,— переконував себе Савка,— лише п'ятірки".

На самі "відмінно", чисто — голки не підточиш, ішов у класі попереду всіх Коля Поскочін. Увечері він у кубрику "пускав до жвака-галса" ланцюг своєї бездонної пам'яті. Зараз його якір підхопив з грунту забуття знедолену "Данаю"...

— ...була дуже гарна жінка. Вона доводилася дочкою Акризію. але оракул Акризїю напророчив, що він загине від сипа Данаї. І ось Акризій, чолов'яга підлий, ув'язнив Данато в темницю. Але про красу її вже прочув Зевс Громовержець. Щоб проникнути в темницю, Зевс пролився на Данаю золотим дощем. Від Зевса вона народила Персея, який здійснив у жнттї чимало подвигів. Коли підступний Акрнзій почув перший крик новонародженого, він звелів Данаю з сином посадовити в ящик і кинути в морські хвилі. Але хвилі пригнали їх до берега, після чого відважний Персей відрубав голову горгоні на ім'я Медуза...

— От шкет! — дивувався Росомаха.— Звідки тн це знаєш?

— Просто я допитливий. А книжки читаю уважно. Незабаром він знову повісив у кубрику "Данаю", але

вже іншу.

— Що я бачу? — помітив її гостроокий Кравцов.

— Тіціана! — зітхнув Коля Поскочін.— Хоча рембранд-тівська "Даная" мені більше подобалася, ніж ця.

— Ти зачекай зі своїм Тіціаном. Звідки тут дама?

— Це та сама Даная, обсипана золотим дощем. Вн мені сказали, що рембрандтівську не можна. Щоб я пошукав іншу! Ось я й знайшов тіціанівську. Погодьтеся зі мною, товаришу лейтенанте, що в соловецьких умовах це було нелегко...

Кравцов нахилився до картинки:

— Цю теж пе можна. Пошукай іншу.

Коля відповів, що він пошукає. Вибір у нього великий: Данаю писали ще Боль, Госсарт, Корреджіо, Блумарт, Ка-раччі, Бланшар, Варїкс, де Бренн, Каольварт... І лейтенант відступився:

— Жук ти добрячий! Тобі в архіві флоту працювати б... Гаразд. Хай уже ця висить. А то знайдеш... Чорт тебе знає!

І всі звикли до Данаї. Що тут поганого? А далі Савка — ніби забивав цвяхи: п'ять, п'ять, п'ять, п'ять. Ось і останній екзамен — електропавігаційні інстру-

пти Савка пішов на екзамен, як на свято. Жодної ознаки хвилювання. Як гурман смакує різні соусн, так і Савка з насолодою усвідомив нові поняття: альтернатор, венд-мотор, блукаючі струми, статор, дроссель, колесо білкн, соленоїд, реверс... Шиття усміхалося. Сам, за покликом власного серця Савка вирішив опанувати не лише професію стерпового-сигнальника, але й набути другу флотську спеціальність — штурманського електрика. Він ще не знав, яким важливим було це рішення...

Приймали залік мічман Сайгін, завжди усміхнений і життєрадісний, елегантний лейтенант Зайцев і... Плакідов — лише від згадки про нього в юнг тремтіли коліна. Інженер-капітан 3-го рангу був суворий і, як з'ясувалося, знав будову гірокомпаса не гірше, ніж повороткість і маневровість кораблів. А мічман Сайгін, угледівши Савку, припустився великої педагогічної помилки. Тільки-но Огурцов витяг білет, як одразу він — о диво! — поставив йому в табель п'ятірку з плюсом. Через це суворий Плакідов озлобився на Савку, як па запеклого свого ворога.

— Що? — запитав він Сайгіна.— Ваш улюбленець? Та яке вн мали право ставити йому п'ять та ще з хрестиком? Хіба він уже відповів?

Савка поклав білет з питаннями назад і помітив, як зблід мічман Сайгін.

— Ти не можеш відповісти? — здивувався Зайцев.

— Можу. Але я витяг надто легенькі питання. Запитайте мене що-небудь складніше! Во нецікаво...

Плакідов підвівся, розмахуючи указкою:

— Неподобство! Як ви поводитеся? Тут вам не пирк, а військовий заклад... Зараз же відповідайте на те, що ви-тягли!

* Але Савчин білет уже загубився серед інших, і він вдруге витяг будь-який — навмання.

— Єсть! — сказав він.— Дозвольте відповідати?

— Сідайте й подумайте,— наказав Плакідов.

— Думати треба було раніше,— відповів йому Савка. Лейтенанта Зайцева від сміху скоцюрбило над столом.

— А це мені навіть подобається! — сказав він.— Не встигла людина й слова мовити, як уже йому — п'ять з хрестиком на тарілочці. Тепер йому одне залишилося — нести цей хрест, доки не впаде...

Плакідов, який не дуже довіряв юнгам, вихопив з Савчи-пих рук білет і без усмішки прочитав сам:

— Питання перше: процесійннй рух і затухаючі коливання гіроскопів у гірокомпасі... Прошу, маестро!

Савка говорив хвилин десять, і його не спиняли.

— А все-таки знає! — гмикнув Плакідов.-— Друге питания: які прилади працюють від матки гірокомпаса?

У кількох словах була дана точна відповідь.

— Ну, гаразд,— спрямував свій погляд на Савку Плакідов, відклавши білет.— А який найголовніший недолік гірокомпасів?

— їхня складність.

— Іще.

— Гірокомпас, як і людина, заколисується...

— П'ять,— сказав Плакідов.— Але без плюса. Шановні ононентн, чн маєте запитання до цього молодця?

Зайцев з добрим наміром підійшов до Огурцова:

— Я бачу, ти вивчив матеріл понад програму. Зараз я запитаю тебе... просто так. Якщо не зможеш відповісти, то великої біди в цьому не буде. З містка тобі наказали взятн глибину під кілем на ехолоті. Як тобі відомо, луна, що повернулася від грунту, запалює навпроти глибинної позначки неонову лампочку. І ось ти бачиш: на табло — раптом! — спалахнули одразу дві лампочки. Одна — слабшій, тремтячий імігульс на позначці в сто двадцять метрів, а чіткий спалах дає лампочка на двісті сорока метрах... Про яку глибину ти доповіси не місток?

Савка подивився на Сайгіна, і той кивнув йому, підбадьорюючи. Мічман уже розповідав юнзі про подібні випадки зі своєї практики.

— Глибина двісті сорок метрів.— відповів Савка.— А па позначці в сто двадцять під кораблем проходить щільний косяк риби. Ультразвук, ледве пробиваючись крізь рибні маси, дасть на екрані послаблене блимання лампочки. Зате, пробивши товщу косяка, луна покаже на табло стійкий імпульс грунту — це й буде справжня глибина під кілем!

— Теж п'ять,— сказав Зайцев, повертаючись на своє місце.— Але, Огурцов, якщо тобі доведеться служити па Північному флоті, там при вході у гавань Північну ехолоти кораблів, як правило, показують подвійний грунт. Очевидно, утворилася щільна ковдра з давніх водоростей, яку ультразвук ледве пробиває... Пам'ятай про це!

— Єсть! — відповів Савка.— Я врахую. Дякую за пораду. Коли юнга виходив, Плакідов посварився на нього пальцем.

— Не зазнавайся! — гукнув він Савці.

Потім усю Школу Юнг поставили у фронт перед будинком навчального корпусу. Зачитали наказ Аграмова: вино-

нли подяку юнгам-відмішшкам і тим, хто успішно склав екзамени. У боцманському взводі було особливо відзначено Мишка Здибнєва, а серед радистів Савка почув ім'я свого пруга — Мазгута Назипова. По класу стернових оголошували подяки багатьом, серед них назвали Колю Поскочіна й

Савку,_мабуть, його трійку вважали чистою випадковістю.

_ д канікули будуть? — запитав хтось, вдаючи з себе

наївного. .

_ Канікул на війні не буває,— відповідав Аграмов.—

Нинішнього року ви повинні нести бонову вахту на діючих флотах. До настання призовного віку ви всі залишитесь у званні юнги. З вісімнадцяти — станете кадровими матросами. Подальша ваша доля залежатиме від вас самих. Але я твердо вірю,— закінчив начальник Школи,— що багато хто з вас досягне високого звання адмірала.

У морозяному повітрі гучно лунали голоси ротних офі-перів.

Чорні ротн на білому снігу розверталися й розходились.

Флот — могутній і складний механізм, що брязкає бронею, реве бурями повітродувок, весь у гудінні турбін і стрілянині дизельних клапанів, флот — насичений жорстокими регламентами вахт, що візує

швидке ковзання ворога яа чітких лінзах оптичних датчиків,— цей чарівніш флот уже наближався до них!

ЕПІЛОГ ТРЕТІЙ

(Написаний Савою Яковичем Огурцовим)'

Восени сорок четвертого року я на центральній вулиці Мурманська наскочив на патруль, став з ним сперечатися, і комендант міста відправив мене на п'ять діб у гарнізонну гауптвахту. Есмінець наш стояв тоді в доку, і це мене трохи заспокоювало.

Не встиг я відсидіти й доби, як уранці мене викликали з камери. Дивлюсь — у коридорі походжає штурман.

— Снідав?

— Та яке тут снідання...— відповідаю йому.

Бачу, конвойний несе мені ремінь, шнурки від черевиків, які забрали в мене при арешті, щоб я не повісився. Відчуваю, що мене зараз випустять. Штурман сказав на вулиці:

— Дзвонили з кораблів "поганої погоди". їм негайно потрібен штурманський електрик, а свого вони відіслали з караваном в Ісландію. Іди в Росту — там на тебе вже чокають.

Єсть! По шпалах, перестрибуючи через рейки, я дістався до Рости; біля причалу, бачу, тихо димить сторожовик. Сніг па його палубі — кашею, отже, машини вже підігріваються. Кораблі "поганої погоди" називалися так тому, що їхні назви нічого доброго морякам не віщували: "Ураган", "Імла", "Тайфун", "Смерч", "Вихор" та інші радощі. Штурмап на сторожовому — ще зовсім юний. Тому, напевне, й не здивувався, що

йому прислали хлопчика. Був він по-діловому небагатослівний і дуже ввічливий зі мною:

— У нас усього три години до зняття з швартових. Ідемо в Мотку на обстріл ворога. Треба терміново запускати "кульку".

Я зрозумів: тільки через три години гірокомпас відшукає дійсний меридіан, але його затухаючі коливання .в пошуках норду закінчаться, коли сторожовик з Польської затоки вже

виходитиме в океан. Зволікати не можна! Треба запускати одразу ж.

— Снідав? Ну, пообідаєш після команди...

Штурман вручив мені ключ від гіропосту, ніби ввіряючи з цим ключем і долю корабля: тепер від мене багато що залежало — курс, прицільність вогню і навіть витрата боєзапасу. Палуба вже вібрувала під ногами. Я звик до есмінців: там у пропоет через люк лізеш. А тут з кубрика ведуть двері, мов до кабінету начальника. Ввійшов я в гіропост ... і ахнув! Переді мною стояв не "аншютц", а гірокомпас системи "сперрі", який я з дурного розуму не поважав і який, щиро скажу, знав так собі, більше теоретично.

Однак назвався грибом — лізь у козубеньку. Скинув я бушлат на ліжко. Стягнув через "голову фланелівку. Жарко! На есмінцях гіропости аж біля днища, там прохолодно, а ТуТ _ ніби На курорті й через два ілюмінатори припікає осіннє сонце. Я один з них роздраїв — посвіжішало. Обійшов я навколо гірокомпаса, ніби кіт учений навколо легендарного дуба. Не знаю, за що взятися. Весь він якийсь колючий. З ногами," як у павука. Розкарячений. Проводи виведені назовні. Легепько доторкнувся до ротора. Важкий, ДИЯБОЛ! Ну, що його робити? Треба запускати... Як?

У гнізді заховався від хитавиці графин з водою. Налив повну склянку — випив одним духом. Хоч сядь та й плач — пе можу згадати, як запускати "сперрі"! Воно й зрозуміло: хвилююся. А час іде. Годинник перед очима. Цокає, клятий. Якщо я не впораюся з цим павуком, через мене (лише через мене!) може провалитися вся операція. Я зірву вихід корабля в море... А мій попередник, який відплив до Ісландії, був, напевне, чоловік хазяйновитий. Бачу — ціла поличка літератури. І не якийсь там мотлох, а комплект всіляких ПШС. Знайшов я потрібний номер по "сперрі". Ну, скажу я вам, оце було читання! Кожну сторінку я ніби знімав у своєму мозку на фотоплівку. Голова працювала ідеально.

Дзвінок:

— Місток — гіропосту: коли запуск?

— Запускаю,— відповів я штурманові.

Спершу я вимкнув усі станційні рубильники. Швидко, але обережно. Головне — нічого не перепалити в схемі. Щоб не полетіли запобіжники. Бо потім намучишся, шукаючи їх. Під ротором гірокомпаса намацав стопорний палець. Перевірив рівень мастила в резервуарах головних підшийників. Переконався, що в камері ротора достатній вакуум. Посудини з ртуттю були ще до мене встановлені на 69-ту паралель — цю героїчну широту великої битви на Радянській Півночі!

Нарешті залишилося зробити останнє. Я присів навпочіпки, взявся за ротор, і, щоб полегшити компасу роботу, своїми руками встановив його якнайближчо до дійсного меридіана.

Все гаразд! Можна запускати. Рубильник подався вперед, кидаючи на генератор сильний бортовий струм. Загули мотори. Ротор гіроскопа зі сплаву сталі з нікелем узяв розгін. Одержавши живлення, він відчув те,

чого не відчуває людина,— силу земного тяжіння. Ртуть переливалася в посудинах, впливаючи на нього. Переді мною скакали й стрибали стрілки приладів, відмічаючи початок того життя, яке я, юнга Огурцов, дав розумній людській машині. В метушні сигнальних ламп вгадувалося щось бадьоре, впевнене. Здавалося, дружні очі підморгують мені: "Не бійся!" Генератор уже достатньо прогрівся, і тоді я ввімкнув динамо. Знову намацав стопорний палець і відкинув його вбік.

Діло зроблене — моя "кулька" крутиться!

Висмикнув з бойового затискача трубку телефону й кажу:

— Гіропост — містку: справно ввійшов у затухаючі коливання. Часу в нас обмаль, то я розігнав "кульку" якнайближче до меридіана — вздовж Кольської затоки.

— Можна бути спокійним? — запитав зверху штурман.

— Будьте спокійні,— відповів я.

— Тоді збігай па камбуз. Пообідай... Чуєш?

— Нема коли! Потім...

Продзвеніли дзвінки загального авралу — зніматися з якоря! Глянув на годинник. За п'ятдесят хвилин гіроскоп набере потрібну швидкість. Компас, немов жива істота, випромінював життєдайне тепло... Ось знову дзвінок:

— Місток — гіроскопу: врубай репітери!

Так. Поки що курс може визначити тільки матка, а треба, щоб її показники були відбиті на містку, на датчиках ПКАВу рубках керування.

Цю складну роботу їхньої взаємодії я виконав уже з допомогою штурмана. На репітер-пій станції мене раз ударило струмом — таке з нашим братом трапляється. А темна пляма на пальці від уколу струмом зникла в мене через три роки після війнн. Сторожовик уже йшов в океан, проминувши скелясті береги. Виконуючи наказ штурмана, я нарешті ризикнув залишити гіропост — пішов на камбуз. .

— Де тут,— запитую,— для мене обід залишили?

— Сідай,— сказали коки.— Зараз дамо.

Я присів край вузенького, як у купе вагона, столика й

1 П К А Б (морський вислів) — прилади керування артилерійським вогнем.

здивувався. Матроси, як правило, їдять ложкою з пузатнх залізних мисок. А тут переді мною поставили тарілку з ножем і виделкою, як у ресторані. В оточенні смаженої картопляної стружко парував якийсь дивний беф-строганов.

— Хлопці,— кажу я кокам, розгубившись,— ви мене з кимось переплутали. Адже я лише юнга. Юнга Ес Огурцов з БЧ-один.

— Рубай мовчки,— була відповідь.— Штурман наказав подати тобі з офіцерського столу. Ти ж — гість!

Мені зробилося смішно: вранці хлебтав баланду на гауптвахті — і раптом таке! Я з'їв усе, що дали, а наирнкіиці обіду сторожовик почало хитати — перед нами розлився океан. Побіг назад у гіропост, і добро, що своєчасно. Ілюмінатор, Що міститься на сторожовику біля ватерлінії, зібрав повну крапельницю, і тепер забортна вода по перегородці стікала прямо на ліжко. Звик я до свого днища на есмінцях, де нема жодного ілюмінатора, тому в незвички погано задраїв баранчики.

Зайшовши в Мотку, сторожовик відкрив вогонь усім бортом. Він бив по перехрестях фронтових шосе, де екупчи-лася ворожа техніка. Тоді ще мн не знали, що це була артпідготовка до загального наступу на ворога в Заполяр'ї. Від стрілянини часто здригалася палуба. Над самою головою торохнула бокова гармата, і графин вискочив зі свого гнізда — на друзки! Система артнаводки залежала від правильної роботи гірокомпаса, тож у точній стрільбі сторожовика частково була й моя заслуга. Потім мені нк учасникові наступу видали іменну книжечку з наказом Верховного Головнокомандуючого, і мені вже не довелося повертатися на гауптвахту, щоб досиджувати ту добу, яку я не Досидів за носіння широченного кльошу...

Хороші були хлопці на цих кораблях "поганої погоди". Не забули й про "мене, коли нагороджували. За участь у цій операції я одержав медаль адмірала Ушакова — з ланцюжками та якорем. І тепер щоразу, коли побачу цю рідкісну медаль на кому-небудь, мені мимохіть згадуються правила запуску "сперрі". ДИБНО! Скільки років минуло відтоді, а яй зараз пам'ятаю інструкцію.

Залишаючи сторожовик, я вимкнув гіроскоп. Але за інерцією він ще довго перебував точно в дійсному меридіані. Лише через вісім годин ного ротор закінчив свій біг і, заспокоївшись, затих.

РОЗМОВА ЧЕТВЕРТА

На столі в Огурцова лежала купа книжок — усі про абстрактне мистецтво, і я знову висловив йому своє здивування.

— Так,— відповів він мені,— все незрозуміле належить знати. Музика також абстракція, однак, слухаючи її, ми часом плачемо. Вулична реклама й етикетки товарів — абстракція. Обкладинки книжок — абстракція. Театр з його умовними декораціями — також абстрактний. Але ми не обурюємося цим. Очевидно, в якихось життєвих межах

абстракція просто необхідна. Але. "Герніку" Пікассо,— зізнався Огурцов, — я не розумів, не розумію й ніколи не зрозумію... . /

За вечірніми вікнами сутеніло. Огурцов притисся лобом до шибки, щось шукав очима на вулиці, продовжуючи розмову:

— Тепер уже ніхто не заперечує один із засобів освіти — самоосвіту! Довірити освіту самій людині — означає визнати в ній... людину! Я вважаю, що життя моє склалося дуже цікаво. Але я ніколи не чекав, що хтось замість мене прийде й зробить його цікавим. Нерозумно їхати до будинку відпочинку веселитися, сподіваючись, що тебе розвеселить витівник! А подивіться он туди, в підвороття будинку навпроти: хіба вони розуміють це? А їм зараз приблизно стільки років, скільки було і нам... тоді!

Крізь шибку я побачив підлітків. їм не було куди подіти себе, і вони безцільно стояли, зачіпаючи перехожих.

— Спочатку в зубах з'являється цигарка,— сказав Огур-цов.— Потім гітара, зганьблена мороком підворіття й вульгарщиною дешевих пісеньок. Спершу шмаркачі п'ють вермут, куплений за батьківські гроші. Згодом привчаються до горілки. Нарешті, одного дня в цьому підворітті зблисне саморобний ніж, і ось уже тривожно озивається свисток двірника...

~— А ви не пробували хоч раз вийти до них?

^— Якось було.

_ / що ви їм сказали?

— Сказав, що вони марнотрати й мотяги, які вже загубили в підворітті величезний капітал. Чомусь капітал завжди бачать лише в карбованцях. Але я сказав: головна мета життя — час! Вони витрачають

щоденно на стояння в підворітті щонайменше три години. За місяць набігає близько чотирьох діб, а за рік — майже п'ятдесят... Так, розтратники власної долі!

— Вплинуло на них?

— Ні-і, це вже переконані телепні. Здається, вони взагалі сприйняли мене як ненормального. Щоправда, фізіономію не підрихтували. Але відштовхнули від себе й сказали: ((Чеши, дядьку, своєю дорогою. У нас свої годинники, час і без тебе знаємо..." Деякі, здається, й живуть у цьому підворітті. Не знаю, як вам, а мені боляче за загублену ними юність!

Вгодований кіт, м'яко муркочучи, зіскочив на стіл і розлігся під лампою, чекаючи на пестощі. Сава Якович почухав йому бік.

— Ось, наприклад, звірі! — сказав він.— Для них відсутнє поняття абстрактного. А тому вони не осмислюють влади часу над світом. Нема минулого, нема майбутнього — життя для них має смисл лише в теперішній момент. Ситість, голод, пристрасть, обурення або небезпека... Але ж ми — люди! Щоправда, час для нас також невідчутний. Хіба його можна помацати? Чи відкусити від нього шматочок? Час — також абстракція, вигадка людини. Але вигадка така дорогоцінна, що, не розуміючи часу, ми не здатні зрозуміти й усього нашого життя.

Він знову погладив кота, а я придивлявся до його руки. Помітивши мій погляд, Огурцов кілька разів розчепірив пальці і швидко стиснув їх у кулак.

— Нормально! — — похвалився він.— Можу горіхи розчавлювати.

— А раніше як було?

— Знаєте, на Соловках я болю майже не відчував. Але часом пальці ніби німіли. Це приховати не вдалося лише від Мічмана Сайгіна...

— Чи знаєте, як склалося його життя тепер?

я ~~" й ЖаЛЬ> не знаю. Але якщо він живий, я хочу пере-оати йому низький російський уклін. Цей мічман став моїм ааміралом. Звичайно, адмірал не завжди може пам'ятати

своїх матросів. Зате матроси завжди його пам'ятають. Задля моєї пам'яті про мічмана Сайгіна, світлої для мене й сьогодні, прошу вас у повісті не змінювати його прізвища. Збережіть його справжнє... Можливо, він живий? Старому буде приємно, що про нього пам'ятають.

Я обіцяв це виконати. В розмові про Сайгіна Огурцов сказав слова, які я виразно закарбував у своїй пам'яті:

— Справжній меридіан — адже це теж абстракція, вигадана людьми для зручності судноводіння. Але без цієї абстракції зараз уже не вивести корабля в океан!

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

БЕЗ КАНІКУЛ

Я 8 юних літ був постійним свідком ваших трудів і готовності вмерти за першим наказом, ми здружилися давно; я пишаюся вами з дитинства!

Адмірал Иахімов

Як Авачинська сопка відкриває з моря береги Камчатки, так і Секірна гора, видна здалеку, відкриває Соловки...

Ранньої весни, коли ліси ще додивляються під сніговою ковдрою зимові сни, з далекого Мурманська вже летить на Соловки перша чайка. Це чайка-вісниця, і пізнати її легко — на шиї в неї чорне намисто. Вона сідає на вежу маяка, що стоїть на вершині Секірної гори, і цілий день над островом лунають її різкі крики... Всі ворони, які зимували в Соловках, раптом гуртом, несамовито галасуючи, злітають у небо, і чорна ескадрилья відбуває на материк. А наступного дня вже летять на Соловки чайки, щоб ншти тут до осені. Місцеві рибалки казали юнгам, Що чайка на Соловках — особливої породи, що так і називається "соловець-кою". Проте якихось відмінностей між чайками юнги ие помічали.

Весна! Лісові галявини спалахували білим полум'ям конвалій.

Глибокий тил надсилав на фронт листи. їх було дун;е багато, цих листів, і писали їх, як правило, жінки. Навесні частина таких листів невідомо як потрапила й на Соловки. За рознарядкою, щоб нікому не було образливо, кілька листів направили й до Савватьєва.

Росомаха прочитав на одному конверті:

— Відмінникові бойової й політичної підготовки — прізвище не вказано... Хто тут у нас відмінник? — І вручив листа Огурцову: — Ти даси відповідь...

Савка ще жодного разу в жнтті не одержував листів від сторонніх людей, тим паче, від незнайомої тітоньки. Це його так схвилювало, що він не насмілився розпечатати конверт у присутності класу, заховався з листом у густому буреломі, там умостився на м'якому заметі й прочитав його. Невідома кореспондентка пропонувала Савці зустрітися в Костромі о шостій годині вечора після війни. Листуватися вона х*оче з героєм-моряком, який, розпочавши з нею листування, повинен ще нещадніше бити фашистів. Сама вона ще незаміж-

всі вважають, що вопа дуже симпатична, просить героя падіслати фотокартку... .

Ввечері, сидячи в кубрнку, Савка писав відповідь, старанно затуляючи свого листа від всюдисущих очей товаришів.

Шановна Глафіро Степанівно!

Одразу повідомляю, що я ніякий не герой, мені незабаром виповниться 15 років, а зараз я відмінник навчання, як Ви того й бажали. Коли я навчуся всього, що треба знати, їдене пошлють на бойові кораблі. Мами в мене нема, тато пропав безвісти під Сталінградом, зате в мене є бабуся, яка живе в Ленінграді. Ви тільки не турбуйтеся — годують нас добре. Тут "зібралися лише ті, хто не курить, на додачу баталери видають нам по 300 гр. цукрового піску. Солодке я дуже люблю і мрію, що після війни досхочу наїмся тістечок...

Над Савчиним вухом почувся голос:

— Ні, ви тільки подивіться, що тут цей лопух вигадує! Листа відняли й на правах морського братерства прочитали вголос. Юнги гарячкували, обурюючись:

— Як тобі не соромно? Хто ж такі листи з флоту пише?

— А що? — зніяковів Савка,— Помилок, здається, нема... їгор Московський був особливо невдоволений:

— Твій лист — цілковите моральне непорозуміння. Ти кому пишеш? Жінці, яка хоче бачити в тобі не шмаркача, а героя... Чого ж ти розписуєш, як маленький, про солодке?

З протилежного "борту" втрутився й старшина Колесник:

— Якщо вона просить прислати фотокартку героя, я згоден свою пожертвувати... У мене якраз фізія не така вже й погана! В Костромі ще не бував. Чому б не заглянути туди... проїздом?

Савка розгубився від того, що його особиста справа стала загальною. Зрештою доручили давати відповідь Глафірі Степанівні Ігореві Московському, і той накатав:

"Дорога бойова подруго! Ось уже п'яту добу лютує шторм силою в 10 балів за шкалою Бофорта. У шалі океану вже народжується могутня симфонія нашої перемоги. Не сумуй, подруго! О шостій годині вечора після війни жди мене на вокзалі. Ми не пропадемо! Всі штаги напнуті, вітер б є нас у крутий бейдевінд, на повку силу риплять стрингери, пілерси, бімси з шпангоутами...

Далі в листі перераховувалися майже всі частини корабля.

— Ось так треба брати їх за зябра! — сказав Ігор.

Колесник настирливо пхав у конверт свою картку — портрет морського красеня двадцяти п'яти років. Але Росомаха ідеї свого сусіда не підтримав, а юнгам заявив щиро:

— Скільки вас не вчу, а нібн об стінку горохом... Я тільки тоді й спокійний за вас, коли ви хропака даєте. Поміркуйте самі. Живе собі жінка. Стовбичить по шістнадцять годин біля верстата. Викупляє пайку хліба на картки, носить ватянку і мрів про те щастя, яке настане о шостій годиоі вечора після війни... Краще вже нічого не написати, а брехати — підло! Та ще — самотній жінці. А ти, Ігоре...— звернувся Росомаха до старшого.— Я за дурня тебе не вважав. Що ж ти? Вирішив її стрингером полонити? Огурцов, звичайно, впоров дурницю, зате написав чесно... Відбій. Лягайте спати!

Від такої прочуханки всі покірливо поздиралися на свої нари, ніби поховалися по квартирах. Довго мовчали. Потім цікавий до всього Коля Поскочін обізвався в темряву з ліжка:

— Товаришу старшино... товарищу старшино!

— Ну, чого тобі?

— Ви хіба не спите?

— От нахаба! Розбудив, а тепер ще й питає.

— Вибачте, будь ласка. Ви женитеся на нашій Тані?

— Про це ти в неї й запитай,— дипломатично відповів Росомаха.

Джек Баранов вирішив надати розмові активності:

— А що ви після війни робитимете?

— Займу посаду, яку й до війни займав.

— Ким же ви були?

— Я... капітаном був,— не одразу відповів Росомаха.

— Яким капітаном? — здивувався весь кубрик.

— І диплом маю. Кораблі воднв.

Усі принишкли, наче води в рот набрали. Оце новина!

— Так, так,— продовнїував Росомаха, лунко позіхаючи.—■ Закінчив технікум водного транспорту Дніпровського басейну. І до війни вже плавав капітаном річкового трамваю в Києві...

Кубрик стрясло від дужого реготу:

— Річковий трамвай... каштаном! Ха-ха! Росомаха в темряві обізвався до Колесника:

— Ну й народ зібрався! Палець поканш — одразу зо сміху помирають... Та чого вн з трамвая мого смієтесь? Він же водотоннаншістю в шістдесят тонн. Вузлів чотири впиз за течією давав...

Засинаючи знову, старшина бубонів;

Побачу ще, на які ночви вас посадять... Вранці він сердито зривав з юнг ковдри, явно ображе-ний:

Г — Вставай! Побудка була! А ти чого чекаєш?

І Аж до навчального корпусу Росомаха примушував співа-ь ти пісні. Коли репертуар вичерпався, Джек Баранов легковажно заспівав: "Капітане, капітане, усміхніться. Адже усмішка — то..."

^ Росомаха не витримав.

— На місці! — скомандував він.— Ать-два, ать-два!.. Ніншу! Піднімай вище, не соромся. Я сказав — на місці! Ать-два...— Продовжуючи рахувати, він єхидно вставив: — Вам до мого диплома ще топати й топати, як до місяця...

— Ми більше не будемо,— попросились гоиги.— Хай живе річковий трамвай і його славний капітан — Росомаха!

— Прррямо! — дозволив старшина йти далі.

І Пішли прямо. У кожного під пахвою — підручники.

Весна відкривала перед юнгами нову красу СЬловків.

* Минулої осені, тягаючи колоди та перелопачуючи землю, ще роз'єднані й малодисципліновані, юши цієї краси по-справжньому не відчули. А тепер Соловки гарійтпали для них з кожним днем. Легкі випарн илубочилися над підтали-

І ми галявинами. Під сонцем стало помітне ус© різиобарвпс багатство лісу: сосна й береза, верболіз і ялівець, ялина й модрина. Не боячись людей, з гущавини виходили на поляну олені...

Джек Варанов уже перечитав про підводників геть усе, ; що знайшов у бібліотеці, ні про що інше говорити не міг. Його попереджали:

— Нашого брата для підводного плавання не готують. ► — Ну то й що? А я проситимуся. Буду наполягати.

Одного разу старшина Колесник збирався прасувати штани. З кишені внпав гривеник. Це було так несподівано, що монету юнги передавали один одному, розглядаючи її, як дикуни яскраву намистину: "Дай і я подивлюся... Тепер я!" Вони й справді забули про існування грошей. На всьому готовому, взуті й одягнуті за рахунок держави, юнги, гдр-' правда, одержували ио 15 карбованців ва місяць. Але витрачати їх на Соловках було абсолютно нікуди, і всю платню, навіть не бачачи її, вони вносили у Фонд оборони, на потребе війни... Цей дріб'язковий гривеник и"б дав їм зрозуміти, ню вони давненько служать... Незабаром усе вирішиться, незабаром!

Юнги будували свої плани.

■— Я на есмінці,— мріяв Савка.— Швидкість і хоробрість.

— Лінкор — оце коробка! — переконував усіх Московський.— Як торохне з головного калібру — —істок не збереш.

— А крейсери кращі... Я б на крейсер пішов.

— "Морські мисливці"! — енергійно заперечував Федя Артюхов.— Це клас! Маленькі. Рухливі. І нічого не бояться...

Коля Поскочін, як завжди, мовчав.

— А ти па які хочеш?

— Не скажу, що мені однаково. Але служитиму на будь-якому. Посадовлять на баржу — теж не відмовлюся.

— Дивно. Якщо так, то для чого тоді п'ятірки хапаєш?

— Це мій обов'язок — добре вчитися. Ніколи не забуваю, що я представник прогресивного людства...-

Знову він усіх розвеселив.

— От дивак! Та який з тебе представник? Сміх та й годі! Поскочін відповів на це:

— Зараз я, звичайно, флотська дрібнота. Але всі ми готуємося до битви з фашизмом. А з цією поганню воює лише прогресивне людство. Тож, братво, з вашого дозволу я й вас зараховую саме до кращої, передової частини людства... Чи не так?

Хіба тут заперечиш? Росомаха підтримав "філософа":

— Він розумно говорить — ви слухайте його. І від вас, представників прогресу, я ще суворіше вимагатиму!

У нього одне на думці — вимагати. Від нього вимагає Кравцов, а від лейтенанта вимагають вищі інстанції. Так це колесо й котиться до Москви, до наркома Кузнецова, який, до речі, таконч починав флотське життя у званні юнги... Росомаха підозріло оглядає своїх хлопців. Після війни він садовитиме на свій трамвай пасажирів з кавунами й валізами, кататиме бажаючих по чудовому Дніпру тихої погоди, а оці мазурики, пострижені під нулівку, підуть далі... Але зараз Росомаха не дуже шанобливий до майбутніх адміралів: коли галасують, він гримає на них:

— Ти-хо! Аж у вухах через вас лящить... Ти-хо! Настав день, коли двері кубриків уже не зачиняли —

і в землянки духмяною хвилею вносило запахи потеплілої землі. Кожен юнга вибрав собі улюблену березу, на ніч ставив під надріз її кори банку. Вранці дружно бігли до своїх дерев, пили холодний, що аж зводило щелепи, настій березового соку... Наприкінці одного такого дня юнгам наказали не розходитися після вечері. Між стовбурами вікових сосон було розтягнуто широке полотнище.

Всіх вишикували в каре перед екраном, і віп яскравою плямою спалахнув серед темного вікового лісу. Одразу запанувала мертва тиша... Показували хроніку!

Чоловік років сорока п'яти в короткому пальтечку став на порожню бочку з-під бензину. На шию йому накинули зашморг Він попросив закурити. Міліціонер дав йому циганку Крупним планом серед соловецького лісу виникло обличчя зрадника. Він пожадливо досмоктував свій останній недопалок. Раптом зник звук, і страта негідника відбулася серед цілковитої тиші. Юнги, не відриваючи очей, від екрана, дивилися, як він повис на вірьовці, а його неголено підборіддя вткнулося в дрантя німецького шарфика на грудях.

Кіномеханік нарешті впорався з апаратурою, і над строєм юнаків у бушлатах прозвучали останні слова кінодик-

тора: .

_ ...хай вони знають — їм не уникнути народної кари!

А наступного дня юнги вже розбирали карабіни. З ранку до пізнього вечора на полігоні лунали постріли. З окопів юнги били по нерухомих мішенях. Цілилися навскидку по щиту, якого на мить показували з бліндажа. Бонн бігли в атаку на уявного ворога, падали на землю і, тамуючи дихання, випускали по три кулі в силует вирізаного з фанери фашиста. Від щитів летіли тріски. Легкий пороховий чад висів над першою зеленню весни.

Несподівано виявилося, що Савка відмінний стрілець. Федя Артюхов став майстром рукопашного бою — на багнетах. Зброярі завозили на полігон ящики з гранатами РГД і лимонками, посіченими на клітинки, як ананас. Кожен юнга був зобов'язаний зробити бойовий кндок гранати, відчути її вибух. Над головами юнг, сумно вискаючи, пролітали великі, як ніготь, осколки "ананаса". У перервах між стрільбами юнгн лазили по свіжому моху, збирали в безкозирки воскову морошку.

— Чи доживемо тут до малини? — говорили мрійливо.— Може, вона дозріє, коли нас уже тут не буде?

Юнгам офіційно дозволили курити. Зроблено це було, очевидно, на вимогу лікарів, бо деякі курці, не в змозі залишити звичку, стали знищувати в самокрутках що під руку траіштться — навіть листя. Навряд чн цей дозвіл був виправданий. Одержавши вільний доступ до тютюку, багато хто з некурців став курцем. Молодість, що недосвідчена, любить похизуватися зовнішніми ознаками змужніння. Але Савка Огурцов, пам'ятаючи обіцянку, що дав батькові, коли прощався з ним у Соломбалі, не курив і далі одержував додаткову пайку цукру за тютюи...

Ще не обстріляні, але ті, кому дали досхочу настрілятися, ще не дорослі, але вже обізнані зі смаком тютюнового диму, юнги тепер настирливо вимагали:

— Коли ж усе-таки нам видадуть погони й стрічки? Хіба ми не люди? Чи присяги не давали?

Кравцов стомився пояснювати нетерплячим:

— Без стрічок на флот не випустять. Але, мабуть, Москва ще не придумала для вас напису. А погони шиють...

Коли крига на Соловецьких островах потемніла й мала ось-ось розтанути під промінням сонця, а перші ондатри вже залишили свої зимові хатки, Аграмов видав суворий наказ:

— Усім юнгам, за винятком хворих, спати голими! Упродовж довгої зими юнгн звикли до кальсонів і тіль-

няшок. Без тільняшки — ще так-сяк. Але знімати ввечері кальсони й залазити під холодні простирадла голим... бррр. Росомаха щовечора справно циркачив по поверхах нар, перевіряючи юнг. Безцеремонно запускав руку під ковдру, обмацуючи тіло: .

— Що це тн натяг на себе?

■— Ой, не треба,— верещав Коля Поскочін,— я лоскоту боюсь.

— А що тут... таке шкарубке?

— Та я рушником вафельним обгорнувся.

— Ти у нас мазунчик ... знятн! — Ніби еквілібрист на дроті, Росомаха повз під стелю далі.— А це що?

— Труси,— відповів Фінікін, наперед обдумавши відповідь.

На це бурхливо прореагував старшина:

— Подивіться на цього пана! Йому в трусах хочеться спати... Не сміши публіку — знімай зараз же!

О шостій годині ранку юнгам дозволялося натягти на себе лише парусинові штанн. Влаштовували добру пробіжку строєм по лісових дорогах кілометрів два-три.

— Дихайте! — кричав Кравцов, який біг поряд з юнгами. Юнги бігли. Юнги дихали. Юнги звикали.

Рибалки вже виходили в море на весняний лов, і в губі Сосновці виросла гавань юнг — там тіснилися новенькі шістки, туди прибули з Кремля катери й вельботн. Сонні тюлені грілися поряд з витягнутими на берег шлюпками, ліниво гралися зі своїми малятами-бїляками. Та коли хтось з юнг хотів підключитися до їхньої гри, тюлені люто шипіли, як коти, й неквапливо шкандибали на ластах до води. Вздовж берега росли покручені берези. Вода в гавані часто

" вдумувалась", як кажуть помори,-перед відпливом, ч моря скільки око сягало, стриміло. лискуче каміння, на кому любили сидіти білі гостроносі чайки. Під бутсами юнг лопались ягоди морського винограду, рипіла, ніби вологий пісок, морська капуста — ламінарія.

Занять з теорії юнги не припиняли. Але з настанням літа Аграмов вирішив прискорити фізичну підготовку, щоб юнги — з берега! — скуштували моряцького життя. Умови для загартування моряка були ідеальні.

Якось увечері Аграмов відвідав камбуз. Мовчки, насупивши брови, він походжав між столами. Інколи зупиниться, зчепивши'руки за спиною, розставить ноги, ніби чавунні кнехти, й терпляче стежить, як юнги старанно уминають свою вечерю... (

_ Дуже довго жуєте! — заявив начальник Школи.— Так

далі не піде. Тут вам не харчевня для візників, а флотський камбуз. Звикайте їсти швидко. На кораблях це вам знадобиться...

А потім він виголосив промову, ніби проспівав величну сагу про весла й вітрила. Ще невідомо, якими шляхами йтиме розвиток флоту далі, але зрозуміло одне, що шлюпка завжди залишиться основним інструментом у вихованні моряка. Неможливо перерахувати всі ті функції, які виконує шлюпка в побуті флоту. Простіше сказати про її останню, ніби заключну роль у житті моряка — коли гине корабель, шлюпка рятує його!

— Прошу,— сказав Аграмов,— повторити теорію й побудову шлюпки. На вас чекає величезне задоволення у поєднанні з тяжкою працею. Обіцяю романтику й мозолі! Не лише на руках, але н на тих місцях, що колись використовувалися для шмагання... Практика розвине у вас кмітливість, окомір, швидкість реакції на небезпеку, здатність знаходити вихід з критичних ситуацій. Ваша воля зміцніє. Нарешті, а це основне, ви заглянете в безодню морську...

Аграмова вважали кращим знавцем шлюпкової справи в країні, він був автором підручника зі шлюпки — написав його ще до війни для підготовки командирів флоту СРСР; тепер цю книжку вивчали й юнги.

Назад Савка повертався посмутнілий.

Ти чого, ніби муху проковтнув? — запитували його.

— Та так... особливих причин нема.

Насправді ж причина була. Савку буквально приголомшила остання фраза Аграмова: "Ви заглянете в безодні морські".^ Багато разів, коїш інші купалися, він сидів иа березі, відмовляючись,— мовляв, сьогодні не хочеться.

А тепер перед ним відкривалася глибочінь, і бракувало сил зізнатися товаришам, що він не вміє плавати. Цієї ночі Савка пе просто заснув — він заглибився в сон, яку прірву, його затягувала страшна, всіяна вирвами, глибина... Безодня.

Рання побудка зірвала юнг з ліжок, як за бойовою тривогою. Схопивши штани від роби, па ходу одягаючи їх, через п'ять секунд юнги займали місце в Строю. Почулася команда: "Бі-гом... арш!" — починалася звичайна пробіжка. Але сьогодні Кравцов повів роту в іншому напрямку. Стернові дружно крокували до роти радистів. Ось і крутий спуск — прямо з обриву до озера Банного...

Савка, працюючи ліктями, сказав хлопцям:

— Не може бути, щоб зараз... вода ж ще холодна.

Він не йняв вірн, що викриття його відбудеться сьогодні. Кравцов, стоячи на березі, вже махав рукою:

— Перша шеренга... у воду! Друга... пішла! Здіймаючи каскади бризок, пливли юнги на глибину.

Шеренгами — по чотири чоловіки в кожній. Задні ряди вже зрозуміли, в чому тут справа, квапливо скидали штани й залишали їх там, де стояли. Савка штанів пе знімав, а на-1 віть міцніше вчепився в пих.

— Дванадцята шеренга... у воду! —.кричав лейтенант. Почулося чиєсь жалібне й благальне:

— Я не вмію плавати. Скажіть, щоб задні не штовхалися.

— Дурпиці! У воду! Задні тебе підтримають.. Глибина починалась одразу під берегом. Боком-боком,

ховаючись від товаришів, Савка пірнув. Не в озеро, а в кущі! Біг до лісу. Якомога далі від роти. Якнайдалі від своєї ганьби. Здавалося, його переслідує знущальний регіт: "Подивіться на нього, він не вміє плавати!" На мнть забіг до порожнього кубрика, схопив свою робу. Весь подряпаний кігтями шипшини, Савка відчайдушно кинувся в бурелом. Біг так, ніби рятувався... В прогалинах сосняка холодом блиснуло вабливе море. Ось вона — його колиска.

Так любитп це морс й не вміти плавати! Савка навчався наполегливо, самовіддано поглинаючи все, що йому щедро відпускалося флотом: макарони й формули, наряди поза чергою і теорію навігації. Зараз рота, викупавшись, ще з мокрим волоссям, крокує на камбуз, а він сидить тут. Потім рота з піснями піде в клас, а він залишиться тут...

Савка з берега спостерігав, як пташенята чайок, тільки-но вилупившись з'яйця, вже плавали в морі. Це вони вміли від народження. Зате від народження їм не дано вміння літати. Спідлоба Савка хмуро спостерігав, як чайка навчала літати свого синка-чабара. Пташа старалося наслідувати ма-"тір— махало крильцями, бігло по мокрій мілині, але відірватися від неї ніяк не могло. Усі спроби закінчувалися ганебним фіналом — чабар з розбігу втикався дзьобиком у пісок і миттю одержував доброго прочухана від матері. Тоді він дезертирував у воду, де стихія безодні була для нього близькою й зрозумілою.

Спостерігаючи за чабаром, Савка раптом запитав себе:

— А хіба людина, народившись, не створена для води?..

Блукаючи лісом, він чув переливи горна, що кликали роти на обід. Здалеку долинав знайомий приспів:

Це у бій ідуть ма-тро-си. Цо у бій ідуть мо-ря.

Може, краще вийти з лісу й чесно сказати, що плавати він не адгіє, а води боїться, як вогню? Звичайно, тільки так. Усі реготатймуть, неначе з глузду з'їхали. Але сміхом усе це не скінчиться. Візьмуть за руки, схоплять за ноги. Потягнуть на найбільшу глибшу й навчать плавати. Але Сапці не вистачало сили волі на таке круте рішення. Ввечері знову Савка почув поклик горна. Цілий день він проблукав по пагорбах і низинах, без апетиту їв морошку й торішню кислу журавлину. Під деякими березами стояли забуті банки — він попив з них соку. Настала ніч. Відчай усе більше давав знати про себе.

Цей нерозумник чабар не виходив з голови. Якщо він від народження вміє плавати, то чому ж людина не, здатна на це? Ця думка не полишала його, і вночі Савка згадував фізику: Питома вага людського тіла значно менша від питомої ваги води. Якщо це правда, а фізика не помиляється, Т°"н* °я У Ж ЛЮ'Щ ТОНУТЬ?>> — запитував він себе.

Ніч була страхітлива. Не тому, що страшно ночувати в лісг: вовки на Соловках зроду не водились, а в чортовиння ікавка не вірив. —Інше непокоїло свідомість — помиляється Фізика чи ні? Буває, що й наука помиляється. Можливо, думав Савка, люди тонуть лише тому, що наковтаються вГ" 1 ,хп." ™тома вага більшає? Отже, затисни рот і до-олет-?аУ ЧЬ0Г0 пР°маинУла велика тінь одинокого

свою HKS*' ламаючи хрусткий хмиз, жалібно кликав

поті П.одругу— кРай ""ба за морем посвітлів. Звичайно, в шок .'I53™0 ВЖе сплять голяка, незабаром'зірвуться з лі-

. щоо знову кинутись у крижаний холод Ванного озера...

6 В, Пікулі.

— Або я людина,— сказав собі Савка,— або ганчірка... Птахи вже прокинулися. Савка підвівся з купини, п^

якій сидів так довго, що вона навіть нагрілася під ним. Пішов вибрати озеро для проведення експерименту над собою. Відступу не було.

Озер на Соловках — безліч, було з чого вибирати. Одне озерце в лісі не сподобалося йому кольором торф'янистої води. Інше обпекло п'яту холодом. Несучи в руках бутси, він вийшов до третього озера, яке здалося йому підходящим. Довга жердина біля берега не діставала дна. Таке йому й потрібне, щоб перевірити себе раз і назавжди. Якось мимохіть згадалася бабуся, з якою він ще до війни — рано-рано вранці! — ходив на Клинський базар; там" вони купували картоплю й капусту, несли додому помідори й кульок порічок. Савці зробилося страшно. Що станеться з бабусею, коли він не спливе? Адже вона зовсім самотня...

Зійшло сонце! Не було ні олівця, ні шматка паперу, щоб залишити записку. Савка вивернув свою голландку коміром назовні, де була нришита його особиста мітка: "С. Огурцов. І-ша рота". Ще раз переконав себе вголос, що питома вага тіла ніяк не може перебільшувати питомої ваги води. Потім подивився на лісові далі й... став на камінь.

Набрав повні легені повітря і вимовив як заповіт:

— Але ж фізика... Чи брехня все це?

Рішучим поштовхом ніг він кинув себе в оглушливу глибину. Очей не заплющував, тому бачив усе... Бачив глибину, зате не бачив кінця її. Вода важчала і вже не здавалася кришталевою. Нарешті зробилося

темно й глибоко під ним. Савка розгледів старі корчі, поховані на дні озера, й довге волосся водоростей, що тяглося до нього. Тепер завдання — спливти, щоб не залишитися тут назавжди. І раптом відчув, що якась невідома сила виштовхує його нагору. Хотілося вдихнути повітря, але, стиснувши губи, він терпів. І піднімався... вище, вище, вище!

Долоні раптом рожево освітило сонце. Вони першими проштрикнули ту плівку, яка ділила світ на дві стихії-Плечі також визволилися з води, і тоді, жодного разу не плававши, Савка поплив, вимахуючи руками, як це роблять усі люди. Навіть не вірилося! Він, він плив! Він переміг себе й переміг свій страх! Шкода, що не було жодного свідка його перемоги... Тільки шумів ліс.

Далекий голос горна кликав Савку до себе. Вибравшись на берег, він схопив робу й помчав до ротп. Наздогнав її на марші, непомітно, па ходу влився в колону. Ось і озеро Банне. Кравцов уже посилає з берега шеренгу за шеренгою.

Разом з усіма Савка кинувся в воду, як у рідну стихію ки-пташеня чайки, і поплив на глибину, радісно вигу-

уючи. Двадцять хвилин походжали навколо озера старшини не дозволяючи юнгам вийти на берег — відгонили геть. 7 А потім почалося.

— Де був? — накинувся на нього Росомаха.— Мені через тебе звечора шию милять. Сякий-такий. немазаний!

— Пробачте. Я заблудився,— невміло брехав Савка. Росомаха не повірив: Секірна гора — чудовий орієнтир.

_ їдИ до лейтенанта, він тебе також намилить.

Кравцов запитав Савку про те ж саме:

— Де ж ти пропадав, Огурцов?

— Заблудився.

— Яким чином?

— Я так далеко зайшов, що збився з дороги в лісі... Кравцов вислухав иоґ'б й заглянув примо в очі:

— Ну, а тепер, Огурцов, все-таки скажи мені правду... Довелося про все розповісти.

— Колись,— сказав Кравцов,— я з вашими витівками під трибунал загримлю. Голову на плечах маєш? Світанок. Навколо ні душі. А ти, не вміючи плавати, пірнаєш носом уперед— Розгубися на мить, ковтни води, як повітря, і — амінь. Мої погони — біс із ними, але про своє життя ти подумав?

— Я подумав. Питома вага мого тіла менша питомої ваги...

Лейтенант не дав йому закінчити:

— Дурень ти. Лише тому, що живий стоїш переді мною, я тобі пробачаю.. А утопленика я б відправив на гауптвахту... Йди.

Ось і перший похорон. Один все-таки потонув. Конячина тягла за собою віз, на якому лежав юнга. Домовина була відкрита, яскраво світило над смертю сонце. Руки покійника склали на синьому трикутнику казенної тільняшки. Похмуро, недобре завивали в жалобі труби духового оркестру. Школа Юнг ішла за домовиною, і крок був незвичайний — в відтяжкою, по-особливому уповільнений — траурний крок похоронної процесії. Над свіжою могилою клас боцманів залпом з карабінів сказав: "Прощавай!" Повертаючись з похорону, юнги казали:

От бідолаха! Він ніколи не вийде в море... А сьогодні не видно берегів: ось воно — море, море, морс! есдуваняя на шлюпці не лише спорт, але й складна май-ерщеть. По двоє веслярів сидять на одній банці. Обидва ииаами до носа, а обличчями до корми, де на транцевій 6*

допщї зайняв місце старшина. В кожного весло: одна рука на валку, друга обхопила руків'я.

Тільки неуки думають, що матроси веслують руками. Ні! Весляр працює всім корпусом, м'язи його спини сплітаються в міцні вірьовки. Справжній матрос знає, що вся сила руху шлюпки зібрана в кінці гребка. Тому в цей короткий ривок вкладається вся енергія: м'язів, нервів і духу.

Старшини в такт несамовито кричать:

— Два-а-а ... рраз! Два-аа ... ррвок!

При вигуку "раз" лопать вискакує з води, і розвернуте горизонтально весло блискавично відлітає до носа шестірки. З шумом лопать зачерпує воду для наступного гребка.

— Два-а-а ... ррвок!.. ррвок!

Шлюпка йде поштовхами. На закінченні гребка спина веслнра повинна лягти на коліна юнги, який сидить ззаду. Беззастережна вимога: замах весел робити якомога більший. Вириваючи весла з води, не полетиш шкереберть, бо ноги просунуті в петлі на дні шлюпки. Попервах важко. Весло загрібає не воду, а повітря. Хвиля піднялася трохи вище, й весло аж до валка занурюється у воду. І ніяк його не вирвати з моря, хоч витягуй сторчма з-за борту, як палицю. Моряки в таких випадках кажуть: "Упіймав щуку!"

— Ой, моє весло вирвалося з руки! — кричав Коля Поскочін.

Старшина, лаючись, розвертав —шестірку, і юнги, сміючись, виловлювали весло з хвиль.

— — Довбешку загубиш — не шкода, а весло — це тобі пе довбешка!

Біле море — море чудове. Колись нікому й на думку пе спало б, скільки в ньому живності й дивовижних несподіванок. Як тільки старшина скаже: "Суши веслаГ", ювгя церехиляються через борт, вдивляючись у воду. Чого там тільки не побачиш: і вогненних морських ангелів, і кольорове желе медуз. Сонно повзають по дну гладкі праски камбал, а з глибини світяться промені крем'янистих зірок — таких ідеально правильних обрисів, ніби природа відштампувала їх серійно на своєму дивовижному верстаті,

Загребішми сидять найсильніші — Федя Артюхов і Фінікін, а Савка з Поскочіним — баковими, з вкороченими веслами. Загребні на кормі, задають ритм веслуванню, але,.Фінг-кін відомий своєю повільністю. За командою "суши весла" він шабашить, забираючи весло під рангоут; старшина кричить "шабаш", а Фінікін "сушить" весло над водою... Посеред шестірки, розділяючи ряди гребців,— зачохлений ран-

щогла з реями й вітрилами. Фінікін уже не раз натякав Росомасі:

_ А чого це ми? Уже всі вимучилися... Поставимо

вітрил^ді під вітрилами підеш, коли з тебе сто потів вийде на веслах. А ти ще й до четвертого поту не догріб... Налягай! Два-а-а... . , . .

Валки для рівноваги залито свинцем, а руків я відполіровано наждаком. У кочет весло вставляється тим місцем, де веретено обмотане шкірою, і надсадне рипіння мокрої шкіри весь час супроводжує веслярів. Юнги працюють оголені, сонце золотить їхні

спини. Завтра вранці вони, стогнучи, вставатимуть зі своїх ліжок. І хапатимуться юнги, немов старезні дідугани, за поперек. Але все це завтра, а сьогодні дугою згинаються весла з гнучкого ясена. В анкерках хлюпоче запас прісної води. Замах — гребок, замах — гребок!

Здається, з такою старанністю можна переплисти океан.

— Майже як на галері,— сказав Коля Поскочін.— Не вистачає лише профоса з батогом, щоб огрів нас як слід.

— А хто такий цей профос? — запитав його старшина.

— Корабельний кат. Була й така посада на старому флоті.

— Зрозуміло. А тепер помовч, бо порушиш ритм дихання.— Росомаха глянув на корму.— Права налягай, ліва табань!

Шлюпка дзигою розвернулася на місці, форштевень її спрямувався до берега, і тоді старшина гукнув:

— Обидві на воду! Бо запізнимося на обід... Повертались з шлюпкової гавані юнги лісом — не строєм,

а врозбрід, напівголі, босі. Зовсім поряд почувся вигук:

— Стій! Хто йде?

Випадково вони вийшли на той склад боєпостачання, який колись охороняв Савка і де вночі вештався навколо нього ворог. Вартовий стояв тепер з патронами в обоймі карабіна.

— Та не горлань ти,— відповідали йому юнги, сміючись.—Кого налякати захотів? Чи не бачиш, що свій брат іде. ^ у

У Савватьеві Савка попросив Росомаху відпустити його.

— А куди ти?

— У нолітвідділ хочу зайти... до Щедровського. А що ти там маєш робити?

— Батько зовсім; перестав писати. Один лише лист... свого?**0**™ здивувався' побачивши Савку на порозі

— Хто тебе прислав до мене?

— Ніхто. Сам вирішив яайти... поцікавитися, чи в звістка про батька.

— Дивно. Якраз прийшла відповідь про твого батька. Щойно розкрив пакет, і раптом з'являєшся ти... Буває ні таке!

Савка мовчки чекав, що йому скажуть.

— Важко про це говорити,— сказав Щедровський— Але ти вже дорослий і зможеш пережити найгіркішу правду. Батька твого вже немає серед живих. З довідки видно, що його викреслили з списків частини ще восени минулого року...

Після відчайдушного веслування раптом заломило руку. <

— Плакати я не буду. Але, можливо, він... у полоні? Щедровський заперечливо похитав головою:

— Моряків, тим паче, комісарів флоту, вороги в полон не беруть. Та вони й самі, як тобі відомо, не здаються...

Продовїкувати розмову було ні до чого.

— Мені скоро виповниться п'ятнадцять. Коли — напевне й сам не знаю. Але знаю, що влітку. Тепер мені можна вступити до комсомолу?..

В юнг увірвався терпець, і вони запитували:

— Коли ж закінчиться навчання? Коли на флот? Офіцери відмовчувались. Або коротко відповідали:

— Зачекай. Ще навоюєшся...

Якось випадково Савка розкрив "Стернову справу" і раптом звернув увагу на те, що майже всі основні розділи вони вивчили. Взяв "Керування маневрами корабля" — залишилися прийоми буксування кораблів.

— Хлопці,— сказав він,— ще трохп, і мн звідси підемо. Р^зко посилили фізичну підготовку. Опівночі юнг часто

по тривогах піднімали зі зброєю. Вони долали довгі марші бігом по пересіченій місцевості. Порядок був такий: трапилося озеро — не обходити його, * а перепливати будь-яке, яке б не зустрілося на шляху. То були незвичайні нічні марпії: авангард роти вже виходив з води иа берег, а кінець колони тільки-но починав заплив, тримаючи над собою карабіни. Любов до води в юнг доходила до смішного. Почувши дзвінок на перерву, юнги кидали на столн свого робу, голими висипали з усіх вікон і — у воду! Десять хвилин плавали, а коли дзвінки кликали на уроки, юнги вже статечно сиділи за столами, наспіх витираючи лобн подолами голландок. Море з таємничої небезпеки перетворювалося на дружню стихію, вода ставала рідною колискою. Юнги ще не нал0 Щ° море здатне повернутися до них іншим боком —

ТраЗаразМі°шСТЬ жила одним — чеканням.

___ Хочу на Балтику,— мріяв Федя Артюхов.

Джек Баранов, марячи глибинами океану, відповідав: Балтика? Але ж там мілко... будеш па пузі плазувати.

На це суворий Федя казав, що думав:

_ т в калюжі потонути можна, річ не в цьому. Балтика — мати флоту російського, тут і революція починалась. А ти подивися на карту — скільки ще балтійських земель визволяти доведеться... Скільки десантів треба викинути

З моря! тт — ^

фінікін уперто прагнув на Чорноморський флот, так і ліз

у кримське тепло.

_ Про парну мрієш? — гнівався Ігор Московський.—

Севастополь — справді лазня... Тільки кривава лазня.

— А ти куди хочеш? — запитували старшого.

— Питання треба обмізкувати... Ще не вирішив. Севастополь і Кронштадт — вони відгукнуться в серцях

юнг, немов закличні удари тривожного дзвону. Прагнення туди, на Чорне чи на Балтику, швидше за все — флотська традиція.

Коля Поскочін, підморгнувши, якось заявив класу:

— Надійшла ділова пропозиція: всім гуртом рвонути на Ельтон і Баскунчак. Організуємо там свою флотилію і назвемо: "Не займай мене, а я тебе й сам не займу". Хто — за?

Джек Баранов відповів Колі:

— Хлопчику, жартуй, але й міру знай, бо ми тобі ноги загнемо за голову...

Тепер про це можна розповісти щиро — давнє діло: ніхто з юнг не хотів потрапити на Тихоокеанський флот, де не було війни. Юнги відмахувалися від Каспію й різних флотилій на річках. Чесно кажучи, не знаходилося бажаючих служити й на порозі Арктики — на Північному флоті. Ось про це Савка частенько й розмірковував. За час війни дуже виросло бойове й міжнародне значення Північного флоту— По суті, цей флот у боях утверджував нові традиції — освоєння простору й гігантських комунікацій. Битва відбувалась у мороці ночі на довгій океанській хвилі, оповитій холодним туманом. Це була страшна битва без надії на рнтунок, коли будь-який результат бою випливав з невмо-рТшсн **ЮрмуЛи *СмеРЇЬ або перемога!" Поступово визріло

нобіГ ^'~"сказав Савка,--— проситимуся на північ. Мені по-н оається цей край... Пам'ятаєте, як по радіо виступали?

<:Хто сказав, що темінь тут, зневіра? Край оцей, де люблять до кіпця, як у творах славного Шекспіра, сильні і закохані серця".

Фінікін його вибору не схвалив:

— І нащо тобі добровільно в таку холоднечу лізти? За, женуть па Нову Землю, і будеш там айсберг, як ескімо смоктати...

Але в Савки зпайшовся хороший захисник.

— Огурцов має рацію! — заступився Поскочіи.— Балтика та Чорне — це дві старі пляшки з вузенькими шийками. Одна пробка — й флоти закриті, як таргани в банці. Наша ж армія бере зараз такий розгін до Берліна, що в цих пляшках війна незабаром закінчиться. Атлантика — ось де непочатий край. Саме на комунікаціях океану й буде основна боротьба. Якщо вже —говорити щиро,— закінчив Коля,— то Середземне море — теж російське море. Двоє століть підряд Росія мала у складі свого флоту особливі ескадри, що так і називалися — середземноморськими.

Випав дуже спекотний день, і юнги спостерігали рідкїс-пе явище рефракції. На горизонті, трохи нижче хмар, ви-иикло підняте над морем велике місто з стародавньою церквою. Височіли портові крани, біля тартаків стояли па завантаженні кораблі. Лейтенант Зайцев на уроці пояснив юнгам:

— Мабуть, це була Кем на поморському березі. Можливо, що й з материка цього дня могли бачити наш соловєць-кий Кремль...

А потім роза вітрів повернулася в хаосі циклонів, і над Соловками завихорила метелиця. Щоправда, сонце одразу розтопило щедрий сніг, і знову заспівало птаство, але сніговий буревій у червні був незвичайний, а Фінікін став насміхатися з Савки:

— От тобі й край, де люблять до кінця. Це вже й тут така заваруха, а ближче до Шекспіра ще й не так свисне. Ще кусатимеш себе за лікоть.

— Я протягів не боюся,— відповів йому Савка. Лише Коля Поскочін не говорив про свої плани,

— Звісно,— зауважив четвірочник Джек,— адже вів у нас відмінник, йому_ й карти в руки. Будь-який козирний флот собі вибере.

Поскочін відповів Баранову цілком продумано:

— А я свої п'ятірки в кар'єру запрягати не збираюсь І не буду флот вибирати. І не вибиратиму клас кораблів. Я зроблю інакше: куди пошлють, туди й піду.

З роти" радистів, що біля Банного озера, прийшов Мазгут Назипов.

І у вас,— запитав,— диму не видно? А в нас таке ди-

М°БДесь""г°Рів ліс— ^ЇД Роти Радистів яКимсь чином перекинувся до озера стернових. Спочатку думали, що винні кур-пі Зібрали всіх юнг.

м " Товариші,— виступив перед ними /-.грамов,— обурли-

що ви не поважаєте лісу, який дав вам притулок. Я ніколи'не забороняв вам розкладати вогнище в лісі. Але тепер, здається, настав край. Ліс горить... то там, то тут палахкотить. Невже так важко затоптати вогнище й залити його? КурЦ1' Дивіться, чорти б вас забрали, куди кидаєте недопалки... .

Капітан першого рангу дав їм усім доброго прочухана. Але здається, зробив він це даремно. Юнги звикли жити в лісі. Вогнища вони, звичайно, розпалювали до небес. Курці кидали недопалки. Але вогнища й недопалки юнги старанно гасили. Перед ними було поставлене завдання посилити пильність, і вони виконали розпорядження: стежили, щоб ніхто не підпалив лісу з легковажності. Та ліс займався сам. З доброго дива — пішло тріщати в сухостої. Зі свистом обвуглювалася хвоя сосон.

— Це не ми! — хвилювались юнги.— Ми не палії...

Савка відчув неприємний озноб. Як і тієї ночі, коли з просвердленою гвинтівкою в руках він стояв у караулі, а навколо нього потріскував сушняк — шастав ворог.

ХРОНІКА ТАРС, ЛИПЕНЬ 1943 РОКУ

5 — німецько-фашистські війська почали наступ па Орловсько-Курському та Білгородському напрямках. За день боїв підбито 586 танків противника...

6 — на Орловсько-Курському й Білгородському напрямках за день підбито й знищено 433 танки противника...

7 — на Орловсько-Курському та Білгородському напрямках за день підбито й знищено 520 німецьких танків...

8 — на Орловсько-Курському й Білгородському напрямках за день підбито й знищено 304 ворожих танки...

9 — на Орловсько-Курському та Білгородському напрям-кахЛа День підбито й знищено 223 танки противника.,.

Ю на Орловсько-Курському й Білгородському напрямках радянські війська відбивали численні атаки противника. Підбито й знищено 272 німецькі танки..." "; *?Ританські та американські війська висадилися на острові ІЛЦ1Л1Я.

15 — північніше і східніше від Орла Червона Армія цими днями перейшла в наступ, прорвала оборонну смугу противника й взяла великі трофеї.

17 — на Орловській дільниці та Орловсько-Курському напрямку радянські війська в наступальних боях просунулися вперед.

22 — ТАРС опублікувало спростування повідомлення німецького інформаційного бюро про те, що нібито 20 липня радянські війська пробували висадитися на норвезькому побережжі...

25 — відставка Муссоліні. Прем'єр-міністром Італії призначено маршала Бадольо. Король Віктор-Еммануїл прийняв на себе командування військовими силами.

26 — на Орловському напрямку радянські війська продовжували наступ.

Танкова битва на вогневій Курській дузі закріпила успіх нашої армії.

— Коли ж на флот? — хвилювались юнги.— Так ми на шапкобрання прийдемо... А коли стрічки? А коли ногони?

— Ти-хо-о! Все буде. Перелом війни, але ще не кінець її!

Аграмов був дивна людина. Літній капітан першого рангу, так би мовити, без хвилини адмірал, не вважав принизливим для себе особисто проводити з юнгами заняття з вітрилами. Ось почулося довгоочікуване:

— Весла шабаші Рангоут ставити.

Скількох помилок одразу припустилися вони! Гребці правого борту повинні лівою рукою взятися під рангоут, а правою обхопити тіло щогли. А з лівого борту — навпаки. Треба пам'ятати, що рух годинникової стрілки — головний орієнтир у русі рапгоуту. Кожне діло зразу не йде на лад, і спроба закінчилася тим, що загребного Фінікіна юнги тріснули щоглою по рудій довбешці.

— Ой, зззвірі! — розлютився він від болю.

Аграмов поки що не втручався, лише простяг Фіпікіну п'ятак:

— Охолоди у воді н приклади. До весілля заживе. А на весіллі розкажеш нареченій, як тебе на флоті щоглою били...

Фінікін ©пустив руку за борт, охолоджуючи п'ятак, але вода здалася йому теплою. Він занурив руку нижче ліктя:

— Ой, ось де лід!

— А ти як гадав? — усміхнувся Аграмов, спостерігаючи, як вовтузились юнги з такелажем.— Встигають прогрітися ляше верхні шари моря. А в Баренцовому вода завжди кри-

№а Щогла вже ввійшла в степе, їд тіло юнгн прикріпили до Ґ яки скобою нагеля. Теорія й практика — різні речі. Савка зубок знав вант-путенси, банти та боути, кренгельси й люмпен. Але зовсім інша річ, коли з цими назвами треба зу-Втрітися на практпці. Вітер видирав штанги з пальців, а вогка шкаторина вітрила, обтягнута знизу тросом, боляче била по обличчю, вигойдуючись на вітрі з лунким ляскотом, ніби стріляла гармата.

— Погано! — сказав Аграмов, закурюючи цигарку й ховаючи назад у коробку обгорілий сірник, щоб не смітити в морі._З такими успіхами вам, хлопці, не на флоті служити, а працювати де-небудь... у роздягальні!

Він наказав опустити вітрила, розібрати рангоут і зачохлити його, як було до цього. Диявольська робота почалася ваново, але Фінікіна щоглою вже не огріли по голові — й за це спасибі. Аграмов примусив юнг повторити всю операцію разів чотири підряд, доки не навчилися.

— На фалах! Вітрила підняти... Вибрати фали, хай вам біс! Осади галси... Шкоти, шкоти тримай! Не розвішуй вуха!

На березі шкоти — звичайні собі вірьовки. Але в морі вони поводяться, як розлючені гадюки. Савка аж упрів, тримаючи їх, а Федя Артюхов зірвав ніготь, кров'ю забризкав штани. Сидіти під вітрилами на банках уже не можна — коли напнуто вітрила, команда переміщується па днище. Капітан першого рангу забрав пранор з корми.

— Дозволяю свистіти,— сказав він, змінюючи на стерні румпель.— Давні марсофлоти свистом кликали потрібний вітер і свято вірили в чудеса...

Настала тиша й спокій. Всі принишкли. Каперанг уміло "забрав" вітер у вітрило, і шлюпка лягла на борт. Лягла так круто, що вода, ледь дзюркочучи, проносилася поряд.з обличчям юнг. Лише вузенький планшир відділяв їх від морської стихії. Моторошнувато.

— Чи не перекинемося? — запитав Поскочін. Аграмов подивився за корму, де — в дима-х пожеж — уже

давно аагубився соловецький берег. На око виміряв віддаль:

— Сподіваюся, що допливеш, якщо перекинемося.— І ще крутіше вивів шестірку на сильний вітер.— Зараз повний оакштаг лівого галса... Ви зрозуміли? — запитав він юнг.

Це ми знаємо...— відповідали вони.— Учили ж... Іребені хвиль захлюпували шлюпку, безодня опинилася шя самісіньких губів. Можна було пити таємничу глибину, де кишіла риба, медузи, де причаївся морок. З цієї глибини, наїжачивши вуса, іноді солдатиком вискакували вирлоокі тюлені...

Коли повертались назад, Аграмов наказав:

— Розкрити шкоти!

Вітрило, вирвавшись з-під влади людей, одразу затріпотіло безсило, й шлюпка, втративши вітер, зупинилася. Сонце обпікало мускулясті спини. Навіть сюди, в таку далеч, залітали а материка ґедзі, і юнги вбивали їх на спинах, різко ляскаючи долонями. Аграмов. глянув за борт — дно моря вже ледь-ледь проглядалося під ним.

— Кожен нехай пірне і в підтвердження того, що він побував на грунті, хай принесе мені в презент сувенір з дна моря...

Штани одразу геть! З плескотом пронизуючи головами теплі шари води, юнги встромлялись у холодне море. Савка відчував насолоду. Пливли перед ним розкриті червоні парасольки медуз, і він, граючись, ловив їх руками. Було дивпо бачити своїх друзів, які поряд з ним сильними поштовхами заглиблювались у воду, і він також поспішав за ними — на грунт. Ось щось чорне... А-а, це годується тюлень, рилом розпушуючи завали придонного черепашнику. Ось повзо голчаста немзо-пориста зірка. Хап її! Тепер нагору... Як дивно бачити над собою пузате днище своєї шлюпки. Витріщивши очі, юнги вистрибували з моря. У кожного в кулаці розмазня — все розчавлене від нервового напруження при спливанні.

— У мене — ось що! — гукали.— А в мене — мул!

— Молодці,— кивав їм з корми Аграмов.— Штани на вас чекають...

Коли розтулювався сильний вітер, юнг у море не пускали. Боялися, щоб з ними не стався "оверкіль", тобто щоб шлюпка не перевернулася догори кілем. Але Аграмов, як починався шторм, навпаки, кидав виклик вітрам. Ставив на шестірці вітрила і сам виходив иа ній у відкрите кипляче море... в гнівно кипляче!

— От старий! — захоплювались юнги.— Йому Нептун — рідний дядько... Помізкуй сам: нас шестеро та ще старшина на транці. Всього чотирнадцять рук. І то важко впоратися з такелажем. А він сам, усього дві руки, і не боїться виходити в такий вітер... Дужий!

Вони вже й по собі знали, який це пекельний труд, коли груба парусина скаженіє, а вітер видирає з рук гострі шкоти, до крові ранячи долоні. Аграмов усе це робив сам, ризикуючи тільки власним життям...

Юнги хвилювалися біли вогииша. Днювальні * по шлюпковій гавані вдивлялися в море:

— Усе гаразд. Тільки піна летить... Де ж він?

Як настала ніч — прямо зі шторму! — шестірка з самотньою постаттю каперавта на кормі, опустивши вітрила, з ди-лим^ шипінням виповзла на мокрий пісок. Аграмов крокував на світло вогнища:

— Відкачайте воду. Заберіть рангоут. Я йду спати...

Юнги готувалися до випуску. Але й ворог готувався зірвати випуск спеціалістів на радянські флоти. Тепер уже ніхто не вірив, що в лісах спалахують пожежі через недбалість юнг. Перестали лаяти й курців. Школа Юнг задихалася в диму. Димом просякла вся одежа й.постіль. Спит, а в ніздрі тобі, ніби два гострих леза, вштрикується дим.

Соловки палали в загадкових пожежах, що виникали завжди раптово і в найнесподіваніших місцях архіпелагу: Прочісування довколишніх лісів зі зброєю нічого не дало: ворог уміло ховався.

Якось на заняттях повторювали пройдений матеріал. Савка мрійливо дивився у вікно. Бачив він там озеро, бачив ліс па протилежному березі. Ондатри плавали, вистромивши з води свої щурячі мордочки, а за ними майоріли прапорці білих бурунів, ніби по озеру рухалися підводні човни під перископами... Які ж чудові соловецькі озера і яка смачна в них вода! А назви — просто дивина: Ягідне, Пустельне, Хлібне, Благодатне, Біля Хреста, Палладієве, Осичка, Вели-копорточне... Пірнаєш у такі озера, ніби занурюєшся в давні часи Русі.

Але ... що це? Савка вискочив з-за столу:

— Дивіться! На тому березі вогонь!

Тепер усі побачили. Стояв собі мовчазний ліс, усе було спокійно, і ось він уже охоплений полум'ям. А поряд навчальний корпус. Клас стернових, ніби змовившись, швидко порозчиняв вікна й стрибнув униз. Один за одним — шубовсть в озеро й попливли в робах. Пожежа швидко повзла вадовж берега, наближаючись до Савватьєва, і спочатку неясно було, як її гасити. Джек Барйнов здогадався: ^Знімай голландки! Забивай полум'я.., _ Усі дружно роздяглися. Голі, босі, юнги мокрими робами витоки ЛИ ВОГОнь' 140 настУпаи на них з чагарників. Чулися

— Вий, хлопці! Гаси! Тут хтось був... Це підпал! іолум я вони збили, не дали йому перекинутися на базу, чистих голландок тепер не впізнати — в руках залишилися чорні, обгорілі ганчірки. Всі закіптюжені, з опіками юнги повільно пливли назад. Здиралися через вікна в своіо аудиторію, сідали на лави.

— Продовжую,— сказав лейтенант Зайцев таким тоном, ніби нічого й не сталось, а просто юній повернулися з перерви.— Ми зупинилися на визначенні місця корабля по крюйс-пеленгу...

Ввечері в Савватьєво прибув грузовик-швторатонка. Росомаха наказав своєму класові вантажитись у кузов. Стоячи, обнявшись за плечі, юнги приїхали в гавань Благополуччя, де біля причалу чахкав двигуном СК-619 під зеленим прапором морприкордопохорони. Це був мотобот з сильним дизелем, до війни він ловив тріску та палтуси, з його борту полювали в льодах на тюленів звіробої. Тепер у його рубці юнги мали навчитися водити кораблі по курсу. Хлопцям відвели трюм розміром як невеличка кімната, схожа на ящик. В ній тхнуло рибою, і стернові вкладалися спати в тісноті, мов оселедці в бочці. Мотобот днями й ночами тинявся на малих обертах біля кам'янистих луд, порослих ліском. Гойдало там, на стиках течій, дуже сально. Савка з короткого досвіду плавання на "Волхові" вже знав, що належить до тієї нещасливої породи людей, яких б'є море. Це страшенно засмучувало, але він вирішив не здаватися. "Флот є флот, і його призначення — бій на морі... У морі — вдома!" — повторював він собі висловлювання прославлених адміралів.

Пізньої ночі в просвіті люка, на тлі зоряного неба, з'явилася мічманка Росомахи з довгим козирком ("шапка з ручкою", говорили про неї юнги).

— Огурцов,— покликав старшина,— гайда до штурвала...

Савка з великим зусиллям, мов краб з каміння, виборсався з купи сплячих тіл. Коли за ним зачинилися двері каюти, матова жовтизна картушки компаса заспокоїла його одразу. Держаки штурвала були так відполіровані, що аж пестили руки. Командир СК-619 в скромному званні молод* шого лейтенанта похмуро буркнув курс, і юнга втупився в миготливе світіння румбів. Дивно, але це так: водіння корабля не здалося Савці захоплюючою справою, він навіть трохи розгубився від такої буденності. Через дві години його заступив за штурвалом Федя Артюхов, який від своєї за стерном вахти був у дикому захопленні... У кожного своє сприйняття!

Залік по водінню приймав від гонг сам командир СК-619. яїфго ніхто не знав і який нікого не знав. Для нього всі юнги, напевне, були однакові, як снаряди одного калібру* гг спростив своє завдання, влаштувавши для юнг щось а зразок конвейєра: відстояв — далі. Не бувши педагогом, пей оф"ЧеР виставив усім юнгам підряд "відмінно", що їм самим ДУЇКЄ не сподобалося... Залишаючи кораблик, вони казали:

— За що пятірка? Невже ми такі майстри водити по курсу? Адже вели погано — багато "никали"...

Тепер, коли юнги трохи оморячилися, серед них з'явилися модники, які ніяк не згодні були зі стандартами кльошу для штанів. На захист широкого кльошу вони наводили переконливий аргумент:

— Кльош — не розкіш, а необхідність. Для чого, запитую вас в усьому світі шиють морякам широкі штани? Своїм кроєм вони пристосовані для швидкого знімання їх у воді. Ніяких ширіньок з ґудзиками — лише клапан. Якщо матрос упав за борт, клапан

відкривається, а кльош, намокнувши й обважнівши, сам знімається з моряка й тоне. А спробуй-но ти у воді зняти з себе вузенькі штани — не вийде. Захлинешся й потонеш, як дурень, у штанях!

Старшини, як правило, вшивали в штани клинці. Але юнгам ніде було взяти сукна для клинців. Та вихід знаходили. З фанери вирізали особливі шаблони. Ввечері штани сприскували кодою і щосили натягували па фанеру. З кожним днем штани, розтягуючись, цщршали й ширшали, а сукно в "них усе тоншало й тоншало. Згодом можна було крізь такі кльоші читати газети.

Росомаха, знаходячи в юнг шаблони, з тріском ламав їх об коліно:

— Фасон ваш — до першого коменданта. Пропише він вам як слід... Комизитеся, хлопці, бо ж зелені надто.

Юнги за шаблони не ображались, але заперечували ідейно:

— А матроси революції? Самі ж дивилися "Ми з Кронштадта", он де кльоші. Комендант також повинен зрозуміти, що в "дудочках" гарно на березі, а в морі...

Останні хвилини перед сном присвячувалися оповідям. Цього разу в ролі новеліста виступив сам старшина Росомаха:

." ~~ ®Сь послухайте, орли! — сказав він,— Коли я перед вшною проходив службу в Севастополі, був там комендант... овірюка,^ а не комендант! Якщо на якійсь кралі помітить морський ґудзик, обов'язком відріже, хоч відро сліз ви-і лач. Про клинці ми в Севастополі й пе мріяли. Бритву но-ив з собою. На вулицях кльоші матросам розпорював від аху до щиколотки. А потім відведуть в кравецьку до Самуїла Шмейєрзона (був такий, усі матроси його знали), щоб розріз зашив. Та ще два карбованці за роботу віддайҐОдно-го разу московський скульптор виліпив для Севастополя пам'ятник матросам-чорпоморцям, які полягли

за революцію. Виліпив як треба: безкозирки набакир, кльоші — як спідниці, бушлати нарозхрист. А на лоб кожному звисає пишний чуб. Гаразд! Вишикували гарнізон, грав оркестр, виголошували нам різні промови, а ми кричали "ура". Зірвали з пам'ятника покривало. Комендант подивився — не дотримана форма одягу — і сказав командуючому флотом так: "Або я — або вони!"

— І зняли пам'ятник? — зойкали юнги.— Чи самому комендантові дали по шапці?

— Усе залишилося на місці. Але командуючий флотом викликав з Москви скульптора. Дико лаючись, той відпиляв матросам чуби, стамескою обкоротив їм кльоші, а бушлати застебнув на всі ґудзики. Пам'ятник одразу погіршав, зате комендант заспокоївся... Так статут переміг творче натхнення! Спіть.

Поширювалася чутка, що вночі в гавань Благополуччя ввійшов транспорт — доставили на Соловки юнг другого набору, яких тимчасово розмістили в Кремлі, але незабаром приведуть у Савватьєво. Ця новина ще раз підтвердила; юнги першого набору незабаром підуть на флоти, звільнивши свої кубрики та класи для новачків. Тепер усе залежить від того, як ти складеш екзамени: добре складеш — будь-який вимпел замайорить над твоєю головою. З підручниками-заглиблювалися юнги в ліс, ще задимлений після пожеж, знаходили для себе замшілу купину, щоб сидіти на пій, як на пуфі, і починали повторювати все заново. Водночас підгодовувалися соковитою лісовою малиною, чорницями та брусницями. Над обстриженими головами юнг буйно спалахували яскраві пуп'янки дикої шиншили...

— Пити хочеться,— сказав якось Савка.

Разом з Поскочіним він спустився до ближнього озера. Нахилився до самої води й раптом вигукнув:

— Дивися, Колю...

Під берегом, вишкіривши крихітні зубки, лежала мертва ондатра. Поскочін узяв її за хвіст і підняв над собою, роздивляючись.

— Від такої штуки жодна пані не відмовиться. Шкурок тридцять— сорок — і шуба готова для аукціону.

— Кинь дохлятиїгу. Невже тобі не гидко?

— Вона ж водяна, чистенька. Хороші істоти ці канадські пацюки. Мені їх дуже шкода... Знати б, від чого вона здохла?

Савка підвівся з колін, пити не став.

— Пройдусь далі, там і нап'юся...

Відійшов убік і тільки-но нахилився до води, як Поскочін, забігши ззаду, рвонув його від берега за поділ голландки.

— Не треба,— сказав.

— А хіба що?

— Краще не варто. Потерпи до кубрика. _ Ти думаєш про пацюків?

— Ми ж не знаємо, від чого здохла ондатра. Там ще одна лежить в очеретах... Теж помирає, бідолаха.

Цього дня, повертаючись після обіду з камбуза, Феди Артюхов, найздоровіший хлопець у класі, раптом зблід, змарнів.

— Щось у мене не все гаразд ... ось тут.

— Болить? — запитав його Росомаха.— Переїв, напевно.

— Та я межу й більше з'їсти, а це щось інше...

Роту на марші зустрів лейтенант Кравцов, як ніколи сяючий усмішкою й до блиску начищеними ґудзиками.

— Отже,— оголосив він гонгам,— "готуйтеся до екзаменів. Цього разу — до вирішальних, державних. Після них вам вручать дипломи стернових-сигнальників. Проникніться відповідальністю й пам'ятайте: в школі двійка — скандал удома і батько з ремінцем; двійка ж у Школі Юнг — скандал на кораблі і, можливо, військовий трибунал. На флоті ваша неуспішність може привести корабель до трагедії.

Поклацав кнопкою рукавички. Нарешті повідомив сенсаційне:

— А сьогодні вам видадуть погони...

— Урра-а! — підхопили юнги.

— Погони та... стрічки! — додав Кравцов.

— Урррра-а-а...

Погони юнги сприйняли одразу. Чорні квадрати, на яких відштампована лише одна лїтора "Ю". Це цілком влаштовувало всіх, проте погони не були окантовапі. Але старшини пояснили:

— Окантовка не передбачена. Бач, чого захотіли! Погони з білим кантом присвоєні курсантам вищих училищ... ие пара вам!

^ Потім роту вишикували. Врочисто піднявся на пагорок лейтенант Кравцов, біля нього під деревом поставили стіл, а на ньому розклали

жмутики новеньких стрічок — для кожного класу. Ще здалеку юнги бачили, як на чорному репсі

благородно спалахує вогняне золото літер... Усі мимохіть хвилювалися: що там написано? Кравцов узяв у руки одну з стрічок і розтяг її, всім показуючи. На стрічці було написано:

ШКОЛА ЮНГІВ ВМФ

Якийсь грамотій неправильно написав слово "юнг". Але спочатку всі запримітили інше — Кравцов тримав стрічку дуже коротку.

— Подивилися? — запитав він.— А тепер маленька подробиця. Стрічка вкорочена. Коснць, як у матросів, вам носити ще не дозволено...

Рота безладно загула. Кравцов вів далі:

— Замість коснць юнгам флоту присвоєний бантик! Почувся стогін — стогнала вся рота. З Банного озера теж

долинав гамір — там, напевне, через те ж обурювалися радисти.

Лейтенант ще не закінчив своєї промови:

— Бантик,— пояснив він,— в'яжеться па безкозирці не ззаду, не на потилиці, а збоку... ось тут. Біля" правої скроні!

Старшини вручали стрічки, юнги брали їх, висловлюючи своє незадоволення:

— Ми ж не цяці дівчатка, навіщо нам цей баитик?

— Додумалися мудреці, пема чого сказати.

— Соромно на люди вийти з бантиками.

— Гогочку з мене роблять. Без косиць нема фасону... З пагорка розпоряджався командир роти:

— Старшини, розводьте класи по кубриках і сьогодні ж покажіть товаришам юнгам, як правильно зав'язувати бантики...

Розходилися, немов обпльовані. Поскочін сказав:

— Біс із ними, з цими бантиками! Але як ходити, якщо в тебе на лобі золотом горить граматична по'милка?..

До Росомахи звернувся Федя Артюхов:

— Товаришу старшина, не хотів би псувати свята, алей терпіти більше нема сил... Така справа! Вибачте мені...

— Та що з тобою? Як з хреста знятий...

Артюхов заслаб, його зігнуло в дугу. Він не став пришивати погони на фпанелівку, в руці безвільно висіла стрічка.

— Ні до чого мені цей день. Не можу ... боляче.

— А до гальюна ходив?

— Хто ж там не бував? Тільки святі... Несіть у санчастину. Соромно зізнатися, але сам, здається, не доповзу... Не пощастило!

Федю відвезли в Савватьєво, а в роті стернових допізна іе вщухав гамір, де виділявся прокурений бас Вітьки Синякова:

— Що-о? Мені-і? Ба-а-антик! ^ І Уранці в роті багатьох не дорахувалися. З'ясувалося, що юнгівська Бутилка цілісіньку ніч бігала між ротами й Сав-ватьєвом, відвозячи в санчастину юнг, які раптово похворіли. '

— А що з ними?

_ Те ж саме, що й з нашим Федею Артюховим...

Випуск наближався, і флоти напливали на них, здалеку подимлюючи перегаром вугілля, лунким вихлопом мазуту й бензину. Пристрасть юнг до тих флотів, які вони облюбували для себе, виявлялась останнім часом навіть у піснях. Прихильники Чорноморського флоту заводили:

Севастополь, Севастополь — Порт російських моряків...

Не поступалися їм сотні тих, хто мріяв про імлисту Балтику:

Кронштадт ми не здамо — Моряків столицю...

Маленький хор північноморців поступово також міцнішав:

Ми в бій їдем за отчий край — За наше Баренцове море!

Випуск наближався, і ворог відчув його. Не вдалося йому зірвати навчання пожежами — він пішов на злочинну диверсію. Фашисти провели щось на зразок локальної бактеріологічної війни — отруїли соловецькі озера. Розрахунок був простий: іде гонга лісом, йому жарко, обов'язково нап'ється з ближнього озера. Береги вкрили тушки мертвих ондатр, які першими зазнали на собі силу отрути. Отруєні звірята пливли до берега й, немічні, жалюгідні, помирали в очеретах. Савватьєвський лазарет був уже переповнений, коли по дорозі з Кремля в Савватьєво потяглися колони юнг нового — другого! — набору. "Старики" зустрічали "молодь" на шосе:

— Москвичі є? — гукали.— Ну, як Москва?

— Будується... повеселішало!

Горьковчани? Ярославські? А нк там живеться? ■ т— Нічого. Ждуть, коли війна закінчиться... Поповнення тимчасово розпихали кого куди. Ще не згуртовані військовою дисципліною, юнги нового набору відразу ж потрапили під удар епідемії. Здається, ворог і вичікував, коли перенаселеність у Савватьєві створить антисанітарні умови, щоб покінчити з усіма юнгами одразу. Невідомо, яку отруту вкинули диверсанти в озера. Можливо, ворог не врахував тієї важливої обставини, що більшість соловецьких озер з'єднані проточними каналами. Мабуть, течії — через ці канали! — рознесли заразу по інших водоймищах. Так що юнги одержали отруєння в меншій дозі, ніж розраховували вороги. В цей тяжкий для Школи Юнг період капітан першого рангу Аграмов аж постарів, занепокоєний долею своїх вихованців. Здається, епідемія не оминула його самого і його сім'ї, але Аграмов не злiг.

— Екзамени складемо в строк! — оголосив він юнгам. Савватьєво замкнули в блокаді карантину. Лазарет уже

виніс свої ліжка під відкрите небо. Клуб також щільно заставили ліжками. Але настрій у юнг був чудовий, і вони міркували вголос:

— Не помираємо ж! То чого ж психувати даремно?

— Що нам ляк! І при поносі б'ємо цеглиною — по носі! До повачків "старики" ставилися поблажливо, повчаючи:

— Ми залишаємо вам господарство в повному порядку. Таких землянок, як у нас, ще не було в світі. Це підземні палаци! Вам уже нічого будувати не доведеться, лише вчіться. А поморочилися б стільки, скільки ми торік...

Прибулі з гражданки нові юнги накидалися на казенну їжу так само жадібно, як накидалися на неї колись і "старики".

— Нічого,— втішали їх.— Це у вас пройде, як і в нас пройшло. Навіть у мисках залишатимете. Котів розведете...

Хоч епідемія ще тривала, розпочались екзамени. Випускні. Найвідповідальніші. Звіт перед флотом, перед державою. Юнги складали екзамени, ніби в шторм — хвиля накочувалася на хвилю. Один потік відзвітує в знаннях — і в лазарет! А завтра тягнуть білети ті юнги, які лише вчора з лазарету вийшли. Савка Огурцов не відзначався міцним здоров'ям, але — на диво! — хвороба обминула його. Було в класі Росомахи ще юнг із десятеро, яких загальна пошесть не зачепила. Навряд чи вони частіше за інших мили руки — просто випадковість! Щоправда, лікарів наїхало у Савватьєво безліч: не встигали уколи робити, а на камбузі кожну миску оглянуть — чи чисто" вимита? Попахувало карболкою

й хлоркою в ті дні. Але життя Школи Юнг ішло за графіком. . .

У повітрі вже повисло "тонке павутиння — вісник близької осені. З Кремля доходили чутки, що мотористи склали екзамени. Приймальна комісія працювала спокійно, але —суворо. П'ятірки давалися юнгам дуже важко, але Савка і від екзамену до екзамену йшов на самих "відмінно", як і Коля Поскочін. Джек Баранов і Федя Артюхов випливали, в моря на четвірках. Фінікін скромно плівся на малих обер— тах — трійки! Двійок ні в кого не було...

Ворог прорахувався: перший в СРСР випуск юнг відбувся точно в строк, не пізніше!

Залишилося взяти останній бар'єр — розподіл на діючі флоти. Отут у кожного завмирало серце. Чи поталанить?

— Я так і скажу: хоч ріжте, лише на Балтику.

— Мені підводні човни,— бушував Джек Баранов.— Хай угроблюсь у першому ж поході, але мрія повинна здійснитися.

— Мені б на Чорне... Невже не прислухаються? Чекали на приїзд особливої повповажної комісії. Члени

цієї комісії об'єктивні й безсторонні. Не знаючи юнгу в об-личчя, роблять висновки лише зважаючи на його успішність та документи особистої справи. Щоправда, ця комісія не торкалася призначення на кораблі — її завдання було простіше. Ось карта країни, ось театри флотів. Але існує ще й тилова Каспійська флотилія... Кого куди?

Юнги всіма правдами й неправдами добували собі репс, в якого робили косиці. Бантики їх не влаштовували. Щасливчики, роздобувши репс, прилаштовували до безкозирки косиці. Відірвати бантик зовсім вони не мали права, це одразу було б помічено. Юнги вдавалися до хитрощів. При наявності бантика вони носили косиці на маківці, прикривши їх зверху безкозиркою, так що збоку нічого не видно. Але ось. відвернулося начальство, юнга трохи підняв безкозирку, і косиці затріпотіли на вітрі.

Росомаха й Колесник, відчуваючи близьку розлуку, були засмучені й робили вигляд, що обману з косицями не помічають.

— Шкода,— казали старшини.— Ось поїдете, а нам починати все спочатку. Вас ми знаємо, як облуплених. Як там буде з новачками... Може, наз^їжджались якісь хулігани?

— Нам нишіть на флот. На деньок заскочимо на Соловий й на знак давньої дружби до вас наб'ємо салажню за всіма правилами.

— Ви наб'єте... аякже. Шукай вас потім, як вітра.

— Давай флоті — чулося вечорами від глумливих рот. І флот їм дали.

Комісія почала розподіл з боцманів торпедних катерів. Першим за успішністю в цьому класі був Мишко Здибнєв, і вся Школа" Юнг була приголомшена, коли він сам попросився на Північний флот.

— Ти ж відмінник! — казали йому.— Цілковитий відмінник!

— Але це це означає, що я дурний, мов пень,— відповідав Мишко.— Не хвилюйтеся: виорав найкраще. Ви мені ще позаздрите...

Останнім у класі боцманів був Вітька Синяков, якому також випав Північний флот. Таким чином, одразу виявилася несподівана тенденція: на Північний флот потрапляли або невстигаючї, або, навпаки, відмінники навчання, які йшли в тумани й шторми добровільно — за покликом чистого серця.

Потім комісія взялася за радистів. Багато юнг запрошував Чорноморський флот, і теплі бризи вже промчали над ними. Радистів вимагала сувора Балтика — і її холодні вітри обвівали юні обличчя.

Двадцять радистів від'їздило до Ярославля:

— На перепідготовку. Беруть із відмінним знанням техніки, але з поганеньким слухом. Обіцяють перевчити на радіометристів.

— А що це таке?

— Радіолокатор... радар. Розумієш?

— Ні. Не розумію.

— У кіно був, неук? Ну, це, як у кіно. Дивишся на екран і бачиш точку. Вона повзе, як воша... Ця точка — ворог.

Чудовий слухач, рекордсмен Школи зі швидкості передачі, Мазгут Назипов також вибрав для себе Північний флот. —Тут юнги зіткнулися з особливою практичністю.

■— Флот скрізь флот,— говорив Мазгут після розподілу,— але до Мурманська їхати ближче. Знаєте, як зараз у дорозі? І стояти довго доводиться, й окропу на станціях нема... А тут — шелесь! — і через день я вже прокинувся на флоті...

Нарешті комісія почала шерстити стернових.

Фінікін носив у кишені горіх-двійчатку на щастя.

— Я вірю в свою долю,— казав він.

— Давай, вір,— відповів йому Поскочін...

Джек Баранов ляснув Колю по спині, прямо по гюйсуі

— Чого засмутився, філософе?

— Я сумовито-радісний, пишеться череэ дефіс,— сказав Коля — Радісний, бо йду па флот. А сумний, бо розлучаємося... фпоти різні, але країна одна — зустрінемось!

— Це питання залишається для нас відкритим,— відповів Поскочін.— Не будемо, хлопці, забувати, що ми роз*-їжджаємося не по домівках з піонертабору. Ми ідемо воювати, і правді треба дивитися в очі... Всі після війни ми зібратися вже не зможемо.

Двері навігаційного класу, де засідала комісія, раптом відчинились, і в коридор визирнув незнайомий капітан другого рангу.

— Товариш Фінікін ... є такий? Прошу до кабінету. Стискуючи в кулаці горіх-двійчатку, Фінікін зник.

— Перший млинець печеться,— зауважив Артюхов.

Наглядацьке "вічко" було передбачливо забито дерев'яним клином, щоб юнги з коридорів не могли підглядати за своїми товаришами. Ігор Московський припав вухом до замкової щілини.

— Що там? — смикали його.— Про що говорять?

— Рудий щось про клімат їм торочить. Тепло шукає.

— Що він хоч просить у комісії?

— Найпідлішим чином на здоров'я своє нарікає...

— Мерзотник! — розлютився Артюхов.— Йому, скнарі, в Сочі та в Піцунду хочеться, а сам з трійок не вигрібався.

Увесь у дрібному поту, ніби вже обпалений південною спекою, з класу раптом мішком вивалився в коридор ослаблий Фінікін.

— — Труба,— сказав він, тулячись до стіни.

— Який флот дістався тобі? Фінікін ледве відклеїв себе від стіни.

— Каспій,— видихнув він,— їду в Астрахань. Поскочін навіть завив:

— У-у-у, пилюки там наковтаєшся, як на вішалці! Артюхов поводив під носом Фінікіна здоровенним кулаком.

— Домудрував?. Хотів де тепліше, щоб ватяних штанів не носити? От і запроторили в самісіньке пекло. З канонеркою стовбичитимеш у Карабугазі, куди воду з Красно-водська танкером привозять...

Фінікін мовчки пішов геть. Це вже відкраяна скибка.

— Усе справедливо,— зауважив Московський. Покликали Артюхова, й за хвилину він вибіг у коридор,

сяючий, щасливий. Ліз цілуватися, голубився до всіх:

Я на Балтику. Навіть пе просив — самі призначили...

Федю в класі любили, і всі раділи за нього. Викликали Колю Поскочіна, тримали за дверима дуже довго. Чувся сміх членів комісії. Юнги нетерпляче підпирали стіни.

— Наш філософ почесати язиком любить... Розпатякався там.

їїоскочін вийшов у коридор навдивовижу незворушний.

— Вибір зроблено поза моїм впливом. Ви ж зпаєте, я не проситиму... Комісія сама вирішила за мепе — па Північ.

Савка розцвів і обняв його:

— Як це добре! Ми будемо разом... , — Ти ж у комісії ще не був.

— Але ж я вирішив, що на Північ... тільки на ПівнічІ Від дверей оголосили:

—. Юнга Баранов, просимо зайти до кабінету. Джек раптом весь зіщулився, напружився.

— Будь-який флот! Тільки б на підводні човни...

З цим і зник за дверима. Юнги обговорювали його мрію:

— Підводні човни — це фантазія, а щодо флоту Джек вибирати права^пе має. У нього манюсінька трієчка а метео ватесаласн.

Гамір голосів в аудиторії раптом прорізало тонким схлипуванням.

— Напевне, розплакався наш Джек Лондончик? Баранов вибіг у коридор — весь у сльозах.

— Тихоокеанський? — запитали його.

— Гірше,— відповів він, гірко плачучи.

— То що ж гірше?

— Записали на Волгу... А я так мріяв... Хана мені, братва!

Підходили юнги з іншої роти, тихенько запитували:

— Що сталося? Чи хтось помер у нього?

— Та ні. Всі живі. А його на річку запроторили.

— Ой, бідолаха! Хай плаче. Моше, море й виплаче.

— Та не вірять сльозам нашим. їм п'ятірки подавай...

— Шкода хлопця,— розходилися иужі.— Обмілів він, як калюжа.

Росомаха повів Джека, з собою, дав йому свій носовичок.

— На річках,— заспокоював,— теж війна. А річки й у Німеччині е. Ось Одер, ось Рейн... усю Європу промчиш, а війну закінчиш на набережній у Берліні, де Гітлер мріяв у місячні ночі.

— На чому це я промчу? — побивався Джек, плачучи.

— На бронекатерах... на чому ж іще?

— Я па підводні човни хоті-і-ів... щоб мені занурюватися.

Артюхов підштовхнув Савку до двереп: _ Чи не чуєш? Тебе кличуть.

Савка ступив в аудиторію, зупинився перед комісією.

— Ленінградець? — запитали його.— А хто там з рідних? Савка докладно розповів про свою бабусю — все, що знав.

— Відмінник? — Офіцери за столом комісії перезирнули-ся, відклали Савчину особисту справу вбік.— Здається, що з цим товаришем ускладнень не виникне. Йому пряма дорога на Балтику.

_ Ні! — відповів їм Савка.

_ Севастополь? — запитали його, усміхаючись.

_ Не треба мені ні Кронштадта, ні Севастополя... Хочу

Полярне. Будь ласка, дуже прошу, запишіть мене на Північний флот.

— Врахуй,— відповіли йому,— що Ленінград ти зможеш побачити лише після війни. Відпусток ніяких, а флот у Заполяр'ї надто грізний флот... Там тобі буде нелегко, навіть дуже важко!

— Це я знаю,— відповів їм Савка. Через кілька днів йому зустрівся Аграмов.

— Хвалю! — сказав коротко.— Служачи на Північному флоті, ти багато що побачиш. Більше, ніж на інших флотах. Ти мене зрозумів?

— Так точно!

— Гірокомпаси, як і раніше, любиш?

— Навіть ще більше.

— Іди.

— Єсть!

У своєму виборі Савка був ие самотній. Свідомо вибрали для себе Північний флот багато юнг. На солодку долю вони не сподівалися. Будуть шторми, що ламають кораблі, немов суху гілку. Будуть тумани, коли "молоко" збивається на "сметану". Будуть морози, від яких кораблі стають схожими иа айсберги. Довга арктична ніч нависне над їхніми щоглами.

Коля Поскочін висловився правильно:

— Що важче в юності, то легше в житті. Треба розуміти!

За кілька днів — перша команда:

— Чорноморці та азовці — шикуйсь!

Цього разу — з речами. Прощавайте, Соловки...

Всі давно ждали цього чарівного моменту, але щастя затьмарювалося болем розлуки. Чи побачать вони колн-не-будь ці пречудові ліси, чи блисне їм уночі совине око маяка на Секірній горі?

Останні слова, останні побажання.

— Тихоокеанці й а мур ці — виходь шикуватись.

Цих мало. Вони похмурі й пригнічені тим, що, підготувавшись до війни, на війну ні; потраплять. Мрячив дрібний дощ. Аграмов, у шкіряному пальті, розмовляв з кожною групою від'їжджаючих, заспокоював незадоволених, бажав щасливої доброї дороги. Нарешті вигукнули:

— Балтійці, з речами па шикування! Федя Артюхов закинув на плечі мішок:

— Ну, ось і став я балтійцем.

Він постояв навпроти тих, кого ще не кликали з речами.

— Північноморці,— сказав їм Артюхов.— Можливо, ще побачимось. А може, й ні. Прощавайте про всяк випадок, хлопці... Я пішов!

Савка провів очима його струнку постать, мимохіть подумав: "Незабаром він буде в Ленінграді". І щось кольнуло в серце: "Може, даремно хотів я на Північ?" Але враз відігнав цю думку: "Я правий, недарма й Аграмов мене підтримав". Тричі спалахнули пісні балтійців, які відходили, і погасли далеко за Секірною горою.

Усі були вже в дорозі, а ті, що залишились, дивувалися:

— Як нас мало, хлопнДІ

Так, небагато. Десь двісті юнг. Тицьнеш пальцем — попадеш на північноморця. Вони часто запитували:

— Усіх відправили, а коли ж нас?

— Потерпіть,— відповідали їм.— Спочатку відправляли тих, у кого далека дорога. А вам, північноморцям, їхати — що раз плюнути...

Довелося чекати. Поки що вони вільні птахи. Ні нарядів, ні прибирання, ні занять. Тричі на добу сходи иа камбуз, а пДлий день гуляй. Але гуляти було несила. Юнги втомилися чекати.

— Чекайте! Невдовзі в Кремль прийде транспорт по вас. Савка з Поскочіним сиділи на лавці біля учбового корпусу, коли з-за лісу долинуло таке знайоме:

— Ать-два, ать-два... Ніж-ку! Не соромся підняти вище!

— Росомаха веде своїх гавриків,— здогадався Коля.

З'явився невеликий загін юнг другого набору — вони старанно били НОВЄНЬЇЇИМИ бутсами по калюжах. Поряд з ними, тримаючись узбіччя, з купиии на купину стрибав молодцюватий Росомаха, орлиним оком шукаючи безлад у шеренгах.

— Рука до бляхи! — повчав він молодняк.— Після чого відводиться иазад на сорок п'ять градусів. Ать-два, ать-два!

— Старається,— сказав Савка.— В науку заганяє.

Старшина наблизився, і юнги встали перед ним.

— Ну, як нова публіка? — запитав його Коля.

— Публіка пристойна. Що не скажу — все роблять. Не така, як ви ото були, грішні. Зате з вами, здається, було веселіше...—Старшина покрутив у руках кисет, на якому Тацька вишила йому голубів, які цілуються.— Здається, я одружуюсь з оцією самою,— признався Росомаха.— Ось такі діла. Може, закуримо?

— Дякуємо. Неодружені й некурящї.

— Щастить вам, хлопці! — Росомаха скрутив собі цигарку, не знаючи, що сказати юнгам на прощания.— Гаразд. Хай так. Запрошую вас після війни до Києва. Покатаю на річковому трамваї. Без квитка, звичайно. Зайцями. В буфет зайдемо, посидимо. І взагалі культурно проведемо час. Ну, будьте щасливі! Не балуйтесь...

Він пішов до своїх нових юнг, а Савка пирхнув:

— Знайшов, чим спокусити. Зайцями на річковому трамваї.

Коля Поскочін раптом сердито блиснув на нього очима:

— А ти нічого не зрозумів? — запитав він.— Росомаха ж полюбив усіх нас. Хотів знайти приємні слова. Але хвилюється чоловік, от і бовкнув про цей трамвай. Треба ж розуміти людей... Якщо залишуся живий,— закінчив Йоля,.— я навідаю його в Києві. Хай катає мене собі на здоров'я. Наплювати мені на трамвай, але йому буде приємно...

— Правильно,— погодився Савка.— Та хіба ж я заперечую? Дядько він хороший. Даремно ми иерви йому псували.

Здалеку почувся тужливий надрив запізнілого горна. Горніст виспівував збір.

— Ходімо. В мене навіть серце частіше забилося.

— У мене теж,— зізнався Коля.— Це для нас... Зробили швидку перекличку. Північноморці відповідали

схвильованими голосами: "Єсть! ЄстьІ ЄстьІ.." Речі вже в руках. Та й які там речі в юнги! Казенна білизна. Пара підручників. Шматки мила. Не обжилися. Проводжати північноморців спеціально прибув оркестр. Літні матроси-музикав-ти продували для маршу труби, випробували дзвони тарілок. Щедровський вийшов з штабу, виголосив промову про славні традиції російського флоту, про вірність обов'язку та Батьківщині. Він закінчив словами:

— Високо нееїть по морях горде звання юнги!

Соице сідало за обрій. Зблиснула мідь духових труб, юнги рушили, все навколо виповнилося врочистим сумом, а гігантська труба гелікона ще довго вимовляла за лісом: "Будь-будь, будь-будь..." На електростанції прокудкудакав їм

проща™*1 двигун дизеля. На конюшні заіржала рідна гівська Бутилка. Ось і лазня. Вийшла звідти розпарена, як буряк, Танька з віником і тазом. Була вона в синьому береті і тільпяшці.

— Уклін захисникам Батьківщини,— побажала вона.— По-дурному під кулі не лізьте...

Вітька Синяков гукнув їй на прощання:

— Ти хоч новеньких на цукрі не обважуй...

Юнги перемовлялися, що Аграмов не вийшов проводжати їх. . ",

— Чи не захворів старий?

Вдалині вжевидпілися круті сходи, що вели до маяка на Секірній горі. Капітан першого рангу ждав юнг на дорозі. Він підняв руку.

— Ви,— сказав він їм,— йдете останніми. А ва флот ви, північноморці, прибудете першими. їхати лише одну ніч. Товариші юнги... діти мої! — знайшов він потрібне слово,— Велике життя пролягає перед вами. Велике — як море. Як море! Я, старий офіцер російського флоту, низько вклоняюся вам...

В очах Аграмова заблищали сльози. Він і справді вклонився юнгам і наказав простувати далі. Юнги часто озиралися й довго ще бачили начальника Школи. Аграмов стояв і дивився їм услід. Що він згадував зараз, цей літній чоловік? Може, юність і криваву піну Цусіми?

Він проводжав на битву юне покоління — юнг.

У них не було минулого — вони йшли в майбутнє!

Джек Баранов їхав до Сталінграда разом з групою чорноморців і навіть не попрощався з класом. Перед від'їздом він ховався від товаришів, ніби служба на річках поставила на ньому ганебне тавро. Бідолашний Джек! Як він побивався, як плакав! Не знав він тоді долі своєї...

Розпочавши бойовий шлях на Волзькій флотилії, Джек пізніше форсував Дніпро... Його бронекатер у гуркоті гармат пройшов угору по Дунаю, брав Ізмаїл, штурмував Будапешт і Відень. У сімнадцять років Джек Баранов уже самостійно командував кораблем — його кулеметно-десантний глісер з Одеру трощив у Берліні вікна й "амбразури, де засіли фанатики в фаустпатронами. Особливі заслуги Джека перед флотом

були враховані, й у вісімнадцять він став молодшим лейтенантом. А після війни почалося справжнє навчання. 1

Підтвердилося, що річки впадають в океан. Мрія Джека Ьарапова про підводні човни збулася нежданo-негадаио.

Ш

Тепер він у званні контр-адмірала. Сава Якович сказав мені: нещодавно він бачився з Барановим.

— Скаржиться старий, що здоров'я вже не те. Мотор підводити почав. Згадували ми з ним той час, коли мотори працювали безвідмовно. Джек і зараз обстригається наголо, ніби він і сьогодні юнга... І в нього вже син — лейтенант. Син одразу попав на підводні човниі

Світанок застав їх на борту транспорту "Карелія". Коли на горизонті почав зникати конус Секірпої гори, Коля Поскочін, незвично серйозний, зняв безкозирку й схвильовано сказав:

— Дивіться, хлопці! Це ми бачимо востаннє. І пам'ятайте, що тут ми були по справжньому щасливі.

— Ми ще будемо щасливі,— відповідали йому юнги.

— Будемо,— погодився Коля.— Але вже зовсім інакше, пе так, як тут.

Пропливали аовг них кам'янисті луки, на яких паслися корови, та де-не-де тяглася над островами струминка диму самотнього рибальського вогнища. День випав теплий. Важкий транспорт майже не гойдало, і на душі в кожного було легко й сонячно. Незабаром юнги побачили місто, розкидане по пагорбах...

— Дива та й годі! — сказав Савка.— Де я бачив це місто?

— Я також його бачив. Ніби вві сні...

Це була Кем, і тоді вони згадали, що явище рефракції одного разу ніби підняло це місто над морем, юнги з Савва-тьєва бачили його повислим урівень з хмарами...

Висадилися! Так дивно було зустріти в місті цивільних, чоловіків без військової форми, жінок і дітей. У всьому відчувалася велика нужда й загальна невлаштованість людського побуту у воєнний час. Городяни з подивом оглядали небачених моряків: на погонах "Ю", а иа безкозирках дивні бантики.

— Хто ви такі? — запитували кемчани співучим голосом.

— Ми — юнги... юнги флоту.

— Оввa! Яка новина! Про таких ми й не чули...

Юнги йшли через місто, безкозирки в усіх мали нахил на правий борт — за статутом. Ще в Кремлі ,їм видали сухий борт-пайок: хліб, сало, банку тушонки на трьох. Речові мішки за спинами юнг точно окреслювали це казкове на ті часи багатство — паляниці, гострі краї консервних банок. Іноді кемчани запитували їк:

— Чи нема хлібця, рідні ви наші?

Поскочін скинув з плеча мішок і одразу розв'язав: Я не можу... віддам! Ми ж з вами ситі, а їхати нам

ПЄДСлїдом за Колею віддав свою паляницю й Савка. А по-ім V повітрі замиготіли золоті хлібинп, і всім запам'ятався літній робітник, який притулив паляницю до себе, мов ди-

ТІ1'Т_ От спасибі... от спасибі, рідні ви наші!

— А випити знайдеться? — запитав Синяков, показуючи сало.

Мишко Здибнєв дав йому потиличника и паказав:

— Прямо!

На станції юнг чекав состав із п яти теплушок з розчи--вениии навстіж дверима. Всередині — нари та грубки, більше нічого.

Сміючись, залазили у вагони:

— Експрес подано... прима-клас! Туалет праворуч, ванни ліворуч.

Відправляти їх не поспішали, і потроху юпги розбрелися поблизу станції. Повз них пройшов замурзаний зчіплювач з ліхтарем.

— Гей, робочий клас! Чи далеко звідси до Мурманська їхати?

— До ранку доповзете. Якщо не стапеться чогось. А може, н розбомблять вашу милість. Тоді доведеться трохи затриматися...

Так, за лісами починався фронт. Там озивалися поодинокі постріли "кукушок", там віддавали холодом непрохідні болота, що тяглися на північ аж до загадкової Лапландії...

Під вечір рушили. На північ, на північ! Колеса часто и дзвінко перестукували на розвідних стрілках. Мишко Здибнєв раптом зарепетував:

— Вітьки нема... от пика препогапа! Хто його востаннє бачив?

— Та оп — чи не він біжить? Напевне, п'яний.

— Де він узпв на випивку, паразит?

— Мабуть, на сало виміняв...

Состав набирав швидкість. Під пасипом завихрювалися жовті іскри. Вітька Синяков біг поруч з ешелоном, його відносило вбік. .

— Зупиніть поїзд,— радив дехто.

— Чим я його зупиню? Пальцем? — Здибнєв скинув шинелю, підтягнув ремінь.— Адже пропаде... шпапа миршава.

І сплигнув на насип. За ним — іще два боцмани. На ходу поїзда вони вкинули Вітьку в передостанній вагон. Тепер усі троє бігли попід насипом. З розчинених теплушок у коміри фланелівки вчепилися десятки дружніх рук, і, метєльнувши ногами, боцмани зникли всередині вагона... останнього вагона в составі.

Юнги, які спостерігали все це, полегшено перевели подих. Сказали:

— Мишко, звичайно, почекає до першої зупинки, а потім, напевне, Вітьці безкозирку на зачісці поправить...

Безліч вражень і безсонна ніч на кораблі зовсім зморили юнг. Усі поснули на тряских парах теплушок.

Прокинулися від різкого й гострого холоду. Здається, ранок. Але ще зовсім темно.

— Гей, у КОГО Є ГОДИННИК?

— Ми не аристократи. Звідки ж у нас він буде?

— Оа у мотористa хронометр у кишені... ІОвга^оторист довго вдивлявся в циферблат:

— Не можу точно визначити — восьма чи дев'ята?

— А темно, хоч в око стрель,— прицмокнув той,— Ось воно, життя-буття!

— Зачиніть двері... холодно.

— Не задубієш. Звикай. А дивитися також треба.

— Що ти там не бачив? Ти ж не в цирку!

— Як що? Милуватимемося чудовим краєвидом...

У напівмороці вирізнялися аспидні скелі, вкриті чіпким чагарником. У глибині велетенських каньйонів плавилося, вкрите туманом, холодне срібло озер. Іноді згори долинав шум — це гриміли бивні водоспадів, просвердлюючи розще-лини скель.

А в сивій високості неба червонуватим полум'ям дотлівав передсвітанковий Марс.

— Бранна зірка освітлює иам шлях,— мовив задумливо Поскочін.

Поїзд, не затримуючись, проскочив станцію Кола. Сяйнуло білизною снігу, запахло водою — наближалися до Коль-ської затоки.

Стоячи перед розчинепими дверима теплушок, юнги в'їхали в Мурманськ.

Нещодавно Герінг кипув на це місто "все, що літає", і столиця Заполяр'я лежала в руїнах. Усюди стирчали комини печей, на згарищах полярних будинків розплавились у вогні дитячі ліжка, блукали здичавілі коти. Савка, який пережив блокаду Лепіпграда, руйнування сприймав спокій-по — війна є війна, але на інших юнг згарища справили

ін2

ильне враження. Проте порт працював, ревіли сирени ко-Саблів удалині стояли вапівзатоплені американські транс-порти'й ледь диміли, викинуті на мілину, щоб врятувати цінні для війни вантажі.

Поїзд зупинився далеко від вокзалу.

— Вилазь!

Сплигували на насип. Насторожено роззиралися.

Під'їхав грузовик. Якийсь старшина, ніби з неба впав, одразу подав команду юнгам:

_ Речі — в машину! Шикуйся по чотири... Рррівпяйсь!

Товариші юнги, мурманському порту не вистачає робочих рук. Транспорти з вантажами простоюють у черзі дід кранами. Наш святий обов'язок — допомогти воїнам на фронті, виручити флот. Наліво! Кро-ком...

Працювали допізна. Краии черпали з корабельних надрів складені пачками крила "аерокобр", ящики з механізмами. А інколи черпали всяку дрібницю. Один ящик розбився об дошки причалу, з нього посипався заокеанський, мотлох: журнали та мильний порошок, піпіфакс і ракетниці, анапас-ні консерви й дамські панчохи — все вперемiш. Юнги пошабашили, . хитаючись від утоми. На виході з порту охорона прискіпливо обшукала їх.

Старшина незабаром привів юнг у Росту, що лежить на березі затоки.

Огороджені колючим дротом, тут гнили під дощем бараки флотського екіпажу...

— Обшукали нас хвацько,— сказав Синяков, стоячи посеред барака. — А ось у кулак мені вони, дурні, заглянути не здогадалися...

Розтулив пальці, й на брудну підлогу строкатим парашутом з тихим шелестом впала тонюсінька жіноча сукня.

— Оце так штука...— загули здивовані голоси. Здибнєв отямився перший.

Звичайно,— заявив віп авторитетно,— для декого така обнова — те, що треба. Але для перемоги ця ганчірка нічого не дає... Я втомився від роботи й бити Синякова сьогодні не будемо... Щоб ніхто й пари з вуст! Не можна одразу, ледь прибули, ганьбити себе. Зрозуміло?

_ Все зрозуміло. А що робити з сукнею? Вона валялася на підлозі, полум'яніючи південними барвами, така красива, така легенька. Поскочін раптом підійшов до неї і спокійно витер об неї свої бутси. Його зрозуміли.

взуття™ М°ВЧКИ ПІДХ°ДИЛИ й чистили об украдену сукню

Невдовзі на підлозі барака лежала брудна неприваблива ганчірка...

— Питання можна зняти з порядку денного,— оголосив Здибнєв.

Ці дні, проведені в бараках Екіпажу, були найзаклятіщі в біографіях юнг. За огорожею з колючого дроту флот уже майорів вимпелами, він кликав їх до себе сиренами мїно-посців, будив юнг по ночах сумними завиваннями підводних човнів, а вони, мов неприкаяні, вилежувалися иа нарах і чекали...

Чекали, коли збереться остання для них комісія, щоб розподілити юнг по кораблях.

Савка зручно вмостився на нарах поміж друзями — ліворуч Коля Поскочін, а праворуч Назипов. Вони тихенько розмовляли.

— Не всім пощастить! Нам простіше, ми ж відмінники, зможемо вибирати...

Тут, на цих нарах, вони пошепки, нікому не заважаючи, подовгу відшліфовували діамантові грані своїх найпотаємві-ших мрій.

Мазгут, ніби ошпарений, вибіг з комісії.

— Нічого не розумію. Обіцяють одне, а роблять інше. Чого тоді людям даремно голови морочити?

З'ясувалося, що його призначили в команду ТАМ-216.

— А що за команда — не кажуть,— по-справжньому обурювався Мазгут.

— Скажи, що ти відмінник. Право вибору кораблів за тобою... Не лови гав! На який біс потрібна тобі ця хтозна-яка команда? '

— Я так і сказав,— виправдовувався Мазгут.— А вони мені, наче папуги, повторюють одне й те саме: "Ось побачиш! Будеш задоволений". А я якраз не задоволений. Можливо, запроторять на зимовище й буду там загоряти: ті-ті, та-ті-та, та-та-ті...

Настрій у Савки зіпсувався. Його заповітна мрія про есмінці раптом косо відпливла в самісінький кінець коридора й завернула до холодних гальюнів, звідки тхнуло сухопутною хлоркою. Викликали юнг на комісію нарізно — то радиста, то боцмана, то стернового. Вискочив звідти один моторист, зніяковілий і розгублений.

— Мене як випяток — на підводні човни, але спочатку ремонтуватиму дизелі на березі. Призначений слюсарювати в плавмайстернях.

Він не втрачав надії: у нього був шанс перебратися в дизельний відсік підводного човна. Вийшов з комісії Мишко Здибнєв. ^ гаразд. Ніяких палиць у колеса не встромляли-

— А куди тебе г

— Готували в боцмани торпедних катерів, ось і направили па те-ка. Півроку бойового стажування, потім — у ту-

рЄЛСавка помітив, що Синяков кусає губи,— напевне, заздрив. . . —

Невдовзі й Огурцова запросили в комісію. Тут розташувався грізний синкліт кадрового відділу флоту, снували з папками особистих справ

вишколені писарі, біля вікна з цигаркою в зубах, закутавшись хусткою, сиділа літпя друкарка. Савка відрекомендувався.

Спочатку — легке невимушене опитуваннння, для побіжного знайомства:

— Ленінградепь? Син комісара? Сирота?

На всі запитання Савка відповів ствердно. Від хвилювання крутив у руках безкозирку, граючись нею, мов колесом.

— Вам,— сказали йому,— надане право самому вибрати для себе клас кораблів. Будь-який! Крім лінкорів і крейсерів, яких па Північному флоті поки що немає. Не пропонуємо вам і підводні човни, бо для служби під водою потрібні особливі знання, яких ви не маєте... Слово за вами! Вибирайте...

Райська жар-птиця сама летіла йому в руки.

— Есмінці,— видихнув із себе Савка.

— Які? —запитали його.— На нашому театрі вони двох типів. Уславлені, але застарілі "новики" і найновіші ескад-реиї "сімки". Які вам більнге до вподоби?

Савка зметикував швидко:

— На "новиках" починав службу ще мій батько. А мені вони вже не зовсім підходять... Хочу на "сімки", хоч ніколи їх і не бачив.

Члени комісії переглянули якісь папери, пошепотілися між собою і, різко відсовуючи стільці, разом встали:

— Юнга Ес Огурцов, ви служитимете стерновим на Чер-воііоіірапорігому ескадронному міноносці "Грізний". Вітаємо вас. Ідіть на оформлення розпорядження. А ввечері в бухту Ваєнга піде машина...

Савка кулею вилетів у коридор.

— На "сімки"! Ура, я — на "Грізний"!

— їудово! — привітав його Коля Поскочін.— Тридцять вузлів тобі гарантовано.

— А де бідний Мазгут?

— Та оно... закурив навіть. У відчаї...

— А тебе, Колю, ще не викликали?

— Чекаю. І ніяких кораблів не проситиму. Хай комісія сама призначить мене, в ту дірку, яку треба заткнути мною...

Звичайно, це було благородно, але Савка все-таки натякнув:

— Стривай-но, а ти не програєш зі своїм донкіхотством?

— Ні! Якщо треба скуштувати шилом патоки — я згоден...

З комісії Коля вийшов з незрозумілою усмішкою:

— Чого тобі так довго голову морочили? — запитав його Савка.

— Та там один капітан-лейтенант виявився розумною людиною. Ми розмовляли з ним англійською мовою. '

Савка й усі інші юнги були здивовані:

— А хіба ти вмієш по-іпгліш? І від нас приховував?

— А для чого? Адже той, хто має мускус у кишені, не кричить про це на вулиці: запах мускусу й так відчують. У моїх документах ця обставина була зазначена і зараз, здається, зіграла свою-роль.

— То кудн теб& призначили?

— Я закріплений за таємничою командою ТАМ-216.

— Мазгут! — вигукнув Савка.— Швидше йди ,сюди! Ось тобі товариш .по розгадуванню шарад та кросвордів, Ха-ха-ха!

Мазгут стурбовано зазирпув у ясні очі Поскочіна.

— Братику! Куди ж нас з тобою пошлють?

— А чого ти передчасно вібруєш?

— Хоч би сказали прямо, не затьмарювали мозок.

— Припини! — відповів Коля.— Ніхто й не затьмарює. Просто не кажуть. Давай, Мазгуте, загодя вважати, що нам дуже поталанило. .

І ніби підтверджуючи ці слова, в коридорі .барака раптом з'явився лейтенант у плащі з дорогого габардину. Золоті погони стирчали над його плечима, ніби нрильця доброго ангела.

— Хто тут призначений у команду ТАМ-216?

— Я,— ступив крок до нього Поскочін.

— ї я,— рушив уперед Назипов.

— Дуже приємно. Рррадий,— вимовив лейтенант розкотисто.— Рррадис'т і стерновий? Сподіваюся, поганих спеців мепі не дали...

— А куди ми зараз, товаришу лейтенант?

— Спочатку на переобмундирування. Вам шитимуть нову форму. З офіцерського сукна. Фланелівки теж, звичайно, пе з фланелі.

Юнги пішли за пим, але він, обернувшись, раптом розвів руками:

_ Куди ви? Попрощайтесь зі своїми товаришами.

— А хіба...— почав Коля.

,_ Так — відповів лейтенант,— тепер не скоро ви їх помчите.

Савка квапливо потис руки друзям.

_ Швидко нас стало розкидати... Прощавайте, хлопці!

Двоє вже крокували зі своїм офіцером у великий світ флоту, наповнений тривогами й вітром. З тих самих тривог, з того самого вітру в барак екіпажу ввійшов велетенський чоловік. Юнги, побачивши такого велетня, охнули. Весь у собачому хутрі, одяг простьобаний "блискавками", а штани покриті шарами морської солі.

— Я з торпедних катерів. Де люди? Забираю.

Він повів за собою боцманів, як Дід Мороз виводить дітей на веселе заметільне свято. Тільки тепер Савка помітив, що Синяков залишився в бараці, тинявся по кутках.

— А чому тебе не взяли на катери?

— Разом поїдемо до Ваєнги. Мене туди запхали на есмінці... Звичайно, не боцманом, а — в боцманську команду.

У ці боцманські команди, як правило, зараховували матросів, які не мали флотської спеціальності. Ну от і догрався Вітька!

— Наплювати мені на все,— сказав він, хизуючись.— Мені б до1 самодіяльності дістатися. Та щоб в ансамбль флоту проскочити. Я там заспіваю... краще від вас усіх! Такі, як я, не пропадуть.

Крізь вікно барака Савка бачив, як у завірюсі, тримаючи в руці речовий мішок, бадьоро крокував Мишко Здибнєв. Флот був один, але кораблі па ньому різні. Кораблі розкидало, як і людей. Савка всю війну не зустрічав Здибнєва, але ім'я його часто траплялось йому на очі у флотській прееї. Після сміливих атак у Варангер-фіорді газети часто друкували портрети Мишка. Здибнєв був сфотографований У кулеметній турелі, від обличчя лише овал, голову боцмана щільно облягав штормовий шолом бійця. І зустрічалися вопи в одному поїзді і в одному вагоні — після війни. Савка їхав у Ленінград, а Здибнєв — у Москву на парад Перемоги як представник Північного флоту. Цей героїчний ф"от Дибнєв представляв дуже переконливо: груди колесом, вусища руді, плечі сажневі, а під брязкітливими рядами ме-* далей не видно сукна фланелївки...

Савка додивився до кінця, як заметіль закрутила сліди боцманів, які йшли на свої кораблі — на життя чи на смерть!

Нарешті від дверей почулося довгождане:

— Увага! Машина до Ваєнги... Кому на есмінці?

Савка схопив Синякова за рукав, потяг його з барака:

— Це но нас... Ходімо швидше. Наша черга!

ЕПІЛОГ ЧЕТВЕРТИЙ

(Написаний Савою Яковичем Огурцовпм)

Була, якщо я не помиляюся, рання весна 1944 року. Стомлені есміпці погойдувалися біля пірсів Ваєнги. Я щойно вмінився з вахти, раптом мене крізь люк гукають зверху:

— Шднімайся нагору! Тебе двоє не наших запитують... Вийшов я на пірс, на протилежному кінці його, бачу,

стоять двоє хлопців. На спинах їхніх курток проштамповані великі літери ТАМ-2ІН. Підходжу ближче. Самі вони високі, аж чорні від засмаги. Під куртками в них не тільняшки, а светри з добротної вовни.'

— Не впізнаєш? — запитують.— А ти, волоцюго, теж виріс.

Переді мною стояли Коля Поскочін і Мазгут Назипов.

— Не чекав,— кажу їм.— Де ви встигли так загоріти?

— Даю точну адресу: штат Флоріда! — відповів мені Коля.— А загоряли на пляжах Майамі.

Я навіть не зовсім повірив:

— Не мели дурниць. Говори до діла —-— звідки ви взялися?

— А я й кажу — прийшли з Фріско, як називають Сан-Франціско американці." Таке собі містечко... Запитай у Маз-гута, він тобі підтвердить, що Сан-Франціско дуже схожий на його рідний Касимов!

А сам заливається сміхом. Мазгут додав серйозно:

Це правда. Зробили два переходи через Атлантику. Привели корабель, побудований для Північного флоту... Лише тиждень тому спали в "особистій спальні його величності"^— у Скапа-Флоу в Англії, потім пішли в Рейк'явік, на рейді там ковтнули з танкерів палива й рвонули на дизелях — додому!

Коля запрошував мене до себе:

— Ходімо! Взагалі наш ТАМ-2І6 звичайний конвойний

тральщик, але союзники такі коробки називають корветами У нас там справжній сервіс, спочатку навіть гидко було. Штани прасує машина, картоплю чистить машина, білизну пере й викручує машина. Хочеться пити —— натисни на кнопку, й будь-яка вода з сиропом, гаряча чи холодна, струменем ллється тобі в рот. Матросові нема чого робити — лише вахту неси!

За сопкою хлопці побачили короткі, немов пальці, щогли незнайомого корабля. їхні клотики були увінчані масивними ковпаками.

— Ходимо з радарами,— пояснив мені ДЇазгут.

До кубрика вів широкий трап — не крутий, а похплий. Замість поручнів там висіли фалрепи, обшиті бузковим оксамитом. Я так звик до нашої російської стрімкості, що на похилому трапі ледь не зламав собі ноги. Друзі діставали з холодильника банки з соками.

Я запитав їх, як живуть за океаном.

— Живуть,— розповідає Мазгут.— Жалоби й голоду не знають. Хмарочосі! й не гойднулись. І манаття всякого багато. Спочатку очі розбігаються. А потім швидко звикаєш, ніби так і треба. У мене в

Касимові мама в сорок першому кропиву варила, а там гречкою та кукурудзою свиней годують. Проте до росіян ставляться чудово. їдеш, бувало, вулицею. Бачать — матрос з Росії. Кожна машина перед тобою зупиниться. Сідай у неї — вважатимуть за честь. ОБ, одразу тобі кермо пропонують. Веди сам! Куди тобі треба. Ну, ми водити машин не вміємо. А деякі диваки бралися за кермо. Шість вітрин у Фріско розбили. Так і в'їхали на машинах у магазини. ї хоч би тобі що! Навіть штрафу не платили.

Я уважніше придивлявся до друзів і раптом побачив гарних юнаків, упевнених в собі та в тому ділі, яке вони зобов'язані виконувати задля перемоги. В цей момент, не приховую, мені захотілося й на себе подивитися збоку — чи я змінився? Чи такий я, як вони?

Тоді ми й розлучилися, і наші шляхи-дороги розійшлися. Лише одного разу біля Каиінового Носу я бачив, як, увесь у шумовинні піни, пройшов ТАМ-216: він вів так званий вільний пошук ворога. Час для мене спливав тоді швидко.

Уже наближалася наша перемога, коли я випадково почув, що на сусідньому з нами "новику" служить радиет-юнга. Заради цікавості я перескочив з борту "Грізного" на палубу старого мілоносця-ветерана. Ця зустріч запам'яталася мені на все життя...

Зсунувши навушники на скроні, в радіорубці есмінця си-ш худорлявий чоловік з сивизною в чубі й страдницьким загостреним носом. Мене особливо вразила велика кількість електрогрілок. Чотири жаровні стояли круг нього. Він повагом повернув до мене голову, і я ледве впізнав у ньому Маз-гута Назипова.

_ А де ж Коля? — запитав я тієї ж миті.

...Це сталося в Карському морі при повному штилі, коли арктична вода була схожа на чорне скло. ТАМ-216 у складі номерного конвою

тримав курс на Діксон. Все було спокійно, коли з одного сторожовика дали загадкове радіо — передача обірвалася на півслові. Командир ескорту передав наказ на ТАМ-216 відхилитися від генерального курсу й діяти самостійно, відповідно до обставин. З чорної гущі липкого мастила вихопили лише одного матроса. Він помер на трапі, що вів до лазарету, не встигнувши нічого повідомити. Але було ясно, що ворог чигає десь поблизу. ТАМ-216 почав промацувати під собою темну й холодну безодню.

— Я добре пам'ятаю цю мить,— розповідав Мазгут, продовжуючи прослуховувати ефір.— Акустик раптом крикнув, що засік шум гвинтів, і одразу дав пеленг. Ми пішли на човен, готуючи до залпу "їжаки" з бомбами. Повір мені, Саво, ніякого сліду від торпеди ми не бачили. Перископа також ніхто не помітив. Пролунав вибух, і все полетіло к бісовій матері. Прилади вирвало з бортів з м'ясом. Вони так і повисли на пружинах амортизаторів. Радіорубка перетворилася на звалище, я ледве виліз із купи металу. Корпус дефюрму-вало від корми, до форштевня. Наш "тамик" дрібно тремтів. Ніколи не забуду цієї картини: з води раптом виперло гтинти корабля, і вони продовжували обертатися на залишках інерції...

— А що з Колею? — запитав я.

— Зачекай... Ми вїдпомпували паливо за борт, щоб хоч трохи виправити крен. Я взяв радіопереноску, яка, мені здалося, була справна, і на містку сів з нею біля ніг командира. "Передавай, передавай!" — переконував він мене. Я цокотів і цокотів у ефір, що торпеда не дала сліду. Що це не міна! Нова німецька торпеда, яка не залишає сліду на воді... А над містком уже шаленіло полум'я.

— Ви загорілися від вибуху?

Ні. Це Коля Поскочін квапливо спалював секретпі карти й усі документи. Командир наказав викинути за борт понтони. Ми з Колею

залишилися. Ми були ще потрібні... " працював на ключі, а він випускав у небо ракету за ракетою. Ми сподівалися, що нас помітять з ескорту. Корабель раптом почало трясти. Ох, і тряска ж була... Зуб па зуб не попадав. Тоді командир наказав і нам, юнгам, залишити палубу. Мені він дав пакет з партквитками офіцерів, а Колі вручив клуночок з орденами. Понтони з нашими людьми вже погойдувало віддалік.

— І пішли всі, крім командира? — запитав я знову.

— Ти що! В рубці залишились офіцери. Вони сиділи па дивані й курили цигарку за цигаркою. Це були останні цигарки в їхньому житті. Не залишили гармат і дві комеи-дорські обслуги.

— А що в цю мить сказав тобі Коля?

— Ми вже збігали по трапу, і Коля раптом смикнув мене за куртку. "Мазгуте,— сказав він мені,— здається, амба!"

— І більше нічого?

— Жодного слова... Ми занурились у воду згідно з інструкцією. Спочатку по коліна, потім до паху. Повільно ввійшли в море грудьми. Розрив серця від різкого охолодження з нами не стався, і ми з Колею попливли. Неподалік гойдало червоний буй, зірваний вибухом з нашої корми. Я знав, що доки підійде понтон, біля буя ми зможемо протриматися хвилин зо три. Можливо, п'ять — пе більше.

— Ви пливли поряд?

— Весь час. Але н, дужчий, метрів на два попереду Колі. Здається, йому заважав плисти клуночок з орденами. Я часто озирався до Колі й раптом побачив, як з води — ну, зовсім поруч зі мною! — вирвалася рубка підводного човна з —мокрими прапорами. Вони висіли мов ганчірки. Один був імперський зі свастикою та з орлом. А другий... Ти не

повіриш, але я готовий заприсягтися, що на чорному тлі другого був череп з кістками — такі малюють на будках трансформаторів високої напруги. Дві наші обслуги відкрили вогонь з палуби. Врізали точно по рубці, навіть поручні зірвало. Після цього німці одразу ж пішли під воду. З-під води вони садонули другу торпеду... Навіть сплеску ие було. Піднявся вогненно-рудий стовп, у якому загинули всі хлопці. Цього разу всі. Тоді човен сплив удруге, і я не одразу зрозумів, що нас обстрілюють з кулеметів. До буя було вже недалеко... Зачекай,— сказав Мазгут, зсовуючи навушники зі скронь на вуха; він вслухався у розсип морзянки й відкинувся на спинку вертушки.— Ні, це не нам... викликають твій есмінець.

Замовкнувши, він присунув до себе ще одну грілку: •— Дуже мерзну. Став таким здохляком відтоді. Майже ЕСІХ з нашого "тамика" демобілізували. Хотіли й мене. Але я виблагав у лікарів право сидіти за ключем до перемоги. От тільки мерзну...

Мені зробилося лячно, я сказав:

_ Мазгуте, чому ти нічого не кажеш про Колю?

_ Я скажу... Колю вбили з кулемета. Прямо в спину.

Він так і пішов "на грунт з клуночком орденів. Все? ^

— Ще не все. Я довго потім бачив Колю...

— Уві сні?

_ Ні у воді... Коля довго світився з глибини білою плямою. Потім ця пляма почала поволі тьмяніти. І нарешті глибінь моря поглинула його... назавжди. Ось тепер, здається, все,— твердо закінчив Мазгут, не дивлячись мені в очі.— Тепер Колі було б шістнадцять років.

— Як і мені,— сказав я... Ми були з ним однолітки.

РОЗМОВА П'ЯТА

Ця розмова була найкоротша.

— А далі,— заявив мені Огурцов,— писатиму я сам. Ви тільки не втручайтеся.

— Вибачте... а чому так? Я ж автор цієї книжки.

— Як би ви не старалися, вам усе одно краще за мене про флот не написати.

Я пішов ображений. Не знаю, що там у нього вийде.

Тепер, коли діло вже завершується, я можу зізнатися, що працювати з Огурцовим було нелегко. Чоловік різкий і впертий, він інколи пригнічував мою волю, я мимохіть підпадав під його вплив. Мені було дуже важко писати про нього як про хлопчика, коли я бачив перед собою вже не хлопчика, а круту, сильну натуру...

Ввечері я зателефонував Огурцову:

— Гаразд. Пишіть самі. Не будемо сваритися.

— Не треба,— погодився Огурцов.

— А як ви вирішили назвати цю останню частину?

— "Крапля меду".

— При чому тут мед? І чому лише крапля?

— Тому що в спільній нашій перемозі є й мого меду крапля. Хоч і маленька, але без неї бочка не була б повна...

Пізніше він сам змінив своє рішення і назвав частину інакше. Щоправда, ця "крапля меду" мені трапилася в тексті, але вже наприкінці книжки... Гаразд, не буду втручатися! Хоче писати сам — хай пише.

Хто побачив дим голубуватий, Що вставав клубками на воді, По дорозі піде він проклятій — По дзвінкій, морській, навстріч біді.

Е. Багрицький

Ось вони — погойдуються біля пірсів, підсосуючи в свої днища прісну воду й тягучий мазут. У них вузькі й хижі корпуси^ розхитані від вібрації на високому форсажі, вм'ятини в бортах від штормів та бомбувань. Інколи вони, зальо-дянілі, пливуть в океані, ніби живі айсберги, і під вагою крижаних бурульок лопаються тонкі антени. їхні похилі палуби дрібно здригаються від роботи турбін, а теплі маси повітря переміщаються над ними шарами.

Це і є есмінці — мої улюбленці.

З трепетом ступив я на палубу "Грізного".

Перше враження — всі заклопотані, й нікому нема до тебе діла. Друге враження — все тут не так, як пишуть у книжках. Не так гадалось. Не так і мріялося. Відполірована сталь палуби де-не-де взялася іржею, залита мазутом. Холодно, але не часто зустрінеш матроса в бушлаті. Команда в робах, і подоли голландок майже до колін. В багатьох у зубах або в кишенях — викрутки. По трапах бігають, немов мавпи, майже не торкаючись руками поручнів. А трапи — як стіна, майже вертикальні. Тра-та-та-та! — і вже злетів нагору. Тру-ту-ту-ту! — і він уже внизу...

Граючись ланцюжком дудки, до мене підійшов розсильний.

— У першу палубу,— сказав він мені.

Ще одна новина. Скільки існує відсіків, стільки й палуб. По суті будь-яке приміщення на кораблі — це і є палуба. Моряки, спускаючись у кубрик, кажуть: "Я іду на палубу",— і називають її номер.

Тримаючи в руці речовий мішок, я крокував по рейках мінної доріжки. За мною бігло кудлате цуцепя й нюхало мої вузенькі штани. На трапі, який веде на півбак, цуценя відстало. Йти було слизько. Я опинився в носі есмінця, а там — люк. Почав опускатися по крутизні спиною паперед, мене ляснули знизу:

К — Корова!

^Стрімголов скотився вниз, випустивши мішок, а мені сказали.^^ скелет. Розкидається тут маслаками!

Я потрапив у тамбур люка, звідки двері вели до баталер-ки ніби до магазину: біля ваг з гирями стояла людина в білому халаті й напружено різала ножем мерзле масло:

— А де тут перша палуба? — запитав я її.

— Нижче. Чи не бачиш люка?

Зазирнув я в круглий люк, а там повно картоплі...

— Це провізійна. А ти лізь у квадратний.

Через квадратний люк я нарешті потрапив до кубрика, що мав стати моєю оселею. У трубах парового опалеппя висвистувала пара. Вздовж

бортів, оббитих пробкою, стояли рундуки, а над ними висіли старшинські ліжка, закинуті на ланцюгах до перегородки. Чисто й прохолодно. Якийсь матрос розмовляв по телефону.

_ Це ти — юнга? — запитав він, стромляючи трубку

в замок, який клацнув.— Дзвонив штурман. Кидай манатки і йди до нього в каюту.

Я кинув на рундук речі й повернув назад до трапа, і — Куди ти? Ось так ближче...

Матрос відкинув у перегородці горловину лазу — трохи ширшого від ілюмінатора, і я просунувся в нього головою вперед. При цьому мої руки вперлися в лінолеум палуби другого кубрика, —а там з мене реготали комендори:

— Глянь! Якийсь дивак з'явився...

Тепер я міг повзти лише на руках, як це роблять дїти-повзунці. Моя корма застряла в першому кубрику, і там товариші не розгубилися. Схопили мене за штани і втятлн назад.

— Телепню! — — було сказано мені.— Нас тут живе тридцять'чотири бойових номери. Якщо кожен номер буде так вилазити за бойовою тривогою, то німці нас одразу потоплять і правильно зроблять... Дивись, як треба вискакувати!

Підстрибнувши, матрос ухопився за край стандартного ліжка, що висіло над лазом, і — не головою, а ногами — так і в'їхав у лійку горловини, лише сорочка напузнрилась на ньому. Ну, мені до цього ще дуже далеко... Я пройшов через два кубрики й по трапу дістався знову під півбак. Стало зрозумілим розміщення головних носових відсіків.

Розсильний відчинив нереді мною масивні броньовані рхєрі кают-компанії й сказав коротко:

~~ Другі праворуч. Штурман Присяжнюк. Ноги витри.

Червона доріжка килима вела в затишшя офіцерського гуртожитку, звідки долинали звуки роялю. Коридор закінчився. Ось і штурманська каюта. Штурман Присяжшок сказав мені:

— Належить відрекомендуватися командирові. Ходімо.

З коридора кают-компанії трап веде до салону. А там килим лежить значпо розкішніший. Четверо дверей оздоблені майстерною інкрустацією по дереву на тему російських народиш: казок.

Тут живуть матрос-шифрувальпик, замполіт, командир і його помічник. Присяжшок провів мене до салону, вмостився в кріслі, взяв цигарку.

— Ось він! — сказав комусь, закурюючи та щулячись від диму.

Салон розділяла навпіл штора яскраво-синього оксамиту, обабіч неї ВИСІЛИ бронзові канделябри. Штора раптом відсунулася, ніби завіса в театрі, і я побачив командира есмінця. Сподівався зустрітися з велетнем, чубатим, з бородою, 8 кулаками, пемов два гарбузи. Але капітан 3-го рангу був трохи вищий від мене; з круглим обличчям, рожевощокий, як хлопчик, а рідким світлим чубом. Він потер свої пухкі руки й мовив весело:

— З юнгами ще не служив. Спочатку розкажи про себе.

Офіцери вислухали мене. Ледь помітними натяками намагалися з'ясувати глибину моїх знань. Швидко намацали дно, і тут командир насторожився.

— А що це в тебе на голові?

— Бантик,— кажу.

— Який ідіот це придумав? Не вистачало, щоб у моїй команді люди з бантиками ходили... Зняти!

— Єсть зняти! — зрадів я.

— Видайте йому звичайну стрічку.— Присяжнюк кивнув.— І хай хлопчина постажується в Курядова, а потім подивимося... Завтра,— сказав мені,— ти одержиш бойовий номер і тебе включать у розклад. Щоб ти зпав, де перебувати в час тривог — бойової, водяної й пожежної, при авралах і прибиранні.

З салону ми вийшли разом зі штурманом. Він підштовхнув мене до командирського трапа, який виводив офіцерів на місток:

— Старшина стернових Курядов там...

Іще три трапи, і я нарешті міг огляпути свій есмінець в висоти містка. Вахтовий сигнальник стояв у великому кожусі.

— Тобі скільки років? — запитав вів мене.

— П'ятнадцять. ; t

_ У-у-у,— завив сигнальник і підняв комір кожуха.

Дуло на'містку відчутно. Старшина Курядов, мій безпосередній начальник, одягнений у ватянку, па ногах — величезні валянки в червоних калошах. Був вііі місцевий —

поморів Польського берега, говорив мало й тихо, ніби соромився мене. Перше, що я помітив у ходовій рубці,— відсутність навіть натяку на штурвал. На двох тумбах стояли маніпулятори, а перед ними — двоє табло тахометрів (показують число обертів двох турбін) і датчики відхилень стерна. Курядов дозволив покласти маніпулятори на борт, десь у кормі, скоряючись мені, ожили мотори, відхиляючи стерно, і стрілки — — тік-тік-тік! — швидко, побігли по градусній шкалі лічильника.

_ Гарно! — сказав я й подивився поперед себе в оглядове віконце по курсу.— А хіба тут "двірника" не буває, як V машинах?

— І не треба,— відповів старпшна.

— А в морі ж — бризки, вітер.

— Під час походу вікно завжди відчинене, стерновий дивиться по курсу не крізь скло, а прямо крізь бризки.

— Таж увесь змокнеш!

— Ну то й що? — відповів Курядов байдуже. • Оглянувши рубку, я потарабапив пальцями по склі репі-

тера.

— Ось він, довгожданий... А де ж матка гірокомпаса? Для цього мені знову довелося спускатися вниз. З другої

палуби на диище есмінця вели два люки. Я поліз в один з них, помилково потрапив до бойового погреба. Як ото в булочній розкладені батони й паляниці, так і тут лежали на стелажах гарматні снаряди з різнокольоровими капелюшками на потилицях. Тільки в булочних,

звичайно, ніяк не може бути такого порядку й такої ідеальної чистоти. Матроси працювали біля повітряного ліфта. Здивувалися:

— Дивись, якийсь жевжик... Гей, чого тобі тут троба?

— Я так... подивитися хотів.

— В кіно іди дивитися. Any геть.

Виліз я з одного люка, відчинив другого. Назустріч мені попливли тонкі шуми й легке дзижчання, ніби я потрапив на літню галявину, де стоять вулики. Так, це був гіропост. На ліжку, під яким гув генератор і підвивала помпа, лежав давши і худий вусатий старшина в чистій робі. Він читав. Побачивши мене, розгубився:

— Ти хто такий? Хто тобі дав право сюди...

Я відповів, що, як і він, належу до БЧ-1, призначений па есмінець стерновим, а гірокомпаси обожнюю з дитинства. Не проганяйте мене, мовляв, а дозвольте подивитися.

Перед! мною був старшина Лебедев, досвідчений анішо-тист флоту, якому судилося відіграти в моїй долі значну роль. Мічман Сайгін на Соловках дав мені початки теорії, але лише тепер я побачив гірокомпас у роботі. Здається, й пальцем нема куди тицьнути — всі перегородки повністю залиті емаллю приладів, і прилади ці співають, підморгують, дзюрчать і скрекочуть.

— Краса яка,— не втримався я.— Можна інколи заходити?

— У гості чи як?

— Хоч би й так.

— Вештатися тут не можна,— відповів Лебедев.— Дуже відповідальний пост.

— Я не вештаюся... я у справах.

— Які ж тут у тебе справи? Твої справи — на містку...

Але з моїх запитань старшина здогадався, що в гіроскопічній техніці я трохи кумекаю. Я сказав йому, що просто жити ие можу без гірокомпаса, і Лебедев відклав книжку — "Вершник без голови".

— Уперше бачу людику, яка помирає без гірокомпаса. Ну, якщо вже так, то... заходь. Не дам померти...

Есмінець відчув м'який поштовх по корпусу, і я помітив, як під склом зсунулася картушка ("аншютц" умить зреагував на відхилення корабля в світовому просторі).

— Здається, підійшла торпедна баржа,— сказав Лебедев.— Пришвартувалася до нас. Зараз з неї візьмемо боєголовки торпед.

Цього дня я почував себе серед матросів есмінця, як кошеня, яке опинилося в товаристві вусатих тигрів. "Грізний" нещодавно вийшов з ремонту — заміпили в котлах перегорілі труби. Існував закон: на час, коли спалахують вогні елек-трозварки й летять іскри, весь боєзапас з корабля знімають. І тепер до обезголовлених тіл торпед, що сонно дрімали в трубах апаратів, повинні заново пригвинтити боєголовки, в кожній з яких по 400 кілограмів вибухівки. Баржа була вщент навантажена боєголовками, що плавали в густому мастилі на днищі її трюму. Боєголовки перевантажували, зачепивши їх гаком за носик. На есмінці головки приймали мінери БЧ-3.

Один молодець-матрос — на прізвище Дрябін — ляскав рукавицею по сталевому боці торпеди, обліпленому тавотом.

Точнісінько таким жестом хороший _ господар поляскує сгііию-рекордсменку, яка вилізла з хліва подихати свіжим повітрям та порохкати.

-£ак так,— кричав Дрябін па кран.— Іще послаб! Я стояв поруч, з цікавістю спостерігаючи за всім, і не одразу зрозумів, що сталося. Пролунав страшенний удар об палубу (есмінець загув). Перед моїми очима, зірвавшись з висоти, сторчма гупнула боєголовка. Завмерпш па мить, вона почала поволі валитися навзнак. Момент був ризикований.

Дрябін ривком підставив богатирські груди, і торпеда своєю вагою вплющила його між ростровими стояками.

Я підскочив до Дрябіна й щосили став відтискати від його грудей півтонни смертоносної ваги. Мої долоні, ковзаючи зривалися в густому мастилі тавоту. Прибігли ще мінери, вивільнили Дрябіна з-під вантажу...

Що зробив Дрябіп? Він схопив розірваний трос і, розмахуючи ним, закричав на баржу:

— За таке — трибупал і розстріл вам, собаки! Забирай боєголовку назад! І акт складемо — вона вже непридатна...

Потім повернувся до мене,— поклав руку на мій погоп.

— "10"! — сказав він мені.— Ти перший підскочив. Дрябін таких речей ве забуває. Іди за мною. Дай п'ять... ось так!

Холодний тавот намертво склеїв наше рукостискання. Ми ледве роз'єднали свої долоні. Вертлявою ходою бувалого мінометника Дрябіп уже крокував у корму, а я підстрибцем дріботів за ним.

Слідом за новим другом я спустився у вузький відсік запчастин ВЧ-3, схожий на слюсарну комору. Дрябін витяг звідкілясь прозорий флакон з-під духів "Біла акація" і сказав мені:

— Дрябін не підведе... Зараз хильнемо за дружбу!

— А що тут? — запитав я, завмираючи від страху.

^ Оцим ось протираємо мінні приціли. Ліизи у нас чистенькі, а спирт залишився.

— Я боюсь,— зізнався я.— Ніколи пе пив.

— Дурниці! Тепер ти вже не "Ю", а міноносшгк...

Склянок не знайшлося, і Дрябін розбулькав флакон у латунні наконечники з-під фугасних снарядів. З особистих спостережень за життям я вже знав, що дорослі, випивши, поспинають закусити.

— А чим закусимо? — запитав я, бурхливо мужніючи. Дрябін витяг з кутка відсіку закуску — великий гумовий

мішок, в якому хлюпала якась рідина

■— Зап'ємо оцим. Замість пива... Чистісінький дистиліт з домішкою техногліцерину. Хіба погано? Ну, пий швидше.

Я весь був ще вимазаний тавотом і відчував себе справжнім матросом. Переборовши страх, випив увесь фугас. Дрябін дав мені запити спирт водою з мішка, тягучою, як лікер, і солодкою.

— Майже як лимонад! — сказав я, віддихавшись.— Тільки не шипить!

— Про це не турбуйся,— відповів мені Дрябіи, міцно загвинчуючи пробку в мішку.— Давай до старшини, дихни на нього добряче — і шипіння тобі на цілий день забезпечене...

Коли я вибрався з відсіку, світ став для мене рожевим. Мені було весело, і матроси принюхалися до мене:

— От шмаркач! Встиг нализатися. Ми стільки років гримимо — й тверезі. А він перший день на есмінцях і вже нализався!

Я спустився в кубрик, поклав голову на свій речовий мішок і задрімав. Раптом чую, як від люка до палуби долинуло:

— Юнгу — до замполіта.

— Та він не може. П'янивГваляється...

З люка долинуло — у відповідь, зі свистом дудки:

— Замполіт уже знає. Хай плентається який є...

— Піду,— сказав я, підводячись з рундука.

У каюті замполіта стояв Дрябін, винувато звітував:

— Я ж не звір якийсь! Коли людина мені добро зробила, то я ж а нею не як-небудь, а по-людському. Чи не так?

— Могли б,— відповідав замполіт мінерові,— не панувати його спиртом, а висловити юнзі свою вдячність.

Дрябін навіть здивувався:

— Грішми я йому віддячу, чи що? Я ж не звір... людина! Росіянин... Правда ж? Ну, й налив йому. Ось стілечки. Як кіт наплакав. Як матрос матросу. А якщо він одразу ратиці відкинув, то чого ж тоді на флот подався? Сидів би вдома...

Після мінера замполіт уз'явся за мене. На папірці віп підрахував, скільки я, сучий син, з'їв і зносив за період службії, в яку суму обійшлися державі мої педагоги, і таке інше. Коли він закінчив фатальний підрахунок, я зрозумів, що мені до смерті не розрахуватися з боргами. Тут я не витримав і заплакав. Але замполіт був людиною з характером і сліз моїх витирати не став.

— А навіщо, ти гадаєш, тебе вчили? — говорив він.— Щоб ти, прийшовши на есмінці, казенний спирт хлебтав? Це обурливо, товаришу юнга... Як ти поводишся? Дай адресу

_ ка МЕ напишемо, що його син не виправдав довір'я ^^яїтятгини й комсомолу.

Бй ^ Нема в мене батька,— відповів я.— Загинув мій тато.

_ Тоді адресу матері.

— Мама на кладовищі... в Соломбалі! Замполіт відкинув олівець і порвав свої розрахунки.

— Послухай, друже! А хто ж у тебе є?

— Бабуся. Вона в Ленінграді...

— Ну, бабусю ми турбувати не будемо. Хай не сумує. А ти повинен служити так, щоб 'загладити свій вчинок... Усвідомив? .....

Офіцери не надали значення цій історії. Дрябша ж покарали. З тих часів збереглася в мене його фотокартка, яку він мені подарував, повернувшись з гауптвахти. "Моєму кращому другові на згадку про героїчні дні оборони Заполяр'я від підлого ворога!" — так написав він на картці. Дрябін був иайдосвідченіший мінер есмінця, і зараз його портрети можна бачити у монографіях з історії Північного флоту. Фотокореспондент зафіксував його на крилі торпедного апарата. Він був людина недалека, але мужня й добра... Наприкінці війни він осліп через випадкову аварію, і я під руку відводив його в Екіпаж на оформлення демобілізації. Прощаючись, він міцно обійняв мене и заплакав:

— А пам'ятаєш, Саво, як ми з тобою... Ох, і шипіли тоді на нас! Так-ак, був час — не повернеш. Дев'ять років життя — флотові! Всі дев'ять на есмінцях. Шматок великий, га?

Моя робота під час війни — скромна, але важлива. І я вже цілком свідомий розуміння своєї великої відповідальності. Що я зможу зробити для перемоги, я, звичайно, зроблю. Якщо судилося загинути, я загину. Так я вирішив одразу! Тому й ставлення моє до тієї ватянки, яку мені видали, було таким, яке, певно, відчували юиі лицарі, вперше одягаючи бойовий панцир для турніру. Мені видали теплу білизну, стьобані штани, чоботи для шторму й валянки для морозу. Одержав під розписку, як особливо цінне спорядження, і "жабу" — рятувальний жилет, який надівався як парашут; з нагрудника стирчали гумові трубки з пробками для надування жилета повітрям. Нарешті, мене включили в бойовий розклад "Грізного". Кузбаським незмивним лаком на кишені моєї голландки відтиснули мій особистий бойовий номер з пяти цифр. З цим номером мені воювати. Якщо мене нри-е хвилею до берегів Батьківщини, цей номер розкаже, хто я такий, в якій БЧ служив, на якому посту бився з ворогом, теля чого за списками флоту легко встановити моє прізви-

ще. Бабусі напишуть: "З великим сумом повідомляємо, що юнга С. Огурцов поліг смертю хоробрих у боях..." Такий самий номер був пришитий і до кокона мого коркового ліжка, яке здатне тримати людину

на воді більше двадцяти хвилин, якщо, звичайно, правильно його скласти й зв'язати міц-піпте...

Старпшна Курядов на мене навіть трохи образився: Огурцова з гіропоста хоч за вуха витягуй. Старшина Лебедев казав, виправдовуючись перед Курядовим:

~ Ну, що ти, Васю! Хлопчина ж цікавиться... Не проганяти ж мені його. Не просто дивиться, а розбирається...

Лебедев здавався мені дуже розумним. Погладжуючи свої пишпі вуса, він давав точну відповідь на будь-яке моє запитання. Гірокомпас у Школі Юнг стояв холодний і нерухомий. А тут його наповнювало тепло напруженої роботи, якою він жив, працюючи заради нашої перемоги. Велика рівниця! В русі я швидше зрозумів взаємозв'язок деталей, краще осмислив електросхему "аншютца". Я навіть здивувався, коли старшина Лебедев сказав мені, що до служби на флоті він був у Москві відомим кондитером — готував торти для дипломатичних прийомів у Кремлі. Від тортів до "аншютца" — віддаль чимала, і я пройнявся ще більшою повагою до старшини за його знання....

Штурман есмінця Присяжнюк, цей горбоносий чепурун, акуратний блондин літ тридцяти, час від часу кликав мене до себе. Давав почитати ПШС, влаштовував побіжне опитування з теорії. Увагою мене не обминали... Якось надвечір пазвали моє ім'я:

— Де тут юнга? Його "смерш" викликає...

Якщо бути щирим — у мене ослабли руки й ноги. І хоча запідозрити мене не було в чому, попередня зустріч з тим із спецвідділу на Соловках залипшла в душі неприємний слід. А тут ще й матроси насміхаються:

— Ага, попався! — кажуть мені.— Зараз тебе на півбак виведуть, до гюйс-штока прив'яжуть і тарахнуть з п'яти-дюймівки прямою наводкою... У нас зі шпигунами розмова коротка.

Я пішов до "смерша" в поганому настрої, ішов по червоних килимах, немов по болоту. З. буфету долинав передзвін посуду — вістові готували офіцерам вечерю. В кают-компанії ввімкнули радіолу, і звідти зринала мелодія:

Відцвіли вже давно хризавтеми в саду...

Несміливо постунав я в двомісну каюту. "Смерш" був здоровило, під стелю зростом, у званні каштана другого ран-

^. А сам вій стояв переді мною в сорочці з засуканими Ьу'кавами — от-от зацідить у вухо! Однак зустрів він мене, ніби давнього друга.

. — А-а-а,— зрадів.— Заходь, заходь, юнго... Дай-но я подивлюся на тебе, на недоростка.— Взяв мене за підборіддя й подивився в очі: — Як живеш? — запитав коротко, але Ьуворо.

Ш — Дякую. Живу. Не вмираю. В ■— А що думаєш?

В ;— Про ЩО?

С — Взагалі... про життя, про війну...

і — Нічого не думаю,— ухилився я від прямої відповіді. І На це мені було заявлено з чарівливою щирістю:

— То ти, виходить, дурень? Як можна жити в такий час і нічого не думати? Вибач, шановний, але все-таки хоч інколи задумуйся,— попросив мене "смерш".— Жарти та сміх залишилися за бортом. Тут тобі

не ансамбль пісні й танцю... Життя на "смінцях дуже серйозне. За кожну провину треба відповідати.

— Єсть,— сказав я, згадавши про триклятий спирт. Зовсім несподівано прозвучало запитання "смерша":

— Бабусі вже написав чи ще не зібрався?

— Збираюся.

— Напиши! — дружньо порадив мені "смерш".— Тільки пе лякай її зайвою романтикою. Тобі романтика, а бабці страх господній. Захочеш фотокартку їй вислати — вишли. Але сфотографуйся обов'язково без головного убору.

— А чому так? — запитав я. Стрічкою своєю я пишався й мені було б шкода, коли бабуся не дізналася б, що її онук став "грізним".

— На стрічці ж назва есміпця написана. Військову таємницю розголосиш. Я тобі по-дружньому раджу — на довбешку свою нічого не надівай...

Двомісна каюта, в якій жили "смерш" і парторг есмінця, нагадувала купе. Над одним ліжком розташувалося друге. М'яке світло. Електрогрілки. Шафа. Вмивальник.

— Я тебе покликав ось чого,— сказав капітан другого рангу.— Будеш у нашій каюті прибирати...

Я вже опанував собою, прогнав страх і зізнався капітану другого рангу, що спочатку боявся до нього йти. Розповів, як милили мені голову на Соловках. "Смерш" есмінця засміявся и без великої' поваги висловився про свого солове-цького колегу. Ввечері на другій палубі, де жили комендори, н спостерігав, як "смерш" забивав козла з матросами.

А мічмап Холін, старшина мінно-торпедної команди, покрикував на нього, як на приятеля:

— Куди ти знову зі своїм дублем прешся? Я тобі шістку скинув, а ти знову з дублем... Кумекати треба!

"Смерть шпигунам" програв і за домовленістю поліз під стіл, ледь проштовхуючись між вузенькими ніжками а комендори при цьому били по столу кулаками, вигукуючи:

— Козел! Козел! Козел!..

Пізніше я в Курядова тихенько запитав:

— Цей "смерт", певно, за нами стежить?

З незворушністю справжнього помора старшина відповів:

— А як же інакше? Така в нього посада. За це він і гроші одержує. Ти ще до Ваєніи не доїхав, як віп уже твою біографію вивчив і все твоє життя до деталей зпає...

— А які ж тут шпигутш? Кого вій ловити збирається?

— Тобі цього не зрозуміти... Он на "Розводящому" відкрили для ремонту кожухи турбін. Потім закрили. Механіку спало на думку: дай-но ще раз перевірю. Відкрили кожухи знову. А там, між лопатями, лежить гвинтик. Малесенькій";, як шпилька. Якби вони пустили пару з котлів на турбіни — все, ювелірної роботи лопаті иолетіли б до бісової матери Мабуть, знайшовся гад, який гвинтик туди підсунув. Розумно діяв. Якби не зняли вони кожух запово — есмінець до кінця війни к стояв би на причалі.

До кубрика зайшов після вахти сигнальник. Скинув кожух, сів на рундук, стяг із себе ватяні штани.

—■ Промерз до кісток! А машини в нас на підігрів ставлять.

— Якщо ставлять, значить, підемо,— озвався Курядов.

Відбій дали за годику до півночі. Вперше у житті (скільки було тоді для мене "вперше в житті"!) я прив'язував до підволока своє ліжко. Залізти в цей гамак з налуби ніяк пе міг. Залазив на ліжко з обіднього столу. Есмінець погойдувався біля пірса, погойдувався і я, лежачи на корковому матраці у своїй затишній колисці.

— Ну, як там тобі? — запитували матроси.— Напевне, приємно?

— Пречудово! Ніби на дачу приїхав...

Курядов як надстроковик лежав на ліжку з пружинного сіткою. Він сказав мепі:

— Дачники ми ляше на базі. А в поході — гірші від собак бродячих. Де притулишся — там і добре. По два тижні ватянки не скидаємо. Сигнальники навіть сплять у шапках. Дозволяється в поході тільки послабити ремінь. Це, братику, ти ще відчуєш!

Опівночі я разом зі своєю "дачею" обірвався з-під стелі, вдарившись потилицею об залізну палубу. Всі в кубрику прокинулись, увімкнули світло.

Сонні моряки галасували:

Що сталося? Ніби пряме попадання!

_ 4^ це юнга... відбомбився вдало. Ліжко звечора погано пришвартував, від хитавиці кінці ослабли і віддалися. Спімо, хлопці!

Але спати пе довелося. У відсік, пронизуючи команду тривогою, через динамік увірвався голос вахтового офіцера:

_ Корабель до походу та бою приготувати. Негайно.

Дзвінки, дзвінки, дзвінки... Дзвони гучного бою!

Гуркочуть трапи, вивергаючи через люки матроса за матросом.

Всюди на есмінці брязкають кришки горловин — іде задраювання.

Офіцерів не можна було впізнати. Вони скидалися на ведмедів, волохатих і гладких, у хутрових канадках з каптурами, па ногах— штормові чоботи, білі від засохлої солі, а мідні застібки на них — зелені від дії морської води на мідь.

Штурман перехопив мене па трапі:

— Послухай, юнго! Молодим притаманно сунути свого носа куди не треба. Попереджаю: в морі виправляти помилки нема коли, бо будь-яка з них закінчується... кепсько. Тримайся міцніше!

— Єсть — триматися міцніше!

— Добре, якщо зрозумів. Не намагайся пробігти під хвилею. І не такі орли, як ти, пропадали. З морем не жартують! А по верхній палубі пересувайся, наперед розрахувавши час проходження хвилі. Затям: тп — міноносний, а це дуже ризикована професія на флоті, де люди взагалі звикли ризикувати. Зрозуміло?

Я промерз до кісток, але все-таки не пішов з півбака, доки есмінець рухався з Ваєнги до виходу з Кольської затоки. Була глуха арктична ніч, але північне сяйво налахкотіло з усієї сили. В цьому фюєричиому світлі чергувалися всі барви веселки, фарбуючи похмурий світ з ніжно-зеленого в трагічно-бордовий. Назустріч нам, втомлено гарикаючи вихлопом, пройшли з океану три торпедних катери. Звідкись з берега мигнув їм сигнал виклику, і головний катер відстукав У відповідь свої короткі позивні.

Скелі одразу стали крутішими, вони ніби неохоче розступалися перед есмінцем, утворюючи кам'яний коридор.

і форштевень "Грізного" раптом підкинуло вгору, він заіскрився в сліпучому сяйві піни. Вода фосфорилася так силь^ по, що перемагала навіть морок ночі. Я подивився на скелі й обімлів. Гігантськими літерами на скелях були написаш білилами напутні слова Батьківщини, всім, хто виходив у море:

Північноморцю — пометися! Смерть німецьким окупантам!

Це була така наочна агітація, що проймала до самісіньких печінок. Політвідділ флоту знайшов найкраще місце для заклику до перемоги.

Але це було ще не все. Як виходили в океан, радисти ввімкнули по житлових відсіках трансляцію, і в кубрики полилася музика:

Прощайте, скалистії гори! На подвиг вітчизна гука. Пливем у відкритеє море — В похід, що за даллю чека...

Скільки вже разів я слух?в цю пісню, але вона ніколи ие справляла на мене такого враження, як зараз. Душа сповнилася особливою високою врочистістю.

А хвилі ї стогнуть, і цлачуть. Плюскочуть у борт корабля. Згубивсь у тумапі далекім Рибачий — Там наша ролима земля.

Я гляпув по лівому траверзу й у далекому тумані розгледів вузеньку смужку Рибачого. Цієї миті я прощався з рідною землею, яка дала мені життя, а Батьківщина прощалася зі мною, як зі своїм сином! Так! Все було так, як у пісні. Мені па очі навіть сльозн набігли.

Гойда корабель иа просторі, На хвилі крутій далина. То хвиля здійма нас у морі. То кине в безодню вона. Назад повернусь я не скоро...

І це правда. Ой, не скоро повернувсь я додому!

Мене в житті часто агітували — навіть тоді, коли агітувати й не треба було. Перший мій вихід в океан па есмінці раз і назавжди визначив мої переконання — кількома словами на скелях, піснею в корабельній трансляції...

Так я вийшов у океан — океан моєї юності!

Я попав на Північний флот у період, коли починали люти жорстокі передзимові бурі. "Тримайся міцніше!" — рконував я себе. Але як я не паказував собі триматися, "истачило мене ненадовго, і одразу ж за островом Кільдіним З подарував морю свою вечерю. Воно зжерло її, навіть не ЯоДЯкувавпш мепі, і стало чекати, коли я снідатиму. Це мене дуже засмутило, але я вирішив не здаватися і робив усе що належало юпзі!

Снідали рано, ще й шостої не було. Шматок хліба з маслом застрягав у горлі. Перший кубрик — аж у носі есмінця. Коли "Грізний" вибирався па гребінь хвилі — ще можна було терпіти, але коли він, дрібпо вібруючи, починав осідати в урвища хвиль,— отоді... Це була кільова хитавиця... Знавці стверджували, що до неї звикаєш, як до ліфта. Але

мені_не знавцю! — здавалося: до неї я ніколи не звикну.

Яе солодша й бортова, коли літаєш від рундука до рундука, думаючи лише про одне — за що б тут ухопитися?

На час походу столи з складеними ніжками пристібали до підволоки кубрика, і ми ходили під столами. Команда їла по кутках, сидячи па чому доведеться, а найчастіше — стоячи* Ті, хто сидить, шукають опорп, щоб пе впасти при крені. Ті, хто стоїть, хапаються за що трапиться, щоб утриматися на ногах. В одній руці кухоль, у другій — їн<а. їли в поході мало й недбало. Мепі сказали:

— Корсаков одбачкував, сьогодні нове чергування Заступай, юнго, бачкувати. Принесеш з камбуза... посуд помиєш.

— Гаразд,— відповів я, але майбутнє спілкування з їжею ніяк не поліпшувало мого настрою; біля питтєвого лагуна стояла у нас пляшка з журавлиним екстрактом — таким кислим, що, як говорили жартівники, ним можна було виправляти косоокість — і я щедро наливав у свій чай екстракт, сподіваючись приглупшти в собі паморочливість хитавиці...

І раптом як підкине! Напевне, оголилося днище есмінця. Повиснувши над хвилею, корабель різко бебехнувся в утворену під ним' безодню. В мене й кухоль з рук вибило, відкинуло вбік. Палуба стала майже вертикально. "Грізний" тепер гуркотів, лежачи бортом на воді.

Океан показав мені свої пазурі.

Лебедев підбадьорив мене, як умів.

іримайся міцніше! Всі заколисуються. Навіть техніка

вередувати починає. Так підкинуло, що треба піти подивитися — як там гірокомпас.

Цілу ніч у відсіках не вгавали дзвінки: одна зміна здавала вахту, друга її приймала. Зміни зовнішніх постів спускалися вниз, мокрі, хоч викручуй, внутрішні ж не ризикувала з'явитися нагорі, щоб не змокнути. Тільки-но люди трохи обсохнуть — дзвінки, дзвінки, дзвінки — пішов знову нагоруї З жахом я спостерігав, як прибувала вода на житлову палубу. Спочатку вона маленькими струмочками швидко дзюркотіла по лінолеуму, потім стала сплескувати. І ось уже вода гуляє по кубрику, як їй заманеться,— нам до кісточок. Обмиває труби парового опалення. Розлючено шипить, зустрічаючись із розжареним металом, і відбігає до другого борту, де її зустрічають такі самі до червоного нагріті труби. Пюшш... і пара стовпом! Наш кубрик поволі наповнювався кислим смородом холодної пари. В цьому неприємному тумані плавали фігури людей і часто озивалися дзвінки. Підібравши ноги, я сидів на рундуці й думав: "Ось воно, морське життя, без прикрас... Це тобі не в кіно!"

— Звикай! — казали мені матроси.— Ми ж міноносники. Борти в нас слабенькі. Заклепки на хвилях вибиває. Шпангоути мнуться. Через те й вода... біс її зиає, звідки вона береться!

З містка по трансляції передали:

— Мороз і вітер посилюються. Починається обледеніння. Леєри в районі торпедних апаратів зрубані. Тримайтеся міцніше!

— Як це — зрубані? — запитав я.-

— А от підеш з бачком па камбуз — сам побачиш. Не сокирою ж їх зрубують — просто забирають леєри з палуби, щоб, як стрінеться ворог, вони пе заважали торпедному залпу...

В обід я взяв мідний бачок і побіг по їн!у для стернових і штурманських електриків. Камбуз був недалеко від корми. Від самого півбака до юта тяглися вздовж палуби міцні рейки — корабельна вузькоколійка. Але зараз ці рейки вже щільно забило шпаристою й

солоною кригою. Палуба нагадувала крижаний обапіл. А біля торпедних апаратів леєрів зовсім не було. Можеш пірнати за борт. Щоправда, деяка страховка була. Вздовж палуби простягався сталевий тросик. На ньому — висячі шкіряні петлі, на зразок тих, що бувають у трамваях, щоб трималася публіка. Я засунув руку в таку петлю, поривом вітру вмить, як на ковзанах, мене домчало до мети. Двері камбуза розчинені — прямо на океан. На порозі стоїть кок. Хлюпне бачковому ополоник супу в бачок виться — як хвиля? Якщо вона йде, кок зачинить двері. 1-Дя прокотиться — кок знову дивиться: хто далі? Він на-мені повний бачок, і я раптом зрозумів, що відтепер '"мене обидві руки зайняті й триматися на палубі зможу ляше за чисте повітря.

Обпікаючи руки супом, я побіг назад. Повз перший тор-РППИЙ апарат мене пропесло, як пушинку. Вируюча беводпя ише здалеку посварилася па мене хижо, загнутим гачком гнебеня: "Ось я тобі, шмаркачу!" Ось і другий апарат. Ще метрів з десять шляху, не обгородженого леєрами, і можна вважати що я вдома. Есмінець зненацька повалило в різкому крені. Полундра! Проте, не випускаючи бачка, я так і ігобіг у море! Зупинився на планширі борту і навіть зазирнув туди звідки люди не повертаються. На моє щастя, наступна хвиля кинула есмінець на другий борт. Мене разом 8 бачком притисло спиною до апарата. Хряснувся. Але бачка не випустив. Зіщулившись у кріслі навідника, на апараті сидів Дрябіп. Він, недовго думаючи, гупнув мене кулаком по потилиці:

— Не лови гав, роззяво! Біжи швидше!

За хвилину, мокрий до рубця, загубивши казенну шапку, я поставив бачок з супом перед стерновими. Зробивши ще кілька складних акробатичних вправ, я все-таки вилив перший ополоник супу на голову свого старшини Курядова, після чого прямо з бачка хлюпав кожному суп у миски.

— їжте,— говорив я,— а мені чомусь не хочеться...

Я забув сказати, що в Лебедева був ігідлеглий, також аншютист, якийсь Іван Васильович Іванов. Моя бабуся, з псковських селян, родом з того ж Дідовицького району, звідки Іванова призивали на флот. Незважаючи на близьке земляцтво, наші взаємини аж ніяк не можна було назвати теплими. Іванов запідозрював, що я цікавлюся гїроностом а якоїсь таємничої кар'єристичної пожадливості. До того ж він вважав: юнга не гідний навіть зав'язувати йому шнурки на черевиках.

Ось і зараз усі сьорбали суп і мовчали, а Іванов сьорбнув ложку й заявив:

— Щось суп не такий сьогодні. Рідкий і холодний. Довелося зізнатися, що півбачка супу при крені я вихлюпнув за борт. А море одразу щедро наповнило його.

— Якщо хочете, я знову збігаю! Тут недалеко... Лебедев подивився на Іванова і сказав твердо:

— Леєри арубані. Шкафут кригою взявся. Не треба! Рисову кашу з ковбасою я приніс уже без пригод.

* цьому випадку бачок можна було тримати однією рукою,

а другою — самому триматися. Помити посуд — дрібниця: Залишаючи кубрик, Курядов сказав мені:

— Ти виспись. Сьогодні тебе за стерно ставитимемо... Ілюмінатори в морі задраєні намертво. Денного світла

не побачиш. Щоб вахтові відпочивали, освітлення вирубане горять лише сині нічні лампи. В цьому синьому мертвотному світлі через лаз, бачу, повзе до нас шифрувальник. От людина! Живе в салоні, ходить по килимах, спить на перині, а по їжу до нас бігає. Він навпомацки знайшов мене:

— Гей, юнго! їжа залишилася? Чи вже все вмолотила? Я кивнув йому на шафу біля лагуна, там лежали про запас хліб з маслом і цукор. Потім запитую шифрувальника:

— Есмінець наш куди нарізає?

— А яке твоє діло? — відповів він мені, жуючи.

— Але ти ж знаєш, куди-йдемо?

— Ще б пак! Я та командир. Знаємо. А ти вилежуйся. Здається, вилежуватися — це єдине, на що я був здатен.

Хитавиця повністю знесилила мене.

Та ось клацнув динамік, па палубу прямо з містка ввірвався шум моря, в тріскотняві й свисті почулися голоси сигнальників, і вахтовий офіцер оголосив:'

— Юнго Ее Огурцов, заступити на ходову вахту.

Відірвав я голову від рундука й опустив її знову. Здається, не підвестися. В давньому флоті таких, як я, били ланцюжком. Лупцювали доти, доки від гострого болю матрос забував про муки хитавиці. Тоді він вставав і йшов на вахту. Це жорстоко, але ішиого виходу не було, бо флоту баласт не потрібен. Кожен мусить виконувати свою роботу. А я підвестися не міг. Виходить, усі мрії — за борт?

Невмолима трансляція повторила:

— Юнга Ес Огурцов, тебе чекають на містку.

Я підвівся. Все двигтіло й тремтіло навколо мене — в гуркоті, в тумані. Пішов до трапа. Ось воно, море! В цілковитій темряві проносилися паді мною чорні туші хвиль, серед яких зовсім загубився "Грізний".' Серед стихії він здавався маленьким і безсилим. На зрізі півбака стирчали дула зенітних ерліконів. На їхніх круглих барбетах, з ніг до голови обплутані телефонними дротами, сиділи зепїтшікн й поволі вкривалися льодом. Крізь ревище вітру я почув, як вони мені гукнули:

— ...бережно... тра-апі-і... виля... миє.

Це був иайнебезпечніший трап на есмінці — в тому місці, яке часто обмивала хвиля. Але його не обминеш, якщо хочеш попасти на місток. Я все-таки опинився під накатом, і як мене не зірвало тоді з трапа — досі не розумію. З гірким ""тдасмаком у роті, вмить пронизаний вітром, я проминув ще отири трапи й вибрався на платформу містка. Ось де ви-йдувало! Внизу — це так собі: жартн, дитяче лепетання. Амплітуда коливання містка значно шнрша, ніж у НИЖНІЙ частині корабля. Під забризканим склом скажено стрибала стрілка кренометра. Дійде до упору й заніміє там. ніби застрягла. Сильний крен! Біля візира з нічними світлофільтрами, вдивляючись у морок і сльоту, зігнувся вахтовий офіцер. За крила містка чіплялися, щоб не випурхнути через борт, сигнальники, З висоти містка есмінець був схожий на вузьке довге веретено, що пронизувало божевільний хаос води та холоду. Зверху особливо помітно, як його сталевий корпус прогинається на хвилі, ніби багнет,— зігнеш його, але не зламаєш...

Я увійшов у ходову рубку і лише тут помітив світло: картушка репітора випромінювала слабке сяйво. Під маскувальним ковпаком тремтливо здригалася риска нашого курсу. Курядов стояв за маніпуляторами, а в кутку рубки лежали якісь кожухи. Від сильного крену мене так і кинуло на цю купу. А звідти почувся сонний голос командира есмінця:

— Чого це ви... Чи вже ноги не тримають? Курядов цикнув на мене:

— Дай поспати людині.— Після цього віддав у моє розпорядження маніпулятори.— Забирай у мене есмінець,— сказав він.— Здаю курс в дев'яносто два градуси. Хвиля б'є нас по правій вилиці... Врахуй це!

Руками в рукавицях я обхопив держаки й вахту прийняв:

— Єсть дев'яносто два. Єсть по правій вилиці... врахую. Старшина з рубки не пішов, корегуючи мої рухи.

— Якщо почнеш психувати, це одразу позначиться на курсі. Есмінець дама дуже нервова й почне "нишпорити"...

Що я бачив зараз? Переді мною погойдувався затемнений екран ночі,^ на якому стихія прокручувала один і той самий безкінечний фільм. На тлі чорноти та гуркоту хвиль іноді вихоплювався гострий ніж півбака есмінця, який уперто різав хвилю. Дві бокові гармати притисли свої стволи до палуби, щоб у дула не набралася вода.

Привчи себе,— радив Курядов.— Погляд на картушку, погляд по курсу. Це необхідно. Моя ,0Ш ПОМІТИТИ тс, що проґавили сигнальники. Наприклад, міну! Тоді негайно

спрацюй маніпуляторами до упору, есмінець випише різку криву, а вже після цього доповідай про міну. Але спочатку викопай маневр. Відповідальність на тобі.

— А командир,— запитав я,— він завжди так?

— Так. Виморений. У поході з містка не злазить. Сюди й їжу приносять. Офіцери, ті, правда, на годинку в каюту заскакують. Отож нам, матросам, справжнє панське життя.

Поряд з старшиною я почував себе впевнено. На мою руку він клав свою величезну рукавицю на собачому хутрі.

— Ось так... лівим мотором... трохи посунемо...

У жовтому світлі репітера впевнено тремтіла цифра — 92.

— Ну й гаразд,— зітхнув старшина.'— Впораєшся сам?

— Звичайно,— відповів я.— Ми ж усе це вивчали. Залишаючи ходову рубну, старшина сказав:

— Коли що станеться, штовхни ногою командира, щоб прокинувся.

Н вирячив очі^ Як це я, юнга Огурцов, буду штовхати ногою командира, який у вванні капітана 3-го рангу?

— Він не образиться. Сам просить стернових так робити...

Старшина пішов, а я залишився віч-на-віч з кораблем.. Я й есмінець. Есмінець і я. Більше нікого. Лише біля моїх ніг снить командир "Грізного".

У матовому світлі легко повернулася картушка репітера — курс став у 99 градусів. Я крутнув маніпулятори вбік, виправляючи погрішність курсу, але "Грізний" не послухався. Під індексом курсу тепер гарячково тремтіла цифра 102... Матінко рідна! Що ж я накоїв? Я щосили наліг на маніпулятори. Рівним цоканням, ніби метроном, датчик показав відхилення. руля, А картушка репітера поповзла назад: 100... 97... 92. Ось тепер треба втримати есмінець па останній цифрі. Але картушка пливла вже далі, а я панічно відраховував: 90... 88... 85... Моя помилка курсу відхилилась в інший бік. У холодній коробці сталевої рубки мені зробилося жарко, мов у лазні. Адже такі самі репітери виведені напоказ у штурманській рубці, перед вахтовим офіцером. А в гіропосту старшина Лебедев по матці зможе бачити, що я запоров есмінець в жахливому "нишпоренні".

Несподівано заворушилася купа волохатих кожухів, ніби в рубці прокинувся якийсь звір, і пролунав з неї голос командира:

— Ну що, юнго? Напевне, угробив наш курс?

Не виправдовуватимешся тим, що був відмінником навчання! Що є сили я лягав грудьми на маніпулятори, вирівнюючи есмінець.

— Куди тн їх давиш? — відкинувши кожухи, командир став поряд зі мною.— Відрегулюй маніпулятором І чекай

Я так і зробив, але "Грізний" уперто різав пічну негоду й безодню океану, не бажаючи скоритися слабкому відхиленню стерна. Раптом він здригнувся й плавно вийшов па потрібну відмітку курсу. Поряд з моєю рукавичкою працювала на маніпуляторі шкіряна рукавиця капітана 3-го рангу.

— Тепер затримай йогої — повчав він мене.— Ось так... Ти ставишся до стерна, як до ворога свого, і тиснеш па нього тиснеш. А ти вір, що стерно своє діло зробить. Ось на цих нишпореннях ми вже спалили в котлах даремно багато мазуту. Від стернового залежить і економія палива. Танкери гинуть, доставляючи нам цей мазут...

Через дві години мене замінив досвідчений стерновий Корсаков. З містка я спустився до штурманської рубки, де Присяжшок майже лежав грудьми на картах, працюючи з лінійкою та транспортиром над прокладкою. Важкі магніти, розкладені на ріжечках карт, щільно притискали їх до стола,— ріякий протяг не зірве. Я попросив дозволу подивитися на стрічку курсографа.

— Дивись, дивись,— відповів віп не вдоволено.

Під склом курсографа рухалася паперова стрічка, розбита на градусну сітку, а перо самописця виводило на пій лінію курсу.

Я як подивився на час своєї вахти — так і зомлів. Автомат зареєстрував лінію мого чергування нерівними стрибками, як на кардіограмі людини з хворим серцем. Присяжшок сказав:

— Погано ти вів есмінець. Прямо-таки бездарно.

Він перечекав крен і швидко зробив крок до курсографа.

— А тепер помилуйся, як веде корабель Курядов.

Це була ідеальна ліиія, ніби напнули струну. В мене ж ніби п'яний намагався перейти вулицю, і його водило зигзагами.

— Вибачте,— сказав я, почуваючи себе незручно.— Я старався...

У рубці почав працювати радіопеленгатор. Маяк Цип-Наволок повідомляв в океан свої позивні, і крізь радіошуми почулося знайоме: "Расцветали яблони и груши, поплыли туманы..." Присяжнюк, вибравши момент при крені, кннув-ся до верньера настройки, кажучи мені:

— Тебе ніхто не звинувачує. Всі так починали. Один гірше, інший краще. В кожного корабля свій характер. Треба вивчити вдачу есмінця— Знати, як віп слухається стерна. Не впадай у розпач! Місяців через три вестимеш точно.

Щтурман запеленгував ще один радіомаяк, що упродовж іеї ночі давав кораблям Утьосова: "Как много девушек Р^дапіих, как много ласковьіх имен..." Над столом штурмана ш-ів список популярних пісень, навпроти кожної пісні позначено, який маяк цю пісню транслює. Незабаром на карті поолягли дві лінії. Присяжнюк, задоволений, сів на відкид-вий стілець. Димлячою цигаркою він показав мені те місце, пе лінії пеленгів перетнулися:

— Зараз ми перебуваємо тут. Незабаром, юнго, прийдемо... ш

І я побачив, що ми підходимо до Нової Землі. Дивна штука — життя. Сидиш у школі й зазубрюєш з географії, що є така земля. Вопа-то є, але тобі до неї ніякого діла. А потім доля ханас, тебе за петельки, дає стусана — і ти летиш до Нової Землі! Робота одразу з'явилася...

Опівдні на коротіїий час окреслився невиразний світанок. Саме тоді есмінець увійшов у днку бухту, захищену вкритими снігом скелями. З туману ніби народилися безлюддя, вїд-речеиІсть і запустіппя похмурого світу. А посеред бухти, ніби пришолець з інших планет, стояв гігантський суховантаж. Тисяч десять —дванадцять водотоннажністю. Він приплив сюди під прапором Панами, що входила в антигітлерівську коаліцію держав. Не знаю, чим він був завантажений, але добре пам'ятаю, що па палубі корабля стояли, підібравши сяючі лікті, чотири великих паровози.

Хитавиця припинилася.

Замполіт з парторгом почали обходити житлові відсіки есмінця, і лише тепер нам стало зрозуміле бойове завдання:

— "Панамець" відбився від каравану. Зумів уникпути атак німецьких підводних човнів і авіації. Заліз у цю дірку і вважає, що вантажі в СРСР уже доставлені, а їхня хата скраю. А порт призначений — Архангельськ. Ми його від-конпоюємо до Іокаиьги, звідки віп піде далі за маршрутом в ескорті біломорських тральщиків. А ми в Іоканьзі зв'яжемося зі штабом і одержимо нове завдання. Заразом з танкера "Юкагір" підсосемо трохи мазуту, щоб почуватися певніше,^.

Бухту продувало лютим протягом, який падав на воду з високих гір. Транспорт тримався за грунт двома якорями. Наш командир вирішив підвести "Грізний" під височенний орт "панамця". На малих обертах ми заходили під його орму. я бачив, як з нашого півбака матроси подавали кінці, акидаючи їх угору. Але щоразу підбігав, якийсь негр і,

сміючись, ногою в яскраво-жовтому черевику скидав шварХОв вї назад.

Становище паше було кепське. Відтіснии вітер відгонлв "Грізний" на каміння, де можна пошкодити гвинти, й командирові доводилося знову починати небезпечний маневр. Над півбаком есмінця висіла добірна лайка: наші подадуть кіллі а негр їх скине. Нарешті це знущання набридло. Командир' узяв найбільший рупор — "чортихалышк" і вилаяв "панам-ця" по-англійськи, використовуючи при цьому вирази, зрозумілі в усьому світі. Одразу на кормі з'явився молодий джентльмен у сірому костюмі, в краватці метеликом. Я здивувався, що цей пан не заїхав негрові у вухо, а своїми ніжними руками не погребував прийняти від нас іржаві брудні троси. Умілими рухами він зробив "вісімку" на своїх кнехтах. Потім, побачивши, що його ідеальний піджак забруднений, він скинув його І пожбурив за борт. Змахнувши з губи цигарку, джентльмен подався в каюту. А негр сперся ліктями па поручні й попльовував униз. Уся ця вражаюча сцена так урізалася в мою пам'ять, що виразно постає перед очима й зараз. Командир зі штурманом швидко піднялися па "иа-иамець". Там вони, напевне, добре натисли на капітана, бо буквально за півгодини суховантаж з паровозами на палубі вийшов у море.

Наше завдання — щоб його не потопили! Охороняючи транспорт від підводних атак, ми берегли й себе. Конвойна служба завжди дещо нудна. Але послабити увагу ніяк не можна. Все спокійно, та ти ніколи не знаєш, що станеться наступної миті.

Перехід до Іоканьги тривав довго. Скільки не наказували з нашого містка збільшити швидкість, "ианамець", ніби глухіш, ішов на восьми вузлах. Я чув, як командир сказав;

— У нього ж турбіни. Двадцять вузлів легко може дати... Нам це зволікання набридло. Опівночі я почув вибухи,

З корми скинули глибинні бомби. Невже атака?

— Навмисне двійко скинули,— пояснив мені Курядов,— щоб союзники проворніші були...

Лічильник лага застукотів і показав швидкість у тринадцять вузлів: страх перед підводними човнами, напевне, вплинув на "панамця". Йшли далі. Не можу сказати, що я ввик до хитавиці. Вона стала для мене буденною, як і нудота, як і бажання спати. Стернових на есмінці було троє, і моїх послуг вопи особливо не потребували. Але мене все-таки привчали до стерна, ставлячи в рубку коли на годину, а коли й на дві..

До Іоканьги йшли без пригод, якщо не враховувати того,

біля Святого Носа повз нас промчала німецька торпеда. Акустики не виявили ворога і гід водою: мабуть, човен привівся під самісіньким берегом, чекаючи на зручну ціль, • прилади не засікли його. Сталося це саме під час моєї вах-'и. Я навіть не зрозумів спочатку, в чому річ. Раптом здійнявся гамір на містку, сигнальники в кожухах кричать, а мені — команда:

— Ліво па борт! Клади до упору...

Переді мною, сяючи блакитним фосфором, різко захиталися стрілки тахометрів — ми додали обертів,— а потім нервово заклацали мої стернові датчики. Виконавши крутий поворот, я побачив,-як у морі від нас віддаляється сизо-рябд доріжка гасових газів, спінених торпедним мотором. Смерть пройшла повз нас за прозаїчних обставин. Я навіть не здивувався, ніби по мені щоденно пускали по торпеді. Молодості взагалі не властиво відчувати страх, жити вона збирається вічно.

Коли "панамець" втягся в гавань Іоканьги, ми пройшли за ним на глибокий рейд, а назустріч нам, торохтячи дизелями, побігли шукати підводний човен "морські мисливці", два маленьких герої під гвардійськими прапорами. На баці в них по гарматці, на кормі — п'ять чи

більше глибинних бомб. Вони і є справжньою небезпекою для підводного ворога...

Вранці я прокинувся й бачу, що на рейді димлять три паші тральщики, готові відконвоювати "панамця" далі. Біле море вже в крижаному полоні, транспорт потягнуть з допомогою криголама, тож нежить неграм цілком гарантовано.

З'ясувалося, що тральщики доправили з Архангельська тридцять унтер-оф>іцерів американського флоту, спеціалісти; з радіолокації. Штаб доручив нам узяти оцю ватагу з собою в Мурманськ, звідки вони із зворотним караваном повернуться на батьтвщину.

У першій палубі есмінця жила, як тоді казали, морська інтелігенція, до якої мав честь належати й ваш покірний слуга: стернові, аншютисти, акустики, сигнальники. Хоч тут і трясло Добряче під час хитавиці, але на кормі було ще гірше: там у матросів зуб на зуб не попадав від роботи гвинтів, ■іому гостей вирішили поселити в яашій палубі. Командири ООИОВИХ частин попросили нас на якийсь період перейти в шші кубрнки.

р. ~ Як-небудь приткнетеся по кутках,— було сказано.— ^адемо швидко. Вузлах на вісімнадцяти. Тож довго— мучити-ие доведеться. А тобі, юнго, доручається бачкувати одразу на два столи.

За своїх я не боявся, а от заокеанські гості...

— Боюся,— зізнався.— А якщо не догоджу американцям?

Курядов тільки рукою махнув:

— Нема чого боятися! Це ж не англійці. З американцями просто. Що не даси — все вмолотять і ще просять. Бони такі.

Матроси, заславши свої ліжка свіжою білизною, виселилися з кубрика. Я залив лагун окропом. Баталер видав мені великий бутель з екстрактом журавлини. "Це вашій палубі на місяць!" — попередив він мене. Поряд з бутлем я поклав ложечку. Однієї чайної ложки на велику кружку цілком вистачить. Все гаразд.

Подзвонив у каюту штурмана:

— Товаришу старший лейтенанте, я все зробив, що ще робити? Може, піти мені звідси?

— Дочекайся їх,— відповів штурман.— Все-таки вони наші гості, а ти" будь ввічливий господар.

— А що говорити їм? По-англійськи я анітелень.

— Як-небудь порозумієшся. Та вони до тебе й не полізуть з розмовами. — Дуже ти їм потрібен зі своїми балачками...

Чую, що нагорі почалася метушня з тросами й кранцями. Нас хитнуло, щось сильно затріщало — це невдало причалив до нас тральщик, ламаючи брус нашого есмінця. З палуби — голоси, шум: ну, отже, ідуть! Я поглянув на себе в дзеркало: цілком показппй мужчина. Обсмикнув на собі робу.

Спочатку через люк довго сипалися чемодани й клунки, банджо й балалайки. Американців ще не видно, а по трапу клубком котяться їхні строкаті манатки. Ось і вони! Всі молоді, років по двадцять п'ять, не більше. Хлопці здорові, один в один, з однаковим рум'янцем. Не знаю чому, але в усіх тридцятьох був чудовий настрій. Може, тому, що додому поверталися? Рухалися вони так швидко, що в кубрику зробилося тісно від їхньої штовханпни й галасу. Одразу кинулися до ілюмінаторів і швидко роздраїли їх. В кубрику стало холодно — хоч вовком вий.

Хоч була й зима, американці носили білі тропічні безкозирки, на ногах — полуботипки та фільдекосові шкарпетки з резинками. Коли хтось сяде на рундук, короткі штани задеруться, й видно голі волохаті ноги з міцними м'язами. Холоду вони, я перекопався, не боялися, і я став їх за це поважати. Вони покидали свої довгі бушлати куди завгодпо, і в усіх на грудях заблищали наші значки: "Ворошилов-ський стрілець", "Готовий до праці й оборони". На якогось

юнгу вони не звертали уваги, дивилися крізь мене, ніби ^зь порожню пляшку

раптом озвався телефон, один з американців щось сказав.

Ст0__я не зрозумів, але це прозвучало такі

Уай, уай, уай, уай... Доки я говорив по телефону, всі тридцятеро терпляче мовчали, і я відзначив їхню делікатність. Молодці — не забажали/ Дзвонив мені з салону помічник командира капїтан-Ідейтенант Григор'єв.

І — Слухай, юнго, вони вже там? — запитав він. І Тут,— говорю.— Вже закурили. їм можна курити?

— Хай димлять, все-таки гості... Ти — ось що! — наказав мені помічник.— З досвіду життєвого знаю, що американці не люблять нічого зачиненого. Ні банок, ні пляшок, ні люків, ні ілюмінаторів. Через це, папевно, німці так гарно їх і топлять. Але ми в утопленики поки що не поспішаємо...

_ Товаришу капітан-лейтенант,— доповів я,— тут уже

всі ілюмінаторі навстіж. Що мені робити? Лаятися з гостями? Чи хай живуть, як хочуть?

— Як дамо хід, одразу задрай. І — простеж... Зрозумів?

— Єсть!

Трубкою — клац. Розмову закінчено. Всі тридцятеро американців враз заговорили. Один з унтерів, певно, старший у команді, став навпроти мене і щось довго розпатякував по-англійськи. Ляснув мене по лобі, потім себе й показав на свій годинник. Я, звичайно, нічогісінько не зрозумів, зате відповів йому правильно:

— Олл райт! — кажу.— О'кей! — кажу...

Він одразу заспокоївся і знову включився в загальну розмову тридцяти. Чую, як, чіпляючись за каміння на грунті, під нами з гуркотом поповзли якорі. Ага, вже вибирають. Почав я задраювати ілюмінатори, обходячи весь кубрик за годинпиковою стрілкою. Озирнувся — за мною, також за годинниковою стрілкою, ідуть американці й розкручують ілюмінатори. Ні злості, ні хвилювання. Адже бачать, що я зачиняю — проте спокійно розкручують. І при цьому продовжують розпатякувати з приятелями. Тоді я запустив вентиляцію в палубу і, зроду не знаючи англійської мови, закричав по-англійськи:

— Камарад, ілюмінатор — ноу, а вентилятор — ієс! Зрозуміли. І не образились. Есміпець залишав

іоканьгу...

Американці стали помічати мене, коли я приніс їм з кам-Уза перший обід. Тут вони втямили, що я не для меблів, а поважна персона на кораблі. Почали вони поплескувати

мене по плечах. З тону їхніх голосів я ярозумів, ЩО Я ЇМ 1 добаюся. Варто було мені просунути в лаз мідний бачсі? з супом, як союзники здіймали такий лемент, що й словами не передати. Щось на зразок!

— Ай-йо-йо! Е-е-е... Во!

Спостерігати, як вони їдять, сама насолода. Одразу просять принести друге. Змішують Його з супом. Копирсаються в компоті. Виловлюють грушу, сливу. Роздивляться все Щ. не припиняючи бурхливо дискутувати. Тоді хлюпонуть компот туди ж, де суп і друге. Все це перемішають і їдять так що аж за вухами лящить. Білого хліба краще не нести —! І не їстимуть. Зате жадібно накидаються па наш чорний. Я тягав їм чорний хліб підносами — все змолотили! І крихти не залишилось.

Пообідавши, бачу, Один встає з-за столу. З кухлем у р ці прямує до лагуна. Взяв бутель з екстрактом. Збовтнув і роз— ' дивляється його на світло. Навіть не понюхав — що тут, і І набулькав собі півкухля. Тут я його й схопив за руку:

— Що ти робиш? — кажу Йому.— Мені, зрозумій ти, цього мотлоху не шкода. Але ти аж до Америки не розкра-вишся...

Здається, він зрозумів лише одне слово "Америка". Долив у кухоль води й вихилив. Я думав — тут йому й капець. Та нічого не • сталося. Навіть не скривився. Взяв зубну щітку й пішов у гальюн зуби чистити. За ним підходить другий. Також набулькав собі півкухля екстракту. За розмовою навіть водою не розбавив. Висмоктав до дна. І також почалапав зуби чистити. Так вчинили всі тридцятеро. З бутля, виданого нашим двом бойовим частинам на цілісінький місяць, ні краплини не залишилося.

Хто їх знає? Може, їм і смачно?

Доки дійшли ми до Мурманська, я ледве ноги волік. Не встигнеш ще своїх хлопців нагодувати, посуд сполоснути, як треба бігти на камбуз — годувати американців. Намучився я з ними. Але Курядов мав рацію: американців цілком влаштовувала та груба екзотика, яку ми їм

пропонували. 1 зїйніли вони на берег у такому самому чудовому настрої, п якому ми їх прийняли в Іоканьзі... Після унт.ерів у кубрику залишилася велика купа яскравих журналів, де було безліч фотографій — Гітлера з вівчаркою, Герінга з жезлом, Гіммлера з курицею, Геббельса з сім'єю — все те, що в нашій пресі з'являлося лише в карикатурах. Довго ще після американців ми з найнесподіваніших місць витягали то черевик, то яскраву шкарпетку, то пачку сигарет. Роззяви!

в г буі

гаї

а чу.

Потім у наш кубрик спустився капітан другого рангу —

"емер Кажуть, у вас є я;урнали з картинками. Дасте почитати? ....

Ми віддали йому журнали, і він їх, певна річ, не поверив У кають капітана другого рангу їх також не було. Гадаю, що в утиль їх також не здали. "Смерш" потім запитав мене:

— По-росшськи хто-пебудь говорив?

_ Тільки я по-російськи й говорив. А вони по-своєму.

— Дарували тобі що-небудь?

__Так. Шоколад. Сигарети. Я не взяв.

Міг би й узяти. Гріха не було б. Що, мало ти з бачком тягався? Рядові американці — парод щедрий, і до росіян вони добре ставляться...

Під час війни мені не раз доводилося жити пліч-о-пліч з американцями, апглійцями та норвежцями. З цього спілкування я зробив для себе висновок: найпезворушніші — нор--ящї, найдовірливігаі — американці, нетерпимі — англїііїї-Поважаю англійців як стійку енергійну націю, але жити л ними я не хотів би. В агенс є свої причини саме так думати про англійців. Найбільше мені подобалися норвежці, які спокійно йшли як на смерть, так і на весілля. Від них я перейняв для себе чудову звичку до холоду. Ось уже тридцять літ я в пайлютіпіий мороз не ношу рукавиць.

Треба сказати, що на "Грізному" мені не одразу знайшли постійне заняття. Два походи я навіть селився на кормі — в п'ятій палубі, де жили мінери й торпедисти. Моє завдання було просте: но тривозі я, ніби ошпарений окропом, кидався трапа на ют і там при атаках па підводні човни допомагав мінерам знімати ланцюги з глибинних бомб. Ют есмінця зький, через нього перекочуються хвилі, робота тяжка, айчастіше змиває саме з юта. Тут частіше, ніж будь-де, чулося: "Тримайся міцніше!" Очевидно, командування таки побоювалося за моє юне життя, бо незабаром мене перевели на шший пост і почали навчати спеціальності горизонтального навідника КДП.

КДП — це командно-далекомірнин пункт, масивна башта, що стирчить над містком. По її боках розіп'яті труби Далекомірів — вони визначають дистанцію до ворога. Який Дідько печений, такий і варений! Сидиш у низькому кріслі, зігвутий у три погибелі, а навколо броня, обшита шкірою, и ніби намертво задраєний у холодному тапку, а він метляє °оку в бік — ось-ось богові душу віддаси. Перед тобою —

оптика прицілу з вертикальною ниткою, яку треба сумістити з фок-іцоглою корабля противника. Поряд зі мною сидить вертикальний навідник, у нього в прицілі нитка тягнеться по горизонту, і віп зобов'язаний сумістити її з ватерліній корабля ворога. Коли ми вдвох відпрацюємо на оптиці сумі, щенпя, можна давати залп.

Але й у КДП я довго не засидівся. Зрозуміли, що така робота мені не по зубах. Небезпека й справді була. Особливо тоді, коли з мавпячою спритністю належало по тривозі залазити в башту КДП. Бували випадки, що далекомірників зривало вітром під час крену. Вдало зірве — все одно зберещ свої кістки на решітці містка; невдало — пурхнеш за борт і твою особисту справу здадуть в архів флоту. Нарешті, мені доручили по бойовій тривозі перебувати в штурманській рубці. Тут усе знайоме, все рідне. Гарний шкіряний диван дав мені притулок. Присяжнюк, роблячи розрахунки, любив розмовляти вголос і мепе не соромився. Він був добра людина, і я його щиро поважав, хоч і перепадало мені від нього частенько, приховувати нема чого...

Служба налагоджувалась. Але гіроност з його таємницями приваблював мене дедалі більше й більше. Було, закінчиш роботу як стерновий, а потім з містка лізеш на днище есмінця і там допомагаєш Лебедеву — вже як штурманський електрик. Іванов дратувався страшенно, коли бачив, що старшина приймає мої послуги.

— Кар'єру робиш? — говорив він мені.— Не лізь, малюк, не в своє діло. Чи в тебе своїх мідних блях не вистачає драїти?

Але я любив гірокомпаси, Лебедев був уважнпй до мене, і тому я плювати хотів на свого "земляка". Що нам ділити? Я ж не ігідсиджую його, щоб зайняти місце начальника. Та й який він у біса начальник? Сам перед Лебедєвим по струнці ходить і в очі йому зазирає. Старшина, навпаки, помітивши мій інтерес до електронавігаційних інструментів, завжди заохочував мене до них, і незабаром сталося так, що я мав двох командирів — Курядова й Лебедева. Про це старшини й самі, сміючись, казали в кубрику:

— Оно твій,— говорив Лебедев,— молодий та ранній.

— Багато вів їсть,— відповів Курядов.— На двох постах одразу.

— Що ж робити? Став спільний... Може, розпиляємо його павпіл, щоб через єдиноначальність не мучитися?

Присяжнюк знав про мою пристрасть до гірокомпасів, але як штурман він був навіть зацікавлений у тому, щоб його стерновий розумівся й на інструментах навігації. Мені

ч розірвись по службі між містком з маніпуляторами та' *°ипюм есмінця з його ііропостом. Ох, як я шкодував тоді, Я1* тїїкола Юнг не випускала штурманських електриків! д втім, іноді Лебедев уже залишав гіропост на мою відповідальність.

__Посидь тут,— казав він мені.— Н зараз поверігуся.

Поглядай на термостат. Коли що — посиль роботу на помпу...

у грудні наш "Грізний" виходив зустрічати караван союзників. В океані лютував мороз. Дихати, стоячи обличчям по курсу корабля, було неможливо — обпікало легені. Треба відвернутися, вдихнути й тоді знову дивитися вперед. Почалося небезпечне зледеніння.

Коли багато тонн води змерзаються па палубі в брили пузирчастої криги, корабель важчає, у нього з'являються загрозливі крени. "Грізний" у таких випадках критично завмирав на борту, через силу стаюче на кіль. По трансляції оголосили: "Комсомольцям — на сколювання криги!" Я працював на півбаці — під самісіньким накотом хвилі. Всі були прив'язані шкертами за пояси. Кригу розбивали скребачками н ломиками. Самі перетворилися на бурульки. Закінчили роботу, коли есмінець заходив у Польську затоку. До пірса підійшли разом з "Розводящим" і стали борт до борту. Па "Розводящому" ще продовжували сколювати кригу, й серед боцманської команди я помітив Вітьку Синякова.

— Привіт! — гукнув я йому.

Мав він вигляд приголомшений і підтоптаний. Мабуть, служба йому не давалася. Ватянка забруднена фарбами. Вітька підперезався паском тугіше, щоб не піддувало вітром. Шапка сповзла на потилицю. Подорослішав він і на хлопчика ніяк не був схожий.

Після авралу ми зійшлися біля поручнів есмінців. Між пами, розділяючи пас, пролягла безодня чорної води.

—З Погано, брате,— зізнався мені Синяков.— Я вже двічі по десять діб схопив. Сидів у Ваєнзі... Гауптвахта без блощиць, годують пристойно. Та що розповідати? Чи ти сам не сидів?

№,— кажу,— досі бог милував. А що?

— Послали вуличні нужники прибирати. Там усе замерзло — як гора. Ну, наче як сталактити...

Сталагміти,— виправив я його.— Знизу ростуть.

Ага! Саме так! Відколеш шматок з півпуда, притиснеш до себе й несеш до моря. Шубовсть! А воно не тоне...

Тн ж у самодіяльність хотів,— нагадав я.

Вітька якось сумно подивився на мене.

— На чечітці не виїдеш. Я вже звертався до замполіта. Мовляв, так і такі талант пропадає. А він мене ще з порога завернув. Ансамбль Північного флоту вже повний штат танцюристів має. Кажуть, поки що пе треба...

Мені стало шкода Вітьки Синякова. Ось що значить — людина попала на флот без любові до флоту. Тепер відгуку, валися йому двійки

та трійки на заняттях. Боцманська команда на есмінцях — не мед! Авральні роботи, фарбуиан-ня корпусу, ланцюгів якорів, швартові кінці й такелаж... Синяков — не Здибнєв, не в шкіряних рукавицях за кулеметом, а в брезентових рукавицях розправляє сталеві тросц на півбаці. Щось підняти важке — кличуть боцманську команду.

Говорити було ні про що, і ми розійшлися. Але я хочу перервати свою повість, щоб розповісти про кінець Вітьки Синякова...

На есмінцях було так заведено: якщо ти повернувся з відпустки чи з госпіталю, а твого корабля нема па базі, з'являйся па будь-який есмінець. Тебе приймуть, як рідного, нагодують, покладуть спати — і жди, доки твій есмінець повернеться з моря. Стерновий у таких випадках ішов гостювати до стернового, комендор — до артилеристів, а машиніст — у кубрик БЧ-5. Всіх, звичайно, не запам'ятаєш, але людей зв'язували професійні інтереси. Якщо ж корабель, на якому тимчасово ти знайшов притулок, знімався з бази на операцію, ти" переходив на інший есмінець, на якому й чекав на свій корабель.

Це сталося вже наприкінці війни. Якось я зустрів Синякова в кубрику наших комендорів,— хоч він до ВЧ-2 не належав.

— Ти чого тут тиняєшся? — запитую.

— Та знову з "губи"... "Розводящий" ще в морі.

Ввечері з моря зайшов на рейд "Розводящий" і, не підходячи до пірса, став на бочку. Але Вітька, здається, не помітив його прибуття. Проходячи через другу палубу комепдо-рів, я ніби між іншим сказав йомуі

— Твій уже на бочці гріється... Повернулись!

— О, друже! Спасибі, що сказав. Я зараз...

Я працював на містку, зішкрібаючи зашкарублу сіль з приладів, і згори мені все було видно. Я побачив, як Вітька Синяков з нашого есмінця-перестрибнув на борт старого ветерана "Куйбишев". Озирнувся навколо й пірнув у люк палуби. Дивно, На протилежному кінці пірса якраз стояв

"атерок з "Розіюдящого" — приймав з берега мішок з листатий Чому ЇК" питається, Вітька не стрибнув па катер?

Надвечір пас разом з "Куйбишевим" переставили від пірса на бочку, готуючи до виходу па операцію. З першими дзвінками авралу Вітька викинувся з люка "новина" і перескочив на палубу "Сміливого", який у море йти не збирався. Наш есмінець, залишивши пірс, кормою вперед повільно виходив на середину рейду.

Ми пішли в море. Ми повернулися з моря. "Розводящо-ю" на рейді Ваєиги вже не було. А Вітьчнна голова якось майнула в люці "Достойного". Я мав там приятєля-спериста,

якого н запитав;

— А чому цей тюхтій у вас? Чому він вас об'їдає?

— Та він з "Жорстокого", а "Жорстокий" на полювання

пішов...

Тоді я все зровумів. Хитро придумав. Людина начебто прн ділі. Спить у теплі, нагодована й одягшша. А бойовий свій пост залишила. В поганому настрої прибирав я вранці кають "смерша". Капітан другого рангу ставився до мене тьківськи, ніколи мене не сварив, а лнше картав жартома: "Ох, юнго, юнго... знову пилюки пе вптер. Лупцювати б мені тебе," та статут не дозволяє!" Сьогодні він запитав:

— Огурцов, ти чого носа похнюпив? Спочатку я змовчав. А потім не витримав:

— Ось вн зобов'язані пшитупів і шкідників відшукувати, як ви ставитеся до дезертирів?

.Мій "смерш" був великий любитель митися. Перед тим піти у вапну, він зі смаком вибирав у шафі рушник.

— А як,— запитав він, насвистуючи,— я можу ставитися до дезертирів? Так, як і ти. Не краще. І не гірше.

Я закинув щітку за шафу й зібрався виходити з каюти.

— Очі у вас у всіх на потилиці,— сказав я. Продовжуючи посвистувати, "смерш" узяв шматок

мила.

— Зачекай! А чому ти про дезертирів завів мову?

— Зустрів тут одного.

"Смерш" поклав рушник назад у шафу й вибрав собі

ЇГШІІТІ1.

— Дезертирів,— відповів він,— на есмінцях не буває. Ніхто навіть не знає, з чим їх їдять. Якщо ж таке стерво знайдеться, то... куди він дінеться? Без документів. Без грошей. Ьез продуктових карточок. До того ж існує на флоті порядок] через три години після неявки матроса зведення про нього вже дають у штаб флоту.

Спокій капітана другого рангу мене навіть розлютив.

— Вн,— сказав я йому сердито,— можете переорати В(К сом усю країну до самісінького Сахаліну, але нікому З Ва

і на думку не спаде шукати дезертира з есмінців... на ес мііщях.

І розповів йому про Вітьку Синякова: адже так можпа до кіігця війни бігати з есмінця на есміпець, нікуди не відлучаючись, і скрізь користуватися даровою гостинністю. Наступного дня я знову прибирав у кающі й ні про що "емер-ша" не запитував. Він сам почав розмову зі мною:

— А ти правду казав... Відомості про Синякова як про-дезертира штаб флоту вже давно відіслав за місцем його призову. Думали, він у рідні пенати повіявся. Біля грубки кістки вигріває. Ну, його взяли.

І згадалося мені, як важко бувало мені в морі. Як я на добу спав по чотири години. Мокрий. У волоссі лід. А вів гад фланелевий, літав з есмінця па есмінець, ніби горобець... там клюне, там пеп'їз, там поголиться. Я запитав капітана другого рангу:

— А що тепер йому буде за це?

— Коли б такий фокус утнув ти, вигнали б з комсомолу. Списали б з флоту як неповнолітнього. Але ж цей йолоп! З ним усе зрозуміло — штрафпий батальйон.

— Правда, що там усі гинуть, як смертники?

— Не зовсім так. Штрафники — не смертники, але зобов'язані спокутувати свою провину до першої крові. Втрати в штрафбатах, звичайно, чималі.

Сталося так, що невдовзі наш есмінець зайшов у Мотов-ську затоку, висадив на Середньому, майже на передовій, десант піхоти. Я не міг не побувати на півострові, відомому своєю героїчною обороною. Як був — у робі й ватянці — подався дорогою, що вела на Муста-Тунтурі, де точилися страшенні бої в скелях. Зазирнув у землянку. Так, тут не такі землянки, як були у нас па Соловках,— вони скидалися на цвинтарний склеп. При світлі ґнота два солдати били воші на гімнастерках: один з них уже старий, з великою лисиною й бровами Мефістофеля, а другий... другий був Вітька Синяков.

Він охоче ігривітався зі мною:

— Я живий, привіт тобі, привіт... Ось, познайомся. Мій товариш по "бату". Вчора ледве живими залишилися. Він штабний з Ладозької флотилії. Майже адмірал. Самовільно відвів бронекатери з позиції, і його сюди запроторили. Як бачиш, компанія в мене пристойна...

Лисий "майже адмірал" повів бровами, як ширмами, й запитав:

Ей, голяк.' Обшукай себе на предмет курпва... €? Невже й досі некурящий? — сказав Вітька. Ні. Пообіцяв батькові, що до двадцяти й не доторкнуся^ д^стань махри,— попросив Вітька.

Я сказав, що збігаю на есмінець і принесу їм махорки. __, обдуриш,— не повірив бровастий "майже адмірал". Я не обдурив їх. Ноги молоді, швидко злітав на "Грізний", повернувся назад з пачкою самосаду. Штрафники жадібно накинулися на махорку.

— Спасибі,— казав Вітька,— що не забув друга.

Мені було шкода Синякова, але щадити я його не став.

— Не бреши! — сказав я.— Друзями ніколи ми не були. Просто я розплачуюся а тобою за старим рахунком.

— Оцим тютюпом? А за що?

— Що не кажи, а на флот я попав дякуючи тобі. Я тоді в соломбальському Екіпажі після— блокади й голоду нізащо ие вижав би сімдесят кілограмів... Ти вижав їх за мене.

Відтоді я його ніколи й не бачив. Не знаю, що з ним. Напевне, пропав. Чи шкодувати за ним?

Одограф — хитрий електромеханічний жук, який, повзаю-по карті, автоматично позначає на пій усі зміни курсу корабля. Завжди, коли есмінці полювали на підводні човни, під одограф підкладали чисту кальку. Потім, повернувшись з морн, цю кальку командири кораблів здавали в штаб бригади. Вона, ця калька, була вая:лньим державним документом атаки на ворога. По ній визначали всі прорахунки командира, по таких кальках офіцери вчилися топити ворожі підводні човни. Всі заходи для бомбометання, всі напскладнінгі еволюції— есмінця під час атаки вимальовував одограф, що працював від матки гірокомпаса п від лічильника лага.

До речі, потопити підводний човен не так просто. Бувало часто, що на поверхню моря, пазом з пузирями повітря, викидало вміст гальюнів, запаси сушеної картоплі та решітки розбитого вибухами містка. Ми вже святкували, збираючись вписати у зірку на рубці есмінця нову цифру перемог, але розвідка доповідала, що пошкоджений підводний човен до-тяг до бази. Німецькі підводники були запеклі й досвідчені вояки.

Невдовзі зі мною сталася одна подія, на перший погляд, малозначна, та вона докорінно змінила все моє життя. Це Уло під час атаки на підводний човен, який вдало засікли гідроакустики. Коли я злетів по тривозі на свій пост, штурман уже пустив гуляти одограф по карті. Сильні магніти

притримували прилад на хитавиці, притискаючи його д0 ц маггаченого стола. Тихо туркочучи, одограф виставив павуку! лану з олівцем і був готовий записати всі елементи атаки Присязкшок подав мені секундомір: 1 1 '

— Я збігаю па місток, а ти час кожного вибуху простав ляй на кальці... Зрозуміло?

Звичайно, зрозуміло. Я став, як і штурман, ііахиливцщсь над столом. Розставив ширше ноги. Наді мною — амбуцц0ю переговорної труби, і через цей розтруб я чув усе, що відбувалося на містку.

Ось пролунав голос командира БЧ-3.

— Перша серія — пішла. Друга — туись...

Я зафіксував час скидання першої серії глибинних Помб а мій одограф, тихо постукуючи, пересунув олівець, малюючи інший курс. Значить, лягли в розвороті. Відчинивши двері рубки, я побачив, як чотири водяні гейзери виросли за кормою, прикриті зверху шапками оранжевого диму. Знову позначив час. З містка було чути, як зірваним голосом доповів акустик: .

— Човен тікає... пеленг... глибина занурення...

— Третя — туйсь! Дистанція вибуху сорок—шістдесят. І раптом мій одограф зупинився й замовк.

— Одограф скис,— доповів я по трубі на місток. Зверху через амбушюр долинув голос командира:

— Пропала калька, чорти б її забрали...

Я висмикнув з кишені викрутку, яку носив з собою, наслідуючи Лебедева. Що сталося, друже? Соленоїд вередує? Нема контакту з лагом? Ні, вся суть у крок-моторі, від реверсів якоги й крокує одограф по карті. Я засунув викрутку в клеми, підтяг їх — і одограф застукотів знову.

— Калька буде,— повідомив я на місток...

Скинули ще серію бомб. Чотири рази есмінець било під днище пружним водяним молотом. Заглушаючи всі попередні серії вибухів, раптом ударило есмінець під кіль п'ятим — дуже сильним, і я почув з містка голоси, в яких відчувалася радість:

— П'ятий — не наш!

У рубку ввірвався штурмап і враз — до столу:

— Що з одографом? Така атака... шкода, що ие попала па кальку.

Я сказав, що обрив тривав лише хвилину — і я вже ліквідував несправність.

— Чув, як рвонуло? Напевне, па човні лопнули батареї в акумуляторних ямах. Зараз ляжемо па коптрольне бомбометання. Треба точний хрест поставити на цьому човні...

1

Я став У розчинених дверях рубки, щоб бачити останні звбухя. Але на містку дзвенькнув телеграф, почулася

к0М^ІДт-;іНець атаки! Гармати й апарати — на нуль...

Командир есмінця, очевидно, вирішив не траігжпритп боєзапаси заради контролю. Ми пройшли над місцем загибелі човна, і я згори помітив, як важко вигойдується на хвилі !цяма солярових мастил. Униз обличчям, з пузирем рятувального жилета на спині, плавав мертвяк, википутпй з глибин На його руці була намотаїїа лямка парусинової сумки. З есмінця не встигли підхопити цю сумку, а покійника швидко закрутило під гвинти, і піна, вилітаючи з-нід корми, зробилася па якусь мить червоного, як під час заходу сонця... Я повернувся в рубку:

_ А скільки людей у команді такого підводного човна?

Штурмап вимкнув одограф. Калька була закінчена.

— Залежно від того, який підводний човен,— відповів він мені.— Від півсотні матросів і більше, якщо крейсерського типу... А що?

Ці півсотні фашистських душ я подумки поділив па сот-шо матросів нашої команди й одержав результат.

— 6! — сказав я.— Півфашиста _я знищив. Тепер справа за другою половиною, і тоді на моєму особистому бойовому рахунку буде один гітлерівець...

Штурман засміявся:

— Якась дика в тебе бухгалтерія. Хіба можна ворогіп ділити на четвертинки й половинки? Важливий загальний результат усього корабля...

Труба з містка глухим басом запитала:

— Юнга там? Хай підніметься на місток...

На есмінці програли відбій, і назустріч мені з містка горохом сипались униз далекомірники та підвахтові сигнальники. Командир сидів біля телеграфу на складеному стільці й натирав собі скроню олівцем від головного болю. Запитання він поставив мені дивне:

•— Ти п а в і щ о полагодив оДограф?

~— Але ж він скис...

— А хіба твоє діло лізти туди, де ти нічого пе розумієш? А якби перепалив соленоїд?..

Сигнальники оглядали" горизонт і заодно слухали, яке Рипіння іде від юнги, коли його драять з піском та милом. Я відповів капітанові 3-го рапгу, що не такий уже я дурень, Щоб псувати прилад, будова якого мені добре, знайома. Командир наполягав:

— А якби зіпсував! Якщо тебе в базарнігй депь продати то й тоді б не виторгували стільки, скільки коштує цЄа одограф.

Ручки телеграфу стояли на "середній уперед". Півбак есмінця то глибоко пірнав у море, то його підкидало вгору в рухливому шумі води. Берегів не видно.

— Чим ти хоч крутив його там? Певно, нігтем?

— Ось і викрутка,— показав я командирові.

— Дивись, який майстер знайшовся. З викруткою слу-;кить.

З рубки піднявся штурман, одразу втрутився в розмову.

— Павле Васильовнчу,— сказав він командирові,— за" Огурцова можу ручатися: діяв точно за інструкцією. Одограф цей юнга знає, повірте мені, не гірше як штурманський електрик.

— Але ж він стерновий,— буркнув командир; підвівся в стільця, ступнув крок до візира й втупив обличчя в каучукову оправу оптики; він обдивився горизонт з сонячпого боку, звідки більша вірогідність появи ворога, і сказав меігі уривчасто: — Ну, гаразд. Ідн зі своєю викруткою...

Залишаючи місток, я чув, як він казав замполіту:

— Сергію Арсентійовичу, а хлопець старається. Напевне, з часом непоганий спец буде з нього. А щоб старався юнга не задаремно, його треба заохотити.

— Може, подяку йому оголосимо?

— Це дуже скромне заохочення. В нього їх уже мішок. Скоро солитиме... Придумайте щось інше.

Коли повернулися на базу, замполіт викликав мене до себе. Для початку, щоб я не зазнавався, він пригадав усі мої прорахунки й огріхи по службі. Почавши за упокій, закінчив він свою промову за здравіе.

— А взагалі,— сказав,— якщо бути об'єктивним, то служиш ти непогано. Виходячи з такої оцінки твоєї службової діяльності, командування есмінця вирішило тебе заохотити. Подякою тебе не здивуєш. Ми краще повідомимо твоїй бабусі, що її онук відмінно служить, не з останніх у бойовій і політичній підготовці, а тому... А тому дай адресу! '

Адресу я дав. Все в мені співало, й від радості я допустив замполіта до своєї потаємної мрії:

— Мені б ось.., в аншютисти попасти!

А далі й почалося... Не чекав я від своєї бабусі такого!

На той час блокаду Ленінграда прорвали остаточно, і моя бабуся жила цілком нормально, чого й мені бажала... Приблизно через місяць після того, як послали їй листа

пабля викликає мене замполіт. Заходжу й бачу, що він ^змарнів. Злий, як чорт. У руці тримає відповідь, яку одержав від бабусі.

^ Читай,— говорять,— те, що я тут підкреслив.

Я прочитав явний донос моєї дорогої бабусі. Даремно, писав їй, Що в мене з рукою не все гаразд. Замполіт підкреслив її* слова: "...дивуюся, як він зміг обдурити вас? Апяїе ліва рука у мого внука покалічена, і скільки я писала, об Ішов до лікаря, та хіба він послухає! Йому б лише собак ганяти. Ви вже* там з ним суворіше, а що не так — намніть йому вуха, щоб себе пе забував і пам'ятав..."

_ Поясни, що це означає? — сказав замполіт.

Я мовчав.

— Іди за мною...

Іду в салон командира — як на шибеницю. Мозок свердлила лише одна думка: "Кінець... невже кінець? Провалюсь я з димом і кіптявою".

Справа давня, але я тоді з відчаю навіть пошкодував, що бабуся вижила в блокаду. Краще б я залишився круглим сиротою...

Командир есмінця глянув у лист бабусі й питаєі

— Так що в тебе з рукою?

Я витяг попереду себе обидві руки, показуючи їх.

— Нормально. Здійняли тут бучу...

— Стисни пальці,— паказали мені.

Права рука звела пальці в міцний кулак, а на лівій пальці не могли стиснутися, тільки скарлючилися. Командир навіть ахнув:

— Оце так номер! На боновому есмінці... Як же ти, мазурику, потрапив на флот? Давно це в тебе?

Тоді я заплакав. Ридма ридав. Плакати мені не заважали.

— А не болить?

Я хитнув головою, і сльози зірвалися з моїх щік:

— Нічого в мене —не болить... Це раніше боліло...

Мене примусили розповісти все, і я почав з того триклятого колеса в страшну ніч иа вологодській станції; я розповів їм про смерть матері иа архангельському вокзалі; сказав, що батько як у воду канув під Сталінградом, прислав лише один лист.

— Робіть, що завгодно! Тільки з флоту мене не виганяйте.

Командир відповів:

— Занадто довго тебе навчали, щоб тепер за борт зілхпути. Флот своїх людей цінить і не розбазарюється гтимп. К, в госпіталь, а ми тут

подумаєм, що робити з тобою далі! ' * Очевидно, доки я йшов по палубі на корму, з салону встигли дзвякнути по телефону лікареві есмінця. Коли я спустився в лазарет, на мепе вже чекали лейтенант Епштейв і його вірний раб, сапітар Будкін — ненажера неймовірний його так і прозивали — крупоїд. Нашого лікаря вважали за великого дивака, з його слів ніколи не можна було зрозуміти — радіти тобі чи сумувати. Ось і зараз, побачивши мене, він вирячився, як лютий звір.

— О-о-о! Попався, симулянте? Ану — знімай штани! Будкін, у тебе різки готові?

— Так точно. Заздалегідь вимочив. Посолив. Все, як належить.

— Тоді починай з богом. Робота тобі знайома.

Якби мене тоді висікли й дали спокій, я б не заперечував. Але крупоїд зайшов ззаду і, ніби цвях у дошку ввігнав у мене величезний шприц. Я одразу перестав плакати.

— Єсть! — сказав Будкін, висмикуючи шприц, і неввічливо помазав мене нижче куприка чимсь дуже холодним і мокрим.

— Укольчик — до речі, щоб ти не ухилявся від геройської служби,— сказав Еішітейн,— Ти, Будкін, можеш бути вільний. А ми з тобою, нідкорюваче морів і океанів, оглянемо твою собачу лапу. Давай, показуй!

Спочатку він обстежив мепе всього, а потім узявся за руку. Крутив її і сяк, і так. Перегинав у кисті. Смикав за пальці.

— Покажи, як тебе вдарило тоді вагонним гаком? Я показав як. І куди вдарило. Він відповів на це:

— Везучий ти! — І сів до столу щось писати.— Приготуйся ходити в госпіталь на сеанси. Будемо лікувати. Травматична контрактура — ось що в тебе. Але це минеться, якщо не запускати. Завтра видам тобі гумовий м'ячик. Носи його в лівій кишені. Трапиться вільна хвилина, мни й мни його в пальцях, чави якнайсильніше. Зрозумів?

— А для чого?

— Треба тренувати пальці.

В л&зареті озвався телефон. Напевне, дзвонили з салону. З відповідей лікаря я туманію здогадався, що страшного поки що нічого нема.

— Іди туди, звідки прийшов,— лагідно сказав мені лейтенант.

У салоні, окрім командира й замполіта, я застав і татур-

мана.

Судячи в усього, вони говорили про мене. Командир

— Слухай-но! Ми ось тут поміркували разом і перекона-"т що стояти па маніпуляторах ти не можеш. Я розу-

* — тобі це образливо, але ти повинен зрозуміти й нас. стерповий ти для есмінця — ніщо. Ну, що ж! Я и сам це знав. Не образився. Комапдир трохи почекав і показав на штурмана:

Старший лейтенант Присяжвюк доповів нам, що ти пив гніздечко в гіропосту і ніяким газом звідти тебе пе ви-' —йти. Це що? Звичайна цікавість? Чи продумана любов знань?

— Я" люблю гірокомпаси, товаришу капітан третього

^^Така відповідь командирові, здається, сподобалася.

_ Любов — це чудово,— похвалив він мене, а потім звернувся до штурмана: — Дзвякніть у бе-пе-два... вам ближче.

Прйсяжнюк сказав у трубку телефону:

— Салон — гіропосту. Це ти, Лебедев? Зайди-ио швіщепь-ко сюди.

Я завмер, чекаючи. Завжди обожнював старшину Лебедева, але зараз від його слів залежало дуже багато що в моєму житті, яке тріпотіло, як пічкур на гарячій сковорідці. Легенько постукали в двері. ; — Заходьте.

Лебедев, як завжди, в чистій робі. Серйозний. Задумливі. Вез усмішки. Як він не був схожий на мічмана Сайгіна!

Командир показав йому на мене: ^ — Старшина, чи знайома вам ця світла особа?

Лебедев подивився так, неначе вперше мене побачив.

— Трохи знаю, товаришу капітан третього рангу.

— Гаразд. Що ви можете про нього сказати?

Я сподівався, що Лебедев вихлюпне посеред салону повний цебер усіляких похвал моєму розумові та благородству. Але старшина став висловлювати про мене — до того ж. у моїй присутності — жахлпві речі:

— Вітер ще в голові. Що йому подобається — слухає. А що не до душі — відвертається. Розхристаний. Курядов не може загнати р душову, щоб робу виправ. Виховання жахливе. Іванов восьмий рік служить, а юнга Огурцов грубить йому, як сам хоче. .

Я встояв під цим цебром. Командир, киваючи, слухав. Замполіт ходив з кутка в куток салону. Штурмап, зіщулившись, курив.

— Так,— сказав командир,— це нам зрозуміло. Тепер ви старшино, переверніть медаль.

— Єсть,— охоче відгукнувся Лебедев.— Лицевий біг медалі такий: гірокомпаси любить і знає. Звичайно, нахапався всього здебільшого поверхово. Глибипи знань поки Що нема. Але з часом "моше стати хорошим аншютистом. Якщо, звичайно, поставиться до цієї справи серйозно, а не сяк-так.

— Гаразд. Чи візьметесь ви, Лебедев, підготувати юнгу Огурцова для посади вахтового аншютиста гїропоста?

Лебедев відповів чітко:

— Можу, але спочатку треба з нього куряву вибити. Між вахтами берусь, як за партійне доручення, накачати його з азів. Почну з законів електротехніки. Та він, щиро кажучи, хлопець тямущий. Якщо йому "втовкмачити добре, то він у всьому розбереться.

Тут штурман підійшов і постукав мене пальцем по лобі.

— Зважж,— сказав, пояснюючи,— що стерновий стоїть дві години, а потім чотири відпочиває. А в гіропосту вахта по дванадцять годин на добу. Крім того, я смикаю анппо-тистів викликами на місток... Ось і подумай — чи витримаєш?

— Витримаю! — відповів я так, піби давав клятву. Замполіт носком черевика поправив підігнутий край килима.

— Зрозуміло,— сказав він, закінчуючи розмову.— Лебедев, забирайте юнгу. Якщо б без любові до діла, було б кепсько. А з любов'ю він витримає...

— Єсть! — відкозиряв Лебедев.

Я вийшов з салону на напівзігнутих від щастя ногах. Попервах я й не помітив, що моє мокре від поту вухо було міцно затиснуте в руці старшини Лебедева,— він мене тяг за собою.

— Я тобі покажу, де раки зимують! — казав він, і я щиро вірив, що він справді дотримає свого слова.

Тоді я й гадки не мав, що любов моя з часом перетвориться иа професію і гірокомпаси міцно ввійдуть в моє життя — вони даватимуть мені шматок хліб а... Я заробляю свій хліб тим ремеслом, яке люблю. Напевне, саме через це я й щасливий.

На флоті, якщо ти навіть хочеш хворіти, тобі цього ніхто не дозволить. Не встиг я отямитись, як на палубі мене наздогнав лейтенант Епштейн — у шннелі, в білому кашне.

І Збирайся. Швидко!

Під кормою торгав мотором катер. Ми сіли в нього й помчали на середину рейду. Я запитав у лікаря:

— А що зі мною зараз буде?

_ Втопимо, щоб більше з тобою не морочитись.

Катер підійшов під трап лідера — вожака есмінців. На лідері був рентген і два лікарі. Мене просвітили й виставили з лазарету, щоб ие заважав розмовляти иа наукові теми про моє здоров'я. Після цього ми повернулися на "Грізний", де на мене вже чекав крупоїд Будкін з кварцевою лампою. Взялися за мене добряче. Але взявся за мене — з іншого боку — й Лебедев.

Так узявся, що через місяць я піс самостійну вахту в гіропосту.

Невдовзі штат надто розширився: два старших спеціалісти й один — я! — молодший. Аншютистів завжди цінували на флоті, й схоже було на те. Що когось одного треба ^звідси кудись перевести.

Іванов говорнв мені сердито:

— Підсиджуєш мене. Ти думаєш, я тебе не бачу? Я тебе наскрізь бачу.

— Ти, земляче, не бурчи,— відповів я.— Якщо ти неук, то я таким неуком бути не бажаю. Не— кар'єру роблю, а служу!

— Бачу, як ти служиш. Я восьмий рік тягну лямку, а ти прилетів сюди,— ще молоко на губах не висохло,— і вже на моє місце націлився.

Внрішпли залишити па "Грізному" одного старшого й одного молодшого спеціаліста. Я боявся, що Лебедева переведуть кудись і тоді старшиною наді мною стане "земляк", щоб йому пуття не було... Але ні, пропесло: Івапову наказали складати речі.

— Підсидів ти мене,— плакався він па прощання. А втім, плакався він недовго. На плечі йому одразу навісили старшипські погони, і з караваном, що повертався назад, Іванов поплив у Лондон, де найперше побіг дивитися музей воскових фігур. А ми з Лебедєвим залишилися на "Грізному", щоб по дванадцять годин па добу нести вахту. В час між

вахтами спали, маючи в кішіені ватянки викрутку, флакон зі спиртом і жмути вати. В морозяні ночі тільки и чуєш, як відзвонюють дзвінки на нашу честь: "На місток... На місток... На місток..." Отже, зпову вкрилися кригою лінзи на пелепгаторах чи замерзло скло репітерів. Треба пробрати...

Служба була клопітна й неспокійна. Книжку, бувал , візьмеш у бібліотеці та й тримаєш її цілий місяць — школи-читати!

Коли я цілком опанував нову спеціальність, мене за боЙоГ* цим розкладом почали залишати в гіропосту, а старшина Лебедев мотався нагору — до штурмана. Таким чином я став командиром БП-2 БЧ-І...

Тоді мені виповнилося шістнадцять років.

Коли у відсіки вривалися гучні бойові дзвони, я закривав над собою люк, доповідаючи по телефону:

— ІЧропост — містку: бе-пе-два бе-че-один до бою готовий!

Це був дивний бій. Я сидів на днищі есмінця, ніколи не бачачи ворога, лише прислухався, як з ревінням обтікає мій есмінець несамовита забортна хвиля. Я був молодий, але розумів: одне попадання торпеди, і я буду похований тут, на своєму посту; опинюся на грунті разом з улюблєпим гіро-постом, який, доки ми живі, старається дати людям для тгеремоги все, па що тільки здатна техніка.

Замолоду я не був надто сентиментальний. Та коли війна закінчилася перемогою й мені треба було залишати корабель, я на прощання— обійняв гірокомпас, як обнімають вірного товариша. Я тоді гірко заплакав над ним, усвідомлюючи, як багато він дав для мене і як багато я з ним втрачаю.

Інколи — в мирній тиші квартири — я запитую себе:

— Чи була юність? Чи, може, наснилася вона нам, як сон?..

Юність, звичайпо, була. І, гадаю, така, як треба!

Скінчилася вона того дня, коли я востаннє вибрався по парту із свого БП-2 БЧ-1 ескадрепого міноносця "Грізний".

На згадку про цю юність залишилося дві стрічки — одна :І назвою есмінця, а друга — юнгівська... З кумедним бантиком! "

Я демобілізувався з флоту, так і не дослужившись до матроса. В документах зазначено моє перше й останнє військове звання — юнга!

Відтоді минуло чимало років.

Ні, ми ще не постаріли, Не втратили горіння, Однак іде бульварами Вже інше покоління.

Але й понині я ще живу за тим курсом, що визначив і гірокомпас. Він показав дорогу у велике життя, де мене чекали нові тривоги й нове напруження душі. Звичайно, не я приніс Батьківщині перемогу. Не я один "близив її чарівний день. Але я зробив, що міг. На загальному прекрасному бенкеті Перемоги була ма-

ттрнька крапля й мого меду.

Зараз мені за сорок, і мені вже давно пе сняться гучні абельні СНИі Але й досі я інколи .думаю про себе як про

юнгу Це високе й почесне звання-дає мені право бути вічно

молодим.

Юнгам флоту не заірожує старість.

ЕПІЛОГ ОСТАННІЙ

Людина й Море...

Це особлива тема, і вона дедалі частіше хвилює Людство, змагаючись з темою проникнення Людини в таємниці Космосу.

В доісторичні часи далекий предок уперше обережно вийшов з моря на сушу, і його слизькі зябра замість звичної води з пронизливим свистом всмоктали в себе вологе задушливе повітря...

Це був наш предок, читачу!

Людство зародилося в морі. Чи не тому в жилах людських і понині буйно пульсує кров — солона, як і вода океанів? Чи не тому ми не втомлюємося довго стежити за рухом хвиль у безбережжі моря, просякнутого сонцем і вічністю?

Що ми бачимо в далечині? Про що мріємо в такі хвилини?

Море владно кличе нас .у своє лоно, з якого ми вийшли й звелися на ноги. І ми охоче відгукуємося на цей поклик.

Один відомий учений-океаполог, зазираючи в історію освоєння Людиною морів, писав правдиво й піднесено:

"Спосіб жнття моряків мав свої негативні наслідки: безпечність, фаталізм і грубість звичаїв. Однак, поряд з цим, він виховував у моряків і високі моральні якості — самовідданість, безкорисливість, наполегливість і героїзм. Якщо ці людські якості коли-небудь зникнуть,

наша цивілізація постраждає: вона не знайде ні в чому іншому того, що втратить разом зі звичкою Людини до моря..."

Людина буде вічна, доки вічпе Море.

Море давно вже стало полем діяльності для світової науки та ратних подвигів. Море — напувальник наш і годувальник. Океани з'єднують материки, вони зближують нації й культури народів.

Прогрес, що ковзав колись під вітрилами каравел, рухається тепер завдяки дизелям на рідкому паливі, він долає тов-

лі глибин атомпими реакторами. А романтики та маидрів-тки ше в'яжуть допотопні плоти, ще ставлять над човнами охилі клівери й відпливають, відпливають. Відпливають від ас гцоб відчути солодку близькість прабатьківської безодні!

Щасливі люди, юність якпх промчала в розгулі хвиль, на хитких корабельних палубах. У морі юність швидше, ніж на березі, стикається з жорстокою в боротьбі мужністю. З високих містків кораблів юнаки зіркіше оглядають обрії свого життя. Суворі регламенти вахт і бойових розкладів не вносять ризикованих зволікань. Головотяпи й дармоїди не витримують ритму корабельних буднів. Флот замолоду привчає до дисципліни, витривалості, вміння терпіти й чекати^ до відповідальності — за кожне слово, кожен жест.

Нашій країні пощастило: два океани й чотирнадцять морів незмовкно хлюпочуться біля її берегів. А флот паш виріс. Уже Колумбу вслід, уже за Магелланом навколо світу ходимо Великим Океаном!

Так пророкував нам Ломоносов, і це пророцтво збулося... А щоб стати моряком, зовсім не обов'язково народитися на маяку. Адже часто буває й так: хлопчнна випадково, лише на якусь мить, побачить море з вікна дачного вагона, а воно зблиспе йому сизим крилом чайки... Все!

Тепер вік зачарований назавжди. Іншого шляху для нього вже нема. Я знову повторюю слова епіграфа:

Хто побачив дим голубуватий, Що вставав клубками на воді, По дорозі піде ьін проклятій — По дзвінкій, морській, навстріч біді.

Нерозумно _ стримувати людину, якщо її покличе море. Ці заклики морів особливо добре чути в юності.

ь.....

Читачу й друже! Я знаю — адже й ти колись відпливеш ид берега!

Ми ще зустрінемося, і ти нам багато розповіси про себе. Багато дивовижного — такого, що буває з людиною лише па хвилях, к(ши місяцями не видно берегів. Три фути чистої води під кіль тобі, читачу!

Осічь 1971 року.